

ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ

ЛІТОПИС
УКРАЇНСЬКОЇ
ПОВСТАНСЬКОЇ
АРМІЇ

LITOPYS U.P.A.
P.O. Box 97, Station "C"
Toronto, ON M6J 3M7
CANADA
toronto@litopysupa.com
<http://www.litopysupa.com>

"ЛІТОПИС УПА"
вул. В. Винниченка, 2/1
Львів, 79008
UKRAINE
lviv@litopysupa.com

Для кореспонденції:
"Літопис УПА" а/с 5637,
Львів, 79067
УКРАЇНА

ВОЛОДИМИР ЧОРНА-"МАЄВИЙ"
СПОГАДИ ПОВСТАНЦЯ
З ЛЮБАЧІВЩИНИ

ВОЛОДИМИР ЧОРНА́-“МАЄВИЙ”

СПОГАДИ ПОВСТАНЦЯ З ЛЮБАЧІВЩИНИ

ЛІТОПИС УПА
СЕРІЯ “ПОДІЇ І ЛЮДИ”

КНИГА 33

LITOPYS UPA
Series "Events and People"
Book 33

VOLODYMYR CHORNA-"MAIEVYI"

**MEMOIRS OF AN UPA SOLDIER
FROM LUBACHIV REGION**

Compiler:
Yevhen Lunio

ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ
Серія “Події і люди”
Книга 33

ВОЛОДИМИР ЧОРНА́-“МАЄВИЙ”

**СПОГАДИ ПОВСТАНЦЯ
З ЛЮБАЧІВЩИНИ**

Упорядник:
Євген Луцьо

УДК 94(477+438)
ББК 63.3 (4УКР3+4ПОЛ)
Ч-75

Володимир Чорна-“Маєвий”

СПОГАДИ ПОВСТАНЦЯ З ЛЮБАЧІВЩИНИ

У книзі споминів Володимир Чорна (“Малий”, “Маєвий”) розповідає про своє перебування в СКВ, а відтак у вд. “Месники-1” і “Месники-3”, які діяли на теренах Любачівщини. З відстані півстоліття послідовно викладає найважливіші події і факти бойового шляху цих відділів, а передовсім власної чоти, рейду окремої групи на Захід. Також колоритно представляє характери повстанців у різних бойових та буденно-побутових обставинах. Книга є цінною пам’яткою повстанської мемуаристики.

Volodymyr Chorna-“Maievyy”

MEMOIRS OF AN UPA SOLDIER FROM LUBACHIV REGION

In his memoirs Volodymyr Chorna (“Maievyy”) relates his experiences in the UPA company “Mesnyky-1” commanded by Ivan Shymanskyi (“Shum”) that operated in Liubachiv region. From the perspective of some fifty years, he presents the most important combat events of this company, and especially of his platoon during the raid to Western Europe. The author describes, in a colorful fashion, the characters of the insurgents in his unit in various daily and combat situations. The book is a valuable example of the underground narrative.

УПОРЯДНИК
Євген ЛУНЬО

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР
Петро Й. ПОТІЧНИЙ

ЗАСТУПНИК ВІДПОВІДАЛЬНОГО РЕДАКТОРА
Ігор ГОМЗЯК

ISBN 978-966-2105-64-3 (Ukraine)
ISBN 978-1-897431-71-9 (Canada)

© Літопис УПА, 2016
© Litopys UPA, 2016

**75-ліття
Української Повстанської Армії
(1942-2017)**

**70-ліття
Великого Рейду УПА
до Західної Німеччини
(1947-2017)**

ЖИТТЯ ЯК ДОСТОЙНИЙ ПРИКЛАД ДЛЯ МОЛОДІ

Володимир Чорна народився 11 листопада 1926 року в с. Тимці на Любачівщині. Як зазначив сам автор спогадів, подібно до багатьох сіл у цьому куточку споконвічної української землі, його родинне село було невеличке, убоге, проте чепурне і господарське. Попри австро-угорську колонізаційну політику і особливо національну та економічну дискримінацію з боку польської влади, українські селяни чітко трималися господарської діяльності. Важка праця дозволяла їм не лише виживати, але й залишатись українцями, виховувати дітей освіченими й національно свідомими.

Такою типовою порядною господарською, сповненою українських духовно-культурних і державно-політичних традицій, була й сім'я Володимира Чорні. Батько Михайло і мати Марія, попри те, що були багатодітними – росли дев'ятеро дітей, мали своїм моральним обов'язком не лише виховати їх на чесних працьовитих людей, але по змозі дати також освіту. Адже у ситуації, коли земля та якісь вагоміші виробничі й фінансові статки перебували у руках окупантів-чужинців, українці розглядали освіту чи не єдиним засобом дати дітям “кусочок хліба”. Часом тягнулися з останнього, аби послати їх до шкіл, хоча б когось одного з синів. Тогочасний культ освіти й самоосвіти серед українців, попри можливості досягнути дещо краще суспільне становище, давав українцям ще один вагомий національний капітал. Йдеться про доволі цілісну систему духовних і моральних цінностей у середовищі широких народних мас. І саме ці якості лежать у підмурівку все ще не до кінця розгаданого явища УПА як незрівнянно вірчевої партизанської армії.

Отож по закінченні однокласної школи у рідному селі Володимира відіслали у “вищі класи” школи у сусіднє село Башня Долішня. Далі, під час німецької окупації, хлопець за порадою батька став учнем чотирьохрічної Торговельної школи у м. Яворів. Проте не виявляв великого зацікавлення до бухгалтерії. Його більше приваблювала гімназія з її динамічним студентським життям та з подальшими ширшими освітніми та й взагалі життєвими перспективами. Мав намір вступити до гімназії у місті Ярослав. Та через воєнні події мріям не судилося здійснитись. Адже це був час, друга половина 1943 – перша половина 1944 років, коли у цих теренах вже рейдували московські партизани-ковпаківці, підриваючи потяги, грабуючи і мордуючи місцеве населення. Нарощували свою, спрямовану проти українського населення діяльність польські боївки АК. Зі сходу невпинно насувався московський фронт. Час був непевний і тривожний. Усі усвідомлювали, що грядуть кардинальні суспільно-політичні зміни, які ставлять на порядок денний завдання перетривати, вижити. Тому питання гімназії відпало само собою. Залишилась лише самоосвіта – читання різноманітних книжок.

А далі, за вимогою часу, а по суті – національно-державницької ідеї, першими післяшкільними студіями для сімнадцятилітнього Володимира став вишкіл Служби Безпеки ОУН у рідному селі незадовго перед приходом більшовиків улітку 1944 року. Політична і воєнна ситуація вимагала від юнака продовжити бойові традиції родини. Адже батько був сотником Січових Стрільців, а дядько Семен – чотарем. Та й старший, з 1919 року народження, брат Іван вже перебував у повстанському відділі.

Так сталося, що короткий військовий вишкіл при СБ ОУН став відповідними “підготовчими курсами” для наступного життєвого “університету” юного Володимира – Української Повстанської Армії. З осені 1944 року до пізньої осені 1947 року зі зброєю боровся за Українську Самостійну Соборну Державу. Під псевдом “Малий” воював на Закарпатті у сотні “Месники-1” командира “Шума” – Івана Шиманського, а пізніше як чотовий санітар “Маєвий” у сотні “Месники-3” командира “Тучі” – Миколи Тарабана. Ці сотні були структурною одиницею куреня “Месники” ТВ-27 “Бастіон” ВО-6 “Сян” УПА-Захід. Брав участь у боях і сутичках з підрозділами НКВС, відділами Війська Польського (ВП), міліції обивательської (МО) та звичайними польськими бандами. Відбувши короткі медичні курси, Володимир сповняв обов’язки санітара.

Разом з бойовими побратимами зносив усі труднощі й невгоди партизанського життя, допоки у серпні 1947 року не з’явився наказ невеликими групами добиратися пробоем на Захід. Там мали продовжувати боротьбу, але вже ідейно-політичну: заявляти про себе як про вояків УПА, розповідати про невинність збройного національно-визвольного руху в Україні. Покидаючи рідний край, Володимир хотів побачити, можливо, встанне, батьків, молодших братів і сестер. Одного разу вночі він з ризиком для життя прибув у своє село – хата стояла пустою. Усю сім’ю – батька й матір, молодших братів і сестер Олексу, Василя, Миколу, Романа, Єву, Марію і Анну – 5 грудня 1945 року виселили з рідної хати і вивезли в Україну в Тернопільську область. Оселилися вони у селі Велика Лука Тернопільського району. Слід зазначити, що радянські паспортисти самовільно змінили їхнє прізвище на Чорний. Пізніше у Франції його інколи використовували і п. Володимир. Проте, за твердженням рідних, він шанував і волів носити прізвище свого батьківського роду Чорна.

Старший брат Іван зі своїм повстанським відділом із Закарпаття прибув в Україну. Коли продовжувати збройну боротьбу вже був не в змозі, він на чужих документах переселенця, що надав йому колишній сусід, легалізувався і під несвоїм прізвищем оселився на Івано-Франківщині. Там одружився й проживав з дружиною й дітьми. У 1995 році, у віці 76 років, помер.

На Захід Володимир ішов у групі чотового “Бея” – Василя Білана. Рейд тривав кілька місяців, був виснажливим і ризикованим, дошкуляли голод і холод. Намагалися пересуватись здебільшого манівцями і хащами, адже на них чигали чехословацькі військо й поліція. При цьому кілька товаришів загинуло, а сам він був поранений. І все ж під кінець 1947 року Володимир з рештою групи щасливо прибули в Австрію, в американську окупаційну зону. Йому відразу ж надали допомогу в таборі біженців недалеко від Зальцбурга. Залікувавши рану й відпочивши, він вирішив переїхати у Францію.

Прибув в замок Люрі біля Орлеану в приймальний центр для українців, а звідти його скерували працювати у Шалетт-сюр-Луен на завод Гутчінсон. Через кілька років перейшов на роботу в табір Лярібуз’є союзних військ у Франції у Фонтенбло, де працював до відходу американців. У той час Володимир зустрів дівчину Анну Сობоль, яка 23 травня 1953 р. стала його дружиною. Анна народилася у Франції в сім’ї українців, які в 1920-х роках емігрували на роботу до Франції. Вони походили з села Деревня на Жовківщині. Виснажене тривалою партизанською війною здоров’я Володимира похитнулося, та дружина Анна завжди і в усьому підтримувала

свого чоловіка. Завдяки її догляду, він зміг перенести тяжку операцію та виздоровіти. Вони жили в злагоді, взаємоповазі один до одного.

Володимир невпинно працював на благо української громади. Завжди готовий вислухати інших і допомогти, якийсь час був учителем у недільній школі для дітей українського походження. Закоханий у рідну пісню і церковний спів, багато років співав у хорі і, не маючи спеціальної освіти, завдяки завзяттю самотужки опанував музичну грамоту й став керівником церковного хору греко-католицької церкви Святої Ольги у Коркїйруа (Corguillegoy). Пізніше до останніх років керував хором православної автокефальної церкви Андрія Первозваного у Везін-Шалет.

На все життя Володимир зберіг привиті батьками з дитинства уміння і любов до праці на землі. Займався не лише вирощуванням, але, як агроном-аматор, і селекцією рослин. Також виплекав власний сад, який став його пристрастю і приносив задоволення та спокій душі.

Радів п. Володимир, що Україна здобула Незалежність, і вірив, що за певний час вона стане такою, якою у своїх мріях її бачили вояки УПА. У 1992 році, через 45 років після розлуки, відвідав рідну землю. Ще раніше завдяки польському другові він віднайшов зв'язок з родиною і тепер зустрівся з братами і сестрами. На жаль, батьків живими вже не застав, а лише вклонився їхнім могилам.

Помер Володимир Чорна́ 25 червня 2015 року, на 88-му році життя. Зі своєю дружиною Анною прожили разом у шлюбі 62 роки. Виростили дочку Наталю, дочекалися онука Романа. Дочка Наталя в дитинстві розмовляла лише українською мовою, якою спілкувалася з дідусем, бабусею та батьками. Онук Роман від свого діда Володимира та бабці Анни теж навчився української мови. Тепер він успішний адвокат, і дідусь назавжди для нього залишився авторитетом.

І взагалі життя Володимира Чорні – мужнього і незламного духу вояка УПА – є гідним прикладом для української молоді.

* * *

Ще один вагомий життєвий доробок Володимира Чорні – це його спомини про перебування в УПА. Вони ще раз виразно представляють нам цю людину як активну творчу особистість, сповнену любові до своєї нації, з почуттям відповідальності за її перспективне майбутнє.

У цій праці автор засвідчує оригінальний талант оповідача, демонструє подиву гідну пам'ять. З відстані півстоліття оживляє в уяві й послідовно викладає на папір найважливіші події і факти бойового шляху сотні “Месники-1”, передовсім, зрозуміло, своєї власної чоти. У цьому полягає історичне значення спогадів. Відомо, що про відділи УПА на Закарзонні з'явилася ціла низка друкованих праць. У цьому списку гідне місце посяде через неповторність і сумлінність викладу і книга В. Чорні. Вона допоможе науковцям доповнити, увиразнити чи, можливо, й уточнити реалії повстанської боротьби у цьому краї.

Та не менш вартість спомини В. Чорні становлять як літературне явище. Як цікава художня книга для масового читача. Це цінна й оригінальна пам'ятка повстанської мемуаристики. Автор проявив себе як гарний оповідач, що вміє споглядати й підмічати значуще. Нерідко на перший погляд це звичайні, без якогось “корисного” чи “повчального” наповнення,

вчинки чи слова персонажів, їхні думки, мрії, почуття, різноманітні буденні побутові клопоти. Та в органічній єдності тексту як художнього процесу на його свідомому і несвідомому рівні сприйняття усе це представляє читачеві повстанську епоху як глибоко сенсовну життєву цінність.

Розповідь В. Чорні доволі майстерно виводить нам характери – як його власний, так і побратимів. А саме характер робить людину особистістю, борцем, творцем. І власне тому книга п. Володимира в особливий, переконливо правдивий спосіб репрезентує теперішньому і майбутнім поколінням вояків УПА такими, якими вони були насправді. Тут бачимо їхній бойовий дух, високу національну свідомість, стійке почуття громадянського обов'язку, моральність і гуманізм. Врешті через ці спомини кращі представники минулого покоління передають нам свій загартований війною життєвий досвід, свої перевірені роками духовні цінності. А на сьогодні вони для нас неоціненний скарб.

* * *

Свої спогади В. Чорна розпочав писати, як вказує родина, на заклик комбатантських упівських організацій, а саме Об'єднання колишніх вояків УПА США і Канади, членом якого він був. Завершив їх у 1991 році. В основі цієї публікації споминів лежить машинописний текст дрібним шрифтом, що його власноручно друкував на машинці сам автор, а у видавництво переслала дружина п. Анна. Налічує він 112 сторінок. Коли говорити про сюжетну структуру споминів, то в середині пропущено якусь певну частину. Маємо ніби перервану розповідь про перебування сотні на Любачівщині, і відразу, теж з середини, як група пробивається через Словаччину і Чехію на Захід. Упорядник звернувся з цим питанням до дружини п. Володимира, і вона з особистого архіву чоловіка переслала ще фрагмент споминів – 25 аркушів такого ж машинописного тексту з позначенням сторінок від 85 по 108. З них одна – 85-та сторінка, стосується рейду на Захід, а всі наступні послідовно продовжують розповідь з основного тексту про перебування в терені, але лише до березня 1946 року. Отже, прогалина у тексті все ще залишається.

В архіві п. Володимира залишилося багато рукописних матеріалів. Можливо, серед них є і частина, якої не вистачає. Проте цей архів все ще не впорядкований, і родина не в змозі знайти потрібне.

Отже видавництво постановило друкувати спогади у серії “Події і люди”. Щоб вкластися у її регламентований формат, вирішено взяти за основу перший текст, додавши на прохання родини автора з тексту-фрагменту епізоди про польського лікаря Ліщинського та про зустріч п. Володимира з пораненим братом Іваном. Водночас упорядник вдався до незначних скорочень, головним чином описів природи, основного тексту. Також поділив спомини на дві частини, давши їм умовні назви “У сотні” та “Дорога на Захід”.

У майбутньому, якщо у вже упорядкованому архіві буде віднайдено ту частину споминів, якої все ще не вистачає, то їх варто буде перевидати у цілісному форматі.

Упорядник сердечно дякує родині п. В. Чорні: дружині Анні, дочці Наталі, онуку Роману, що зробили все, аби книга побачила світ. Також подяка племінниці автора п. Наталі Янишевській – дочці брата Василя, яка теж ввагомому прислужилася справі видання.

Євген Луцько

ЧАСТИНА І. “У СОТНІ”

Що маю про себе сказати? Народився у 1926 році в Західній Україні, на межі Холмщини з Галичиною. Як багато сіл у цьому куточку України, яких споконвіку заселяли українці, воно невелике, убоге, з побіленими вапном хатами, покритими соломою, рідше бляхою. Влітку потопає у густолистих зелених садах, у дрімучих похилих старих вербах. Посередині села гадюкою в’ється вузька, в осінні дні болотиста дорога, а ще нижче з північної сторони в кущах верболозу мрійливо несе свої тихі води невелика річка Свидниця.

Тут провів я веселі, безжурні дитячі роки. По закінченні науки в рідному селі батьки віддали до вищої школи в селі Башня Долішня. Згодом відвезли до Яворівської торговельної школи, а ще пізніше – до Ярославської гімназії. До Яворова не було ніякої технічної комунікації, крім батькових коней. А це віддаль далека – лише в одну сторону їхали цілий день – ліси великі, польські “пляцувки” наганяли чимало страху. За кілька тижнів – за другим приїздом батька – я опинився вдома, ще і тому, що не виявляв великого зацікавлення до бухгалтерії, за яку батько так побивався. Мене більше приваблювала гімназія, її рухливе студентське життя. Але і тут я був невдахою. Це вже був час, коли Ковпак висаджував у повітря поїзди на лінії Ярослав – Рава Руська. Мама вважала, що така їзда поїздом є небезпечним зухвальством, тому наказала батькові, щоб той “спудей” тепер мені не рипався, а сидів вдома, якщо не хоче вилетіти на Мочарах у багно. Дійсно, коло села Мочарі є такі якісь мочаруваті луги, очерет і лоза, і цілі стада жаб у воді. Тут часто ковпаківці підкладали міни під рейки, висаджували поїзди, а самі відступали в Новосільські широкі ліси над село Хотиліуб. Одного разу навіть пішла в погоню за ними якась бойова частина дивізії “Галичина” з міста Любачева.

Виконуючи волю мами, я сидів вдома, крутився без діла, чогось очікував і сам не знав чого. З цього мали потіху молодші брати, сміялися з мене, говорили, що “спудей” їздив до Ярославської гімназії цілувати клямку.

Одного квітневого пообіддя в селі появилася чота кіннотників УПА. Їздили від хати до хати, вели гутірки з селянами, ставили питання, відповідали, провадили збірку вівса для коней. Це було вже по весняних посівах, запасів великих не було, люди сипали в лантухи, що хто міг. Вже сама їхня поява в селі зробила на людей неабияке враження, говорили, що коли вже маємо таке військо, то “ненька Україна буде”. Хлопці в німецьких мундирах, на сідланих конях, з автоматами МП – і справді виглядали привабливо. По закінченні своєї роботи вони через Гримаківські хутори повернулися в Новосільські ліси.

Якось довго це не тривало, коли після відвідин упівців до села почали з’їздитися з віддалених районів вишкільники, майбутні військові референти при Самооборонних Кушових Відділах. Село заворушилося. Люди прибирали школу, несли продукти, варили обіди, повнили в різних кінцях стійки. Цілий вишкіл примістився в школі села, а військові справи відбувалися то над Березівським містком, то в ліску на сіножатях над рікою Свид-

ницею. Вишколом керував “Крук”, згодом командир чоти новаків у східній Любачівщині (Труші, Мальці, Синявка, Райхав). Пізніше, восени 1944 року – командир третьої, а згодом (1945) другої чоти в першій сотні командира “Шума”, яка входила в склад куреня командира “Залізняка”. Восени того ж року з наказу Головного Командування перекинуто його десь у район Лівчи і як військовика прикріплено до Самооборонних Кущових Відділів.

Десь незадовго після вишколу командир “Залізняка” почав нищити в Любачівському повіті польські “пляцувки” – твердині, добре укріплені, з оборонними становищами, зброєю і колючим дротом. Приводом до того стало те, що якраз з тих укріплень спеціальні боївки робили випадки в терен, тероризували свідомий український елемент, фізично нищили інтелігенцію. Їздили в мундирах німецького гештапу з автоматами МП, в маскувальних автах німецької армії. Не було ніяких труднощів спостерігати їх серед білого дня на трасі Любачів – Башня Долішня, Борова Гора – Райхав. Як наслідок польської ненависті до українців люди часто знаходили помордованих на краю ліса (Райхав), при дорозі (на хуторах Гримакі), під селом Хотиліуб невинних людей. Декого з убитих пізнавали, інших – ні, вони були невідомі. Недаром, коли почало горіти загравою, бити скорострілами і рвати детонаціями 19 квітня 1944 року в селі Рудка, з 2 на 3 травня 1944 року в місті Чесанові, люди з полягшою здихнули. Казали, на решті рука месника покарала ненависників, польських негідників, на совісті яких немало людського горя, не одної смерті.

Десь у цьому самому часі, але трохи пізніше, якщо пам’ять не заводить – при кінці травня 1944 року “Залізняка” зі своєї бази в Новосільських лісах знищив третю польську “пляцувку” десь на полудні, в околиці Борової Гори. Там тоді горіло луною небо, заграву видно було аж у нашому селі. Акція відбувалася серед пізньої ночі, тож не диво, що клекотіло там, як в горшку. В народі говорили, що спалено Границю.

Реакція німців з міста Любачева на акцію “Залізняка” проти польських “пляцувок” була майже моментальною. З поспіхом до Башні Долішньої перекинули якусь військову частину калмиків, що була на службі в німецькій армії. Вони прибули непомітно пізно ввечорі, заквартирували в школі села і вже другого дня зранку в повному бойовому виряді вирушили в напрямі села Тимці, хуторів Гримакі на Новосільські ліси. Там, від сторони села Хотиліуб, на ставах налізли на заставу “Залізняка”, зчинилася стрілянина, в результаті впав убитим один упівець і кількох калмиків. Коли зміркували і прийшли до порозуміння, хто з ким воює, з місця припинили стрілянину, встановили перемир’я. Калмики погодилися залишити для упівців трохи зброї і амуніції, самі під оком застави понад село Нове Село, хутори Смеречина подалися до села Башня Долішня на свою вихідну базу. На другий день вранці люди застали школу порожньою. Коли і де виїхали калмики – ніхто не знав. В довколишніх селах люди говорили про те, що калмики відмовилися воювати проти українських повстанців, тому їх німці вночі вивезли кудись в невідомому напрямі. Від того часу калмиків в околиці більше ніхто вже не бачив.

Якось так склалося, що коли справа з калмиками скінчилася, я одержав письмове повідомлення від станичного “Огірка” приєднатися до збір-

ної групи “Черевика” й разом з нею прибути на вишкіл СБ. Щоб злагіднити дещо напружену атмосферу, виєднати дозвіл на відхід, про що батьки вже знали, прошу їхнього благословення. Наготував дещо з власних речей і не чекаючи вирушив у дорогу сам, бо група, яка мала прибути зі сторони Нового Села, з якихось причин змінила свій напрям і через Гримаківські хутори вже прибула на місце призначення. Цілий наш вишкіл примістився в школі в селі Тимці. На нього прибуло з різних кінців поважне число вишкільників. Розмістилися, де хто міг: по хатах, у stodолі, просто в школі. Все це молоді, добре фізично розвинені хлопці, віком від 18 до 20 років. Всі вони з довколишніх або далеких сіл чи хуторів, знайомі між собою або ні. Вишколом керував районний чи підрайонний “Іскра” десь з Олешиччини – невисокий і молодий, мабуть, недавній дивізійник або перекладач при німецькій армії на східному фронті.

Пам’ятаю ще сьогодні – ми за Дорошівським мальовничим ліском, якраз на Щербаківській сіножаті. Сонце в zenіті – пече немилосердно. На сіножаті ні куща, ні деревини. “Іскра” за всіма правилами військової стратегії розложив нас у розстрільну, провадить у наступ. І так кожного дня. Вимучував нас до останньої краплини поту. До того спрага давалася нам взнаки, хоч вода була недалеко, але зі становища сходити невільно, суворо заборонено. Цей вишкіл не одному з нас надовго залишився в пам’яті. Пізніше він більш суворо ще не раз поновлювався: В’язівниця, Нова Гребля, Дахнів, але тим разом вже реально в наступі на ворожі бункри. Тоді я не раз з пошаною згадував “Іскру”, того колишнього мучителя наших душ. Цікаво, що осіб, з якими я переходив вишкіл СБ в селі Тимці, пізніше в час боротьби на Закарпатті в 1945–1947 роках я більше ніколи не зустрічав. Ще сьогодні ставлю собі питання, де вони так безслідно пропали.

Повернувся з вишколу, вдома дні проходили дещо нервово. Молода душа повна запалу рвалася кудись іти, летіти, не знаючи ні втоми, ні спочинку на своєму шляху. А на сході кипіло. Горіла Україна, гинули люди, рвалася від вибухів земля. Тріщав німецький фронт. Залізні дивізії Третього Райху що раз то частіше відступали на захід. Наближався “старший брат – сонце сталінської конституції” на Західні Українські Землі (ЗУЗ). Села помітно заворушилися, кожний старався сховати щось з і так вже мізерного свого майна, адже приходить шмірак в портянках, у подертих черевиках з мотузкою при крісі.

Як провісник фронту, що надходив, одної ночі через наше село пересунувся зі своєю розперезаною анархією Ковпак. Зупинився коло кооперативи, розбив її, ограбував, з бібліотеки на дорогу в болото повкидав всі книжки, в читальні на друзки побив портрети Шевченка, Франка і всі вікна, які там були. Сам через Лисячий кут, Добрівський ліс, села Червінки, Шаварі подався у великі Янівські ліси. Згодом селом ходили поголки, що за Шаварами на переходах часто Ковпака шарпала із засідок сотня УПА командира “Перемоги”, де він кожного разу в оборонних боях зазнавав значних втрат. Вістки ходили вільно з уст до уст і не були ніким підтвержені. Але для людей і цього було досить, щоб звинуватити харцизника Ковпака за пакості, які він заподіяв у селі.

Вдома дні проходять повільно. Коли-не-коли допомагаю мамі в роботі, а поза тим нудьгаю. У вільний час задля заспокоєння душевних потреб “перевертаю” батькову бібліотеку. Невелика вона, кілька важливіших позицій, решта сільськогосподарська література. Читаю як коли: Абетесу... Стендаля, Чайківського, “Кобзаря” (Ляйпцігське видання), а найбільше з цікавістю переглядаю теоретично-практичні підручники “Садівництво” і “Бджільництво”. Пробував читати “Миловарство”, але залишив, підручник використовувала мама для виготовлення мила.

Кепські події на фронті. Щораз частіше чути канонаду. Німці відступають. Село ніяк не може погодитися з тим, що після німців, можливо, придуть більшовики. Потішають себе як тільки можуть, але це нікого не переконує. Одного надвечір'я в село прибула якась фронтова частина червоноармійців. Зауважено, що серед вояків є багато волиняків. Один – старший лейтенант – після чарки, яку випили з батьком, навіть заговорив по-українськи. Ще сьогодні, коли згадую про ті часи, радує мене його милозвучна українська мова.

Час уже в “стебло”. Батьки з браку місця пішли спати до малої кімнати біля сіней, а мені наказали йти на сіно. Я не поспішав, чогось вертівся по хаті і сам не знав чого. Щось причував, бо як пішли поголоски, Крисько-ірод із такими як він конокрадами посилив свої дії, гасає по довколишніх селах і хуторах, в ім'я міліції наводить порядки, законно грабує всяку річ, то може захоче прийти і до нас. Приводом до того є мій вишкіл, якого я проходив зі зброєю в руках. Про це він докладно поінформований. Тож треба бути мені обережним.

Надворі вже потемніло. Армійці сидять у хаті, покурюють махорку, лагодяться до сну. Караул біля дверей пильнує, час до часу перекидається словами з тим, який вартує недалеко стодоли. Я потихеньку висунувся з хати, попрямував між підводи на подвір'я наших сусідів. Думаю собі, якщо Крисько впаде до нас, то буду мати хоч якийсь малий шанс вирватися йому з-під рук.

Десь коло години четвертої ранку будить мене старший брат Івана – Олекса. Шарпає за ноги і тихо, бо ж червоноармійці під повіткою сплять, шепоче: “Вставай, – каже, – і тікай, за тобою шукає міліція. Сам Крисько є”.

Міліція увійшла до хати, вивела батьків на подвір'я, погрозувала. Сказати правду, батьки не знали, куди я пішов спати. Через це Крисько просто скаженів, бив батька, підштовхував прикладом кіса, на що мама зреагувала і просила, щоб перестав, бо вона хвора на серце. “Не буйсе, юш ці не впенкне”, – злісно відгризнувся.

Сиджу в сусідських тичках за коміркою ближче стодоли, звідки бачу майже ціле наше обійстя, караул коло перелазу і від холоду дрижу – я в сорочці і босий, але не ворущуся, закаменів і вичікую. В тійстороженій тиші чую чиїсь легкі, повільні кроки. Це Олекса. Приніс мені блюзу – трохи завелика, мотику, старий кошик і кусок хліба: “Це, – каже, – на всякий випадок, бо невідомо, де днювати будеш”. Питаю його за своїх батьків, бо озвірілий Крисько міг “втратити голову” і нанести болючої рани для нас усіх. На те він був здібний. “Міліцію армійці прогнали, – каже, – а батьки

повернулися до хати”. На душі стало якось легше. Прощаюся з Олексою та Іваном, закидаю дріявий кошик на плечі і думаю, якби-то найкоротшою дорогою добитися на Червінські хутори до дядька Семена.

Я вже на Дубрівських полях. Прискорюю марш, хочеться вскочити до дядька на подвір'я непоміченим.

У хаті за теплим молоком я мусів розказати старому, на його настирливу вимогу, все в подробицях: про наш дім, батьків, сестер, братів. Пам'ятаю, за німців це було, дядько гостював у нас, випивали з батьком чарку “контингентівки”. Коли зійшли на минулі літа молодії, на Січових Стрільців, дядько Семен радісно встав, підніс чарку і: “На здоров'я, пане сотнику”. В моменті батько дещо споважнів, змінився на обличчі, а тоді до нього: “Ти будеш тихо, бо ти морду наб'ю”. Дядько з несподіванки прищулювся, покірно присів, а нас, дітей, суворий погляд батька випровадив з хати геть. Від тоді ми знали, що наш тато був сотником у Січових Стрільцях, були горді за нього, але за порадою мами ми мовчали і нікому про це не казали.

Мій дядько – це колишній “австріяка”, чотар Українських Січових Стрільців, хоробрий вояк, поранений на річці П'яві, свідомий український патріот, багатий хutorянин. Тепер ні то босяк, ні то п'яничка. Чому, питаєте. Річ у тому, що коли вибухла Друга світова війна, спершу обскували старого поляки, забрали пару коней, як орлів, годованого бичка, збіжжя для уланських шкап – буквально так він висловлювався. Це кажуть, аби “Польска не згінела”. Прийшли німаки – ті вигорнули із засіків усе, навіть на посів не залишили, бусурмени. Коли повернулися більшовики, так ті іроди, навіть не питаючись старого, що його брати, а що ні – забрали все.

Сьогодні у мого дядька народу, як на хрестинах. Це копальники.

Викопано бараболою всю до одної, тож народ засів за стіл. Пішли чарки в рух. Дядько мистець цього діла, він примовляє, припрошує, хвалить і наливає. “Це, бач, така нечиста сила, коли ти на неї глянеш, так вона сама тягне грішну душу до гріха”, – підхмелений говорить.

Пробувши не без небезпечних пригод у дядька три дні, повертаю додому. Уже добре стемніло, коли я за Дубрівськими лісами в кутку села Тимці зайшов до знайомої мені хати. В хаті застав усіх при вечері. Хоч на мій прихід вони зраділи, однак були пригноблені, невеселі. Олекса Т. оповідає, що польська міліція часто відвідує село, грабує і вистрілює людям на пострах. Кажуть, що одного фірмана поляка, який часто возить міліціантів з села Подемщина, люди впізнали. Походить він з Кривенських хutorів. Взагалі йдуть поголоски, що це ніяка не міліція, а польське шумовиння: злодії і конокради. Довідався також, що міліція з Башні Долішньої знущається над моїми батьками. Перед веде Крисько. Грабують все, навіть полотно. Просила мама, щоб залишили хоч на сорочинку для малого Ромця. За те польський міліціант визвірився, ще і погрожував арештом. Це, мовляв, тобі за гайдамаків (старший брат Іван же в УПА). Дістаю дещо з харчів, поспішаю на Гримаківські хутори, бо як завяляє Олекса, там є наших двох хлопців, які переховуються. Хочу ще сьогодні увечері зв'язатися з ними: втрюх все-таки веселіше буде.

Не тривало це довго, перескакую дорогу Тимці – Гримакі, згодом Дорошівські поля і Гримаківську мокровину – цю, що славиться на цілу

околицю: тут росте найпахучіший шувар – застаю їх за кущами, на краю ліса при вогні. Як тепер виявилось, один з них мені знайомий з вишколу СБ. Другий вже старший, незнайомий, походить десь з околиці села Подемщина. Він найгрізніший, постійно ходить з косою.

На другий день, десь недалеко обіду, в стороні села Тимці над хатами рознісся сухий постріл з кріса, відтак другий. Котрийсь зауважив, що це вже смердить поляками. Справді, “Буряк” твердить, що це так завжди буває, коли міліція в’їжджає в село, стріляє собі для відваги, а людям на пострах. Край лісу недалеко, до того він мені тут знайомий, тож іду і з кущів обсервую село. Воно недалеко за липами, і так, наче б там нічого і не було.

Повертаючись з виправи до своїх, пригадав “Іскру”. Колись на вишкolu СБ він нас учив теоретично і практично і влаштувати засідку на противника. Але у нас нема зброї. Котрийсь каже, що в околицях сіл Подемщина, Брусно зброї багато. Лишили її більшовики в бункрах, коли відступали перед німцями. Але як її дістати, коли там нікого не знаєш. Скоро від наших намірів прийшлося відмовитись, бо “Буряк” відійшов до Нового Села і там залишився, а цей з косою в околиці Подемщини – ближче жінки і дітей. Я, щоб не залишитися осамітненим, зв’язався через Олексу зі сестрою і вже на другий день ввечорі зв’язками відходжу в сторону сіл Діброва, Червінки, Мальці. Вже пізно вночі за Мальцями в лісі долучився до новоствореної чоти УПА командира “Крука”.

В таборі війська а війська. Формально – це чота, а фактично чисельність її досягає вже до п’ятдесяти. Майже щоночі з різних кінців Любачівського краю зв’язками до табору прибувають нові люди. Одні зі зброєю, інші без. Є тут такі, що чекають на зв’язок, діставши його, ідуть далі в терен. Куди? Ніхто докладно не знає. Після відпочинку, який належиться кожному новоприбулому, мене приділено до новосформованого роя ройового “Козака”, до ланки “Орчика” стрільцем. Тут дістаю російського піхотинського довгого кріса і три маґазинки набоїв. То є п’ятнадцять штук. Хоч він ззовні заржавілий, із знищеним портяним паском, якого треба прив’язувати до кільця шнурком, цівка не ушкоджена, чиста і така, аж світиться.

Сьогодні вже не пригадую, але це було, здається, по кількох днях, а вже цілком певно, після польових військових вправ, якими дисциплінарно, справді по-військовому провадив кулеметник “Сокіл”, коли мене покликано до почоту чоти командира “Крука”. В якій справі – жандармерист “Хома” не сказав. Почувши таке, я був вже наперед радісно вдоволений, що стрінуся з братом. Бо що може бути інше? Тепер навіть серед білого дня підпільники ходять з села до табору і з табору до села, як до корчми, то може і мій брат звідкись прибув. Але яке було моє розчарування, коли замість брата командир іменує мене жандармеристом-розвідником чоти до помочі жандармериста “Хоми”. Вже віддавна не долюблюю я цієї справи, тим більше тепер, коли треба ходити на нічну розвідку поміж вороже військо. Пробую виправдатися, мовляв, недавно у відділі, терен наполовину мені чужий і т.д. Хоча командир вислухав мене спокійно, моя аргументація не тільки що його ні в чому не переконала, але і мені нічого не допомогла. Як підтвердження свого рішення командир наказав “Хоми” за-

брати від мене кріса, а в заміну дати “фінку”. “Розвідка, – каже, – повинна мати автоматичну зброю”. “Хома” ходить з МП. Командир звідкись вже знає, що я переходив вишкіл СБ, і мабуть тому говорить до мене коротко з наказуючим тоном. Забираю свої манатки, зголошую свій відхід в ройового “Козака”, відходжу до почоту, зголошую свій прихід.

Табір чоти досить великий. Розмістився він колом при старому зрубі у високому сосновому лісі. Має стрілецькі лежачі, не вкопані, а лише замасковані гілляками становища, кулеметні гнізда, алярмового, службового підстаршину (свій прихід я зголошував у ройового “Линка”), дві стійки і одну стежу. Як можна запримітити, табір командира “Крука” досить добре озброєний. Є тут кулемети “дегтяр”, але переважає МГ-42, кілька папашок, менше МП і кілька цивільно-новаків з великими руками. Це ті, які щойно прибули до відділу і очікують на зброю. Вона, як кажуть, повинна би скоро надійти десь з терену. В таборі завжди рух. Щодня відбувається рання зоря, руханка, польові військові вправи, “сліпе” стріляння. Полягає воно в тому, що на заздалегідь приготованому насипові-купині покладено кріса, а трохи далі на сучку причеплено кусок паперу з нарисованим колом і, як стрільці жартома говорили, в середині “з точкою опертя”. До такої примітивної стрільниці кожний по черзі підходив, залягав, через мірник і мушку наставляв кріса до цілі. Зле чи добре – його перевіряє кулеметник “Сокіл”. Був між нами такий один, що коли цілився, не закривав ні одного ока. “Сокіл”¹ стверджував, що його приціл завжди виходив на добре. Ті, що не мали “гострого ока”, говорили, що він має чорта в собі. Походив десь з села Синявка.

Вже від якогось часу командир увечорі зникає з табору. Надіває на голову подерту шапку, яку десь у селі дістає, встромляє за пас пістолу “токар”, а владу над чотою на ніч передає першому ройовому “Дубові”. Куди ходить, з ким зустрічається, того не знає навіть жандармерист “Хома”. Дехто здогадується, що він унаслідок насичення терену ворожими військами веде інтенсивну розвідку в напрямі сіл Тимці, Нове Село, Гораєць, бо туди міркує перекинути чоту. Скільки в тому правди – ніхто не знає. Є дні, коли командир дістає з терену штафети. Після відчитання їхнього змісту часто ще за дня вибирається під Мальцівські хутори на край лісу. Тут зустрічається з комендантом ПЖ “Гадом”, чи “Гаком”² і іншими підпільниками. Як охорона з ним іде жандармерист “Хома”, або один і другий, тобто “Хома” і “Малий”³.

Прибув зв’язок, а з ним і штафети. Кілька дістав також командир “Крук”. В одній стояло, подаю приблизно, щоб мене, як колишнього учасника вишколу СБ, відіслати на зв’язкову хату, на Мальцівські хутори. Дальші інструкції на місці. Також є прохання до командира, щоб той уможливив мій прихід. Для чого мене викликають – у штафеті не говориться. Не знає також командир. Зголошую свій відхід. На дорогу командир дає свою пістолу “токар”, це, каже, на всякий випадок, та бажає щасливого пово-

¹ “Сокіл” – це колишній дивізійник. Походив з Башні Горішньої, повіт Любачів. У 1947 р. загинув в с. Добра (Ярославщина) помилково від своїх – куща “Сірого”.

² “Гад” (“Гак”) – це пізніший командир “Вартовий”. У 1947 р. з УПА дезертирував і виїхав на захід Польщі. Десь у 1948–1949 рр. його зліквідували свої. Походив з села Дахнів, повіт Любачів.

³ Таке псевдо дав мені командир “Крук”.

роту. До моєї виправи прикріплює також жандармиста “Хому”, він повернеться до табору, як тільки досягнемо край лісу. Хоч перші хати ось тут недалеко, знаходиться вдень сам-на-сам на чистому полі таки насторожує. Але нема ради, глибше за пас застромлюю “токара”, підбурюю сорочку і, наскільки можливо, спокійно прямую на зв’язкову хату.

Зв’язкова того терену Євця Б. вже від рана чекала на мене в одній хаті багатих господарів. За той час вона встигла вже придбати кошика і серпа. “Навіщо серп?, – питаю. – Тепер не сезон!” – “Це тільки претекст, – каже, – на випадок, коли б до нас присікалися більшовики, від яких у терені аж кишить. Це частини, які повернулися з фронту на відпочинок”. Після її слів я не зрозумів, чому яраз іти туди серед білого дня поміж вороже військо, і питаю її про це. “Напевно, ця справа не така вже важна, отже, чи не краще було би іти ввечері зі зброєю в руках?”, – питаю. Вона ніби тої самої думки, однак це не від неї залежить. Такий наказ. Покинувши добрих, ввічливих господарів, вона за фірткою на вигоні дає мені короткі вказівки, як поводитися в дорозі, і що відповідати на випадок, коли б нас задержали. “Ідемо, – каже, – на Подольчаківські хутори до бабці помагати в роботі”. Вона навіть вигадала якесь прізвище, але його вже сьогодні не пригадую. В дорозі маю її кликати сестрою Євкою, а вона мене братом Стефаном. Це на всякий випадок, бо вона вірить, що нами ніхто не буде цікавитися. Про пістолю нічого їй не кажу, але мені здається, вона сама щось здогадується.

Євця Б. – дівчина гарна, пристойна, балакуча. В дорозі веде себе відважно, впевнено, з кожним зустрінчим червоноармійцем вітається: “Здрастуй, товариш солдат, як поживаєте?”. Мені на вид її зухвальства аж волосся на голові дибки стає. Після кожної такої зустрічі не перестаю їй докоряти, мовляв, через твого пискатого язика ще і мені обірветься. “Друже, – каже вона, – виконуючи обов’язки у відкритому терені, треба пристосовуватися до обставин. Жорсткому, штивному бути не можна, сама справа вимагає еластичності, гнучкості. В противному разі впаде підозра, і покладене на тебе завдання не виконаєш”. Слухаючи її, тендітну і відважну дівчину, я ішов покійно за нею, мовчав і горів від сорому.

Лісова дорога широка, зарощена, з вибоїнами посередині. Нею довго не ідемо, по якомусь часі звертаємо на підлісне подвір’я, до речі, не огорожене, де під літнім розлогим деревом якраз сидів за столом шеф⁴ СБ, зарившись з головою в купу якихось паперів. На наш прихід він навіть не звернув уваги. Хвилинку чекаємо. Нарешті Євця інформує його про справу. “Так, добре, якраз знайшов те, що шукав”. На підставі папірця, якого тримає в руках, ставить мені формальні запитання: “Ваше ім’я і прізвище?” – “Таке-то і таке”, – відповідаю. “Переходили вишкіл СБ в селі Тимці?” – “Так”. – “Хто провадив вишкіл?” – “Іскра”. – “Тому що ми стягаємо з терену всіх вишкільників і творимо боївки, покликано і вас. Чи ви готові вступити?” При цьому додав, що набір відбувається на добровільній засаді. Я на хвилинку задумався, зиркнув на зв’язкову, вона сиділа оподалік на лавці, замріяно дивилася кудись на Борівські срібlistі поля. Провідник не настоює, щось читає. Але мені треба зважитися, тож по хвилині кажу, що не маю нахилу до

⁴ Його псевдо мені невідоме.

теренової роботи і тому хотів би залишитися в УПА. Він погодився. Радію рішенням, але йому того не показую. При відході провідник потис руку, побажав витривалості в боротьбі і просив усно передати командирові результат наших розмов. Зв'язкова зголошує наш відхід, і ми відходимо.

Щоб не наражатися на небезпечні зустрічі, я вирішив попроситися зі зв'язковою, не доходячи до забудувань. Спочатку вона переконувала в недоцільності такого рішення, мовляв, ще кілька метрів – і вже зв'язкова хата. Але пізніше погодилася. Її обов'язки попроварили на Червінські і Дубрівські хутори, мене – до табору командира “Крука”. А тут несподіванка: сьогодні для нас приїхала ціла підвода з харчами аж з села Тимці. Все це зорганізувала зв'язкова Євця. Для тих, що часто недоїдають, радість була велика.

Приблизно в тому часі – після зміни постою чоти – і в тому таки лісі наша стійка задержала якогось типа, який загнався з коровою аж під наш табір. При допиті сказав, що він українець, дезертир з Червоної армії, найнявся слугою в багатого хуторянина Онищака, на Онищаківських хуторах. А щодо корови, то вона якось відлучилася від череди, і він її вплимав аж оце тут. Прикликано стрільця “Вільху”. Він десь з тих околиць, то може його знає. Насправді стрілець “Вільха” твердить, що про такого чув, але хто він такий, не знає. Все, що оповідає незнайомий, командирові стає підозрілим, тож дає дозвіл “Хоми” зробити біля нього обшук. Не помилився. “Хома” придивився до черевик, до паска, з якого, власне, і витягнув куцого папірця. На жаль, він закодований: ні командир, ні “Хома” не можуть його відчитати. На запитання командира “Крука”, що там написано, більшовик відповів, що це нічого важного, так собі написав і зашив собі в пасок, щоб не загубити. Хоч командир з “Хомою” робили немалі зусилля щось більше довідатися, але він мовчав і до нічого не признавався. Ввечері червоноармійця зв'язком відставлено до ПЖ. Що з ним сталося, того я вже не знаю.

Жандармерист “Хома” став на струнко, стукнув закаблуками і зголосив: “Друже командир, стрілець “Хома” і стрілець “Малий” зголошують свій прихід з розвідки”. – “Добре, сідайте і розкажіть, що нового принесли, як там в терені”, – лагідно відповів командир “Крук”. “Останніми днями, – звітував жандармерист “Хома”, – в терен наїхало багато червоноармійців. До речі, є їх стільки, скільки доносила наша цивільна розвідка вчора. Все це фронтні частини, які, як кажуть, прибули з передової – з-під Берліна – на повний відпочинок. Частини розміщені недалеко сіл і хуторів виключно по лісах або на краях великих лісів при головних дорогах, за винятком тих, які розташувалися на панському фільварку в Башні Долішній, коло недалекого новозбудованого летовища, і тих, що на залізничній станції. Це спеціальні технічні частини. Їхня чисельність невелика. Безпечні ті, що по лісах і лісах. Це регулярні частини війська. Вони часто бувають у селах, з людьми поводяться не дуже то культурно, шукають за самогонкою, впливаються, чіпляються жінок, насилують дівчат. Є випадки навіть крадіжі”. – “А з командантом ПЖ зв'язалися?”, – спитав командир. “Так, був він зі своєю охороною на Мальцях. Передав вам штафету. Радить нам перекинутися під Чернявецькі хутори: “Там, – каже, – цілком безпечно”. І ще додав, що на Башенському летовищі – фільваркові поля – роз-

ставлено протилетунські зенітки”, – закінчив “Хома”. При засвіченій свічці командир “Крук” ще раз перечитує принесену штафету. Видно, що йому щось не зовсім зрозуміло, але мовчить, нічого не каже. Ми з “Хомою”, що натомилися чимало, вмощуємося до сну. Надходить тиха, окутана таємницею, чарівна лісова ніч.

Одного дня по обіді командира “Крука” з терену штафетою повідомлено, що на Чернявських хуторах господарюють більшовики. На підтвердження цього повідомлення не треба було довго чекати. Якраз в тому напрямі почулися серії з кулемета, час від часу стріл папашки. В чоті заряджено госте поготівля і відмарш на засідку. Не пригадую вже сьогодні, хто тоді був за теренового, пригадується тільки, що лісом на місце засідки довго не йшли. На закраті дороги командир “Крук” посадив у куцах два кулемети з автоматами, а решта стрільців під командою ройового “Дуба” перекинув на другий бік дороги. Командир з почотом лишився коло перших кулеметів, які у зв’язку з догідним полем обстрілу і порівняно з групою ройового “Дуба” висунені дещо наперед. На заднє забезпечення вислав кулеметну ланку – чи не ланкового “Осику”, – яку підкріпив кількома стрільцями з роя “Козака”. Його залишено позаду засідки як резерв ще і тому, що там було кілька новоприбулих стрільців без зброї. На становищах лежимо вже кілька хвилин, але ворог, який мав би вертатися тою дорогою, не показується. Дехто починає вже нервувати, інші зауважують, що більшовики, можливо, почули “письмо носом”, завернули на Онищаківські хутори. Командир “Крук” цілий час сидить коло кулемета, обсервує дорогу, мовчить і що раз то курить. Решта зосередили свій зір на кулеметника “Сокола”, того колишнього дивізійника, який перевіривши МГ-42 зі становища, примірів до рам’я, жартуючи, каже, як то зараз від нього тікатимуть шміраки. Ті, від яких він колись тікав з оточення з-під Бродів. На знак цього дехто, скривившись, засміявся, але він запевняв, що так воно буде, бо він не хоче залишитися перед шміраками в боргу.

На дорозі появилися більшовики. Першим зауважив командир “Крук”, тож дає наказ стріляти цільно і тільки на наказ. Я визирнув з-за куща, за яким спокійно лежить з МП жандармерист “Хома”. Більшовики ще далеко, ідуть рядком по обох боках дороги і, напевно, нічого не причувають. Лежимо ще кілька хвилин в напруженні, а тоді серія за серією. Червоноармійці залягають посередині дороги і кажено відстрілюються. З лівої сторони дороги високий насип і непролазні кущі, власне, це якраз ця сторона, з якої ведемо засідку. Вогнем наших кулеметів зганяємо їх з дороги у високий сосновий ліс. Там вже чути зброю ройового “Дуба”. Забираємо полонених, яких зловили наші стрільці за дорогою, наганяємо корови і поспішно відходимо, забравши трохи зброї і амуніції.

Десь на Мальцях чи Трушах від теренової розвідки командир “Крук” довідався, що підводи, вщерть набиті всяким добром, ідуть два рази в тиждень зі залізничної станції Башня Долішня через Червінки до військової частини, яка стоїть у лісі за Мальцями. Є поголоски, що туди везуть всякі харчі, головно консерви. У нас на такий цімес – скрута, тож командир “Крук” вислав ройового “Дуба” і ройового “Козака” в догідне місце на

засідку. Дійсно, скоро валка була переловлена, але там замість консервів були в мішках листи, цукор, махорка і ще щось. Надвечір вози відправлено до села. Куди вони даліше поїхали – того я вже не знаю.

На той час в околицю наїхало багато червоноармійців. Як виходить з розповіді селян, прибули вони із Західного фронту на відпочинок. Велика частина до тих, які вже були, заквартирувала табором на краю Мальцівського лісу при дорозі, яка веде на Червінки і до залізничної станції Башня Долішня. Враховуючи небезпеку, яка може трапитися кожної хвилини, чота відходить під село Синявка. Там, як звітувала наша і цивільна розвідка, терен поки що вільний від війська. Командир з чотою підсунувся туди, щоб вполювати якогось більшовицького розвідника, старшого лейтенанта Червоної армії, українця, частина якого стоїть у лісі над Мальцями. На доручення командира “Крука” “Хома” і “Малий” в уніформі вояків советських танкових військ насакають на нього в одній хаті і серед білого дня втрюх на одному коні (“Малий” сидів останнім, мало що з коняки не злетів), якого вміло підставив наш дядько, щасливо прибувають до лісу на умовлене місце. Ввечері лейтенанта відправлено до ПЖ. Хто підготовляв наскок, і що сталося з лейтенантом – мені не відомо. Тому, що чота підтягнулася під село Синявка тільки на час наскоку, ввечері другого дня відходить в Дубрівські ліси під село Тимці. Тут командир проводить реорганізацію чоти. Деяких, головнo тих, що не мають зброї, а є їх в чоті кілька, а також тих, яким на місці нічого не загрожує, або хворих відсилає домів. Решта стрільців перемішує, призначає нових ройових і ланкових, головнo тих, які мають якийсь військовий вишкіл, чи то в українській поліції, дивізії “Галичина”, в німецьких частинах, чи навіть з польського війська, наприклад, стрілець “Лоza”. Таким чином тепер чота вся під зброєю, однорідна, без територіального зафарблення, без провінціалізму. А це впливає досить значно на її бойовий стан.

За попереднім планом командира чота задержується під селом Тимці на кілька днів. Це спричинено головнo тим, що тут у близькій околиці війська немає. Але з другої сторони не так то вже і вигідно – тягнути харчів нізвідки, село Тимці не вповні нас задовольняє, а інші значно віддалені, то не раз рої відходять аж на Подемщину чи Діброву. Не дивниця, отже, коли інтендант чоти “Гусак”, щоб підкріпити на силах вигодолюбних стрільців, придбав нам одного разу цілого барана – радошам не було кінця. В Дубрівських лісах хоч нам не найкраще, все-таки ліпше почувемося, ніж у Мальцівських, де значна концентрація ворожих військ. Стрілецьтво трохи віджило, відпочило, повеселішало. Інша справа з командиром “Круком”, він тут не дармує, активнo й наполегливо веде розвідку в сторону села Горраєць і нетерпливо чекає зв'язку. Він за всяку ціну планує перекинутися туди з чотою. Це його рідні околиці, тож міркує, що легше буде маневрувати по знаних лісах, ніж у незнамому йому терені. А за той час у таборі відчувається стан вичікування: припинилися польові військові вправи, не відбувається руханка, знесено навіть ранню зорю. Стрілецьтво здогадується, що чота приготовляється в “далекий скок”. Ми з “Хомою” також нічого не робимо, хіба що доглядаємо порядку, якого командир заповів. Сам він

знайомий із станичним, в минулому провадив тут військовий вишкіл районних чи підрайонових, тож часто ввечорі вибирається до села Тимці сам без охорони. Стрілецьтво також вечорами вже вспіло відвідати село, одні за дозволом, другі на чорно. Відвідав і я рідні пороги. Попросив командира відпустку, і той не відмовив. Мама як мама, побачила мене – плаче. Батько насупився і мовчить, скося поглядає на “фінку”, брати і сестри сумні, невеселі, польська міліція не дає їм спокою. Про брата Івана нічого не чути – чи він в УПА чи в тереновій сітці? Прощаюсь якось з болем у серці, але обов’язок кличе, тож відходжу, щоб бути в таборі на час.

Зв’язок, на якого так нетерпеливо чекав командир, нарешті прибув до села Тимці з околиць Нового Села, Горайця. Принесено також кілька штафет. Серед тих, які мандрують на Труші, Подольчак, є і для командира “Крука”. Організаційні вони чи від рідних, брата – невідомо. Забираємо їх від станичного і відходимо до табору. Тепер, як виходить із штафети, в околиці Гораєць війська нема. Невелика залога більшовиків стаціонує тільки в Чесанові. Так, як і вчора ввечорі, відходимо до села, на зв’язок передаємо штафету, забираємо цю для командира, яку сьогодні станичний стягнув з лінії. За його словами, вона прибула десь із сторони Трушів чи Мальців.

Вечоріє, алярмові заповідають збірку чоти. Службовий підстаршина ройовий “Окунь” стягає стійки, підслухи, і все готове до відмаршу. Ланка “Мотики” і ланка “Люшні” дістають наказ від командира “Крука” відправити хворих і пораненого на Кривенські і Грмаківські хутори, а нав’язавши зв’язок, звідти повинні відійти в рідні сторони. Ройовий “Галайда” відмовляється іти на лікування в село, просить командира лишити його при чоті. Командир в основному погоджується, хоч радить йому іти лікуватися. Група, яка відходить у два різні напрями, дістає спеціальну кличку і окремий збірний пункт у Новосільському лісі коло рогатки Дубинки. Вони вже відійшли. Ми з “Хомою” дістаємо наказ податися на зв’язковий пункт, який міститься в Дубрівському лісі. По виконанні наказу маємо зараз-таки того вечора долучитися до чоти на Жураківських плавнях в “ріжку” Новосільського лісу. Умовний знак: сичати крізь зуби уст. “Хома” зголошує командирів, і ми відходимо. За нами відходить і чота, але в іншому напрямі. В темряві ночі наш табір скоро пустіє.

Я їду попереду, бо знаю той ліс, “Хома” іде вслід за мною, докоряє мені, мовляв, ніби знає той ліс, а все суне по таких дєбрях, де і чорт надобраніч не каже. Ось уже входимо в район зв’язкового пункту. Обережно наслушуємо, то знову посуваємося. Як правило, не біжимо прямо на пункт. Робимо так тому, щоб на випадок всипи ворог не заскочив нас приготованою засідкою, якої залюбки вживає на наших зв’язкових і кур’єрів. В означеній годині лишаємо зв’язок, лісом прямуємо на мертвий пункт. По дорозі стараємося відгадати причину перервання зв’язку, але даремно: надто було багато змін у терені за останній час, щоб зорієнтуватися в ситуації.

“Псіть, псіть”. – “Ну ходіть вже, ходіть”. – “Друже командир, стрілець Ма...” – “Не треба, – злісно крикнув командир. – Де так довго були, хто стріляв?” – “Друже командир, – звітував “Хома”, – перескакуючи Богданівку, ми несподівано налізли на польську міліцію ну і обстріляли...” – “До-

силь! – нервово вигукнув командир. – Хто вам дозволив, повертаючи з пункту зв'язку, лізти в село і наражувати себе та решту на небезпеку? Ви мали доволі часу, щоб обійти його і на час бути тут. Хіба свідомі того, що переносите важливу пошту, інструкції? А знайте, хлопці, що, – вже лагідніше, – вам за таке може бути? Польовий суд і гілляка. Розумійте – гілляка. Але... В майбутньому, щоб мені таке не повторювалося. Зрозуміло?” – “Так є, друже командир”, – гукнули ми з “Хомою” майже в один голос з невиявленою радістю, що все будь-що-будь так гладко скінчилося. Звісив голову, іду мовчки, ані пари з уст. “Хома” іде за мною, то мовчить, то потихеньку мене лає. Внаслідок нашого спізнення ланка вже давно прибула на місце призначення. Тут відпочили, перекусили окрайцем хліба, якого встигли зорганізувати наші хлопці на Гримаківських хуторах. Перейшли Новосільські широкі стави, шосе Чесанів – Хотиліуб, в Буці розложили великий вогонь, підсушилися, а там вже зовсім над ранком, коли за Лівчою зажеврило небо, гораєцькі півні затягнули уже ранкової, а на Щиглівських хуторах перелякано озвався собака, ми нарешті останками сил досягнули бажаного місця на таборуння. Розставлено стійки, алярмового. Чота, яка роїно по “світу манджала...”, нараз завмерла.

Розбудив нас сильний гук тяжких моторів. Алярм! На становища. Кожний кудись біжить, залагає. А там вже гуде вдесятеро потужніше, і щораз ближче нас. Кулеметник “Сокіл” вже закотив рукави, ходить з кулеметом МГ-42 то сюди, то туди, підбадьорює стрільців на подвиги. Розказує, як то під Бродами тим кулеметом косив босячню. В тому розрусі десь пропав командир. За ним вже питав роївий “Дуб”, питає роївий “Окунь”. Ніхто не бачив і не знає, де він подівся. Є побоювання, що може драпнув. “Хома” в це не вірить. Я не є його думки. Він біжить на становище, я за ним. Чути безнастанні голосні крики, рубання сокирою гілляк. Звертаюся до “Хоми”, питаю його, що він на те, тобто, на ті крики. “Я, – буркнув він, – нічого, рубають і голосно говорять”. Десь несподівано висунувся з куштів командир. Він ходив розвідувати, що там таке на дорозі робиться. Як тепер виявилось, дорогою Лівча – Гораєць пересувається якась військова частина танкових військ. Їдуть також вантажні автомашини. Розбита танками дорога сприяє їм якраз на те, що часто застрягають у болоті. Щоб виїхати з нього, вони якраз рубають недалеко нас дубчаки, підкладають під колеса машин і так з гиком вилазять з нього. Стало, однак, дивно: командир з тих околиць знає той ліс, а став табором над ранком так близько головної дороги.

Щоб уникнути небезпеки, яка може стрінати нас тут, він дав знак марширувати вглиб лісу. Як то звичайно буває, після нервового напруження на зміну приходять відпруження. Тому і не диво, на новому місці хлопці веселі, жартують, один одного натягує, гнуть різні “історії”, сміються. Ввечорі із застав командир стягнув до табору всі кулемети і підслухів. Короткі таємні інструкції на час своєї відсутності для роївового “Дуба”, і ми скоро виходимо з лісу на поля, прямуємо до села Гораєць. Не доходячи до згущених забудовань, тут в одній хаті повечеряли. Довідалися також від господарів хати, що моторизована танкова частина, яка сьогодні їхала з Лівчи до Горайця, подалася до Чесанова. Командир, завдання якого було зв'язатися

із станичним села, і, очевидно, порушити справу прохарчування чоти, повернувся до табору з нічим. Як нам сказано, станичний подався в організаційних справах до Нового Села і ще не повернувся. В поворотній дорозі заходимо ще до якогось господаря на “Віржинію”⁵, з чого, очевидно, раді “Хома” і командир “Крук”. Зараз звідки такі через луки – командир тут провідник – повертаємося до табору чоти.

Вже кілька днів підряд командир “Крук” щовечора висилає двох стрільців на хутори Щиглі на зв’язок. І все без успіху. Ходять туди за чергою: жандармерист “Хома” зі стрільцем – псевда вже не пригадую, знаю, він носив шапку німецького вояка і МП – я зі стрільцем “Лозою” десь з околиці Нового Села, який знає цей терен і добре орієнтується в околиці. Однак на зв’язковій хаті нам сказано, що зв’язок зі сходу – Лівча, Монастир – в напрямі Люблинецьких сісів і навпаки переходить тільки один раз в тиждень, і ніколи в той самий день. Тому два дні, кажуть, переходив “Когут” ще з одним. Неуспіх зловити бажаний зв’язок і неполадки в доставі харчів для вояцтва непомітно починають нервувати командира. Розгніваний на місцевих революціонерів, він одного вечора для заготівлі харчів вибрався до села Гораєць сам з роєм “Окуня”. У результаті справді привезено трохи хліба і до хліба. Але це одноразово, поза тим стрілецьтво в очікуванні голодує далі.

Нарешті прибув зв’язок. Щасливцем був жандармерист “Хома”. Принесено штафету. В ній є наказ згори від вищого командування УПА до командира “Крука”, щоб той, враховуючи не надто сприятливу теперішню ситуацію, чоту негайно демобілізував. Зі штафети виходить, що стрільці, ті, яким не загрожує польська міліція, а також хворі, поранені, або без зброї, повинні якнайскоріше відійти домів. Всі інші – законспіруватися в селі Гораєць до часу їх повідомлення. Хоча рішення вищого командування УПА не було до впадоби командирів, він бажав влитися з чотою у відділ УПА, який стояв табором десь за Лівчою, але наказ для вояка святий, тому вже ранком другого дня командир “Крук” з ройовим “Дубом” і мною – “писарем реєстрових козаків” (так дотепно командир називав мене), приступив згідно з йому даним наказом до демобілізації чоти. Ройовому “Дубові” доручив провести нагляд, допомогти в роботі, мені наказав виготовити в двох примірниках список за взірцем: кількість кулеметів, крісів, папашок, МП, пістолів, набойів і гранат. Сам з жандармеристом “Хомою” і ланковим “Чаплею” подався десь лісом, щоб там підшукати належне місце для магазинування нашої зброї.

Командир сидить на палатці по-турецьки – ноги під себе, курить “Віржинію” і узгоджує останні інформації для груп, назначає відповідальних. Деякі повинні відійти ще сьогодні, інші завтра. Командир “Крук” поки що лишається в районі Горайця. За два-три дні відійде в околиці Лівчи. Як охорона підуть з ним ланковий “Хвиля” і жандармерист “Хома”, і може ще хтось. Надвечір, коли вже всі справи з демобілізацією були поладжені, командир зібрав на збірку чоту і виголосив коротке прощальне слово.

Я сьогодні вже собі не пригадую, хто викопав яму: стрільці з чоти чи може хтось з теренової сітки. Пам’ятаю тільки, вона була глибока, викопана в невеликому ізольованому ліску під селом Гораєць, а дно мала ви-

⁵ Село Гораєць славиться великими плантаціями якісного тютюну “Віржинія”.

стелене грубо соломою. Під таку яму підходять стрільці по черзі і складають дорогу їм зброю. Обличчя сумні, мовчазні, невеселі. Командир здав зброю перший, стоїть осторонь, дивиться на своїх вірних вояків, теж сумний, мовчазний. Коло нього якийсь тип цивільний ретельно приглядається до справи. Мені якось так тяжко, слова не могу промовити. Прощаюся з “Хомою”, командиром “Круком”, “Дубом”, “Линком”... Після кількох днів перебування в селі Гораєць мені дано наказ повернутися в рідні сторони.

Позаду залишилися довгі нічні марші, бої, тверде партизанське життя. Це недавнє минуле. Тепер стелиться дорога в невідоме, окутане таємницею майбутнє, повне небезпек, важких для не одного друга по зброї трагедій.

Хата дядька Тимка вся потопає в кущах малини і бузини, тому, не чекаючи вечора, ще за дня вскакую на її подвір'я. Дядько, який вовтузився біля клуні з вилами в руках, спочатку злякався, але коли впізнав мене, заспокоївся. “Здорові були, дядьку, як ся маєте?, – привітався я. – Солому носите?” – “Аякже, під худібку підстелюю. Там таке...” Розказую дядькові, за чим прийшов. “Добре, – каже, – я ось зразу візьму “ґрата” – ровер у нього такий був, до якого все щось доробляв, а він кінець кінцем зле їздив – та “попру” куди слід”. Ганка Тимка крутнулась кудись, витягла пательню, подула на неї, кинула туди чого треба, а мені каже: “Скакай у бузину, я зараз принесу щось з'їсти. Голодний, правда?” Ото, думаю, добра така жінка, хоч і пискаюча вона.

Скоро пригнався напівживий дядько, а вслід за ним і сестра. Крім радості від побачення вона розказала про батьків, добрих сусідів, брата – він в тереновій сітці і лазить по терені, а що робить, сама не знає. Про сексотів, які вже встигли наплотитися. Головно про таємницю Лиса М., якого завжди польська міліція арештує, “розстрілює” в Дубрівському лісі, а він все їм з-під куль тікає. Прощаюся із сестрою, прошу її, щоб вона передала до Тимків дещо з харчів і якусь сведрину, а також, якщо можливо, зв'язалася з групою, яка вміло законспірувалася в Дубрівському лісі і звідти наганяє немало страху на польських грабіжників з села Подемщина. З оповіді сестри пізнаю хитрого і досвідченого партизана “Линка”, якого стрільці любили ще і за його неперевершені дотепи. До сьогодні не знаю, яка доля стрінула його у вирі боротьби.

Десь при кінці жовтня 1944 року сестра Марія пише в записці, що є можливість зв'язком відійти до УПА. Якщо я згідний, то повинен дати їй якнайскоріше відповідь.

Вістку про можливість знову стати вояком УПА прийняв я із задоволенням. У другій штафеті, яку приніс до Тимків молодший брат Василько, крім письма сестра передала усно, щоб я послухався її поради і ще сьогодні ввечорі перенісся з Дубрівського лісу в Новосільський ближче дому, а головнo, ближче зв'язкової лінії. Враховуючи можливість скоро відійти до УПА, я ще того самого вечора, за її посередництвом, у хаті Вужинських зв'язався з двома особами, на вигляд інтеліґентами з Любачева, які, перебуваючи вдень у лісі, вичікували зв'язку. Але він чогось не приходив. Надокучило їм, тож одного пообіддя вибралися лісом в напрямі Нового Села – Гораєць самі. Пропонували й мені іти з ними – проте без зв'язку і через недовіру до їхнього знання того терену мене їхнє запрошення відстрашувало. Відра-

джувала також сестра⁶. Вона запевняла, що зв'язок з полудня: Борова Гора, Башня Долішня, Тимці ось-ось надійде. Я довірився їй і чекав.

Не знаю, чи хтось з них знав дорогу, чи може ішли за порадою від села до села. Однак фактом було те, що згодом стрінув їх за Типилівськими хуторами в таборі куреня (дві переповнені сотні) курінного командира “Залізняка” на становищі. Перший⁷ – “Генко” – політвиховник у третій соті командира “Підкови”. Якийсь час ми були в одному почоті. Другий – “Босий” – політвиховник у другій сотні командира “Біса”. В 1945 році, весною, обидва переходили додатковий вишкіл політвиховників у Стежках на Ярославщині. “Босий” мене впізнав. Пригадалися нам Новосільські ліси і та моя мізерна допомога, яку подавав їм від сестри.

Самітність та ще в лісі дуже негативно впливає на душевний стан людини. Не диво, отже, коли сестра повідомила через брата, що її попереджено про сьогоднішній зв'язок в напрямі Гораєцьких лісів, і щоб я ввечері прибув на умовлене місце – радощів було немало. Знаючи мою згоду якнайскоріше відійти в ряди УПА, вона на моє прохання принесла дещо з речей, харчів на дорогу та батьківське благословення. Забираю все те з великим задоволенням, в думці прощаюся з батьківським домом, добрими сусідами, знайомими. Разом з сестрою понад річку Свидницю, Гвоздівську дошку-кладку, перелазяємо на зв'язкову хату. Це вже пізній вечір. Злегка накрапляє дрібний дощ.

Зв'язковий хлопець середнього росту, молодий, рухливий, балакучий, робить враження доброї людини. На вигляд і по мові він мені не знайомий. Другий – це професор. В минулому викладач математики у школі в селі Башня Долішня (в нижчих клясах). Тоді я скінчав сьому клясу в тій школі. Він також у тому селі був директором молочарні. Низького росту, щуплий, невисокої життєвої сили, з деформованим розбитим носом і виразними слідами на руках кайданків – жертва більшовицької сваволі з львівських Бригідок. Привіталися. Професор мене впізнав, але як казав зв'язковий, час квапить, то прощаємося з добрими людьми, через широкі луки, Симівські горбки відходимо в напрямі темних Новосільських лісів. Під Новим Селом щораз то присідаємо. Більшовики, які квартирують над вигонами в селі, безперервно вистрілюють на парашутах ракети. Незважаючи на часте освітлення терену, щасливо перескакуємо шосе Хотиліоб – Чесанів. Вже над ранком, коли почало на сході жевртити небо, задержуємося в лісі під Щиглями на днювання.

Тут під Щиглями вдень перебуваємо в лісі, ввечері заходимо на зв'язкову хату. І так протягом тижня, щовечора. В повітрі вже похолодніло. Ставимо смерекові гілляки, зв'язуємо їх перевеслами з нарваної трави, робимо буди, залазимо туди. Тут не тільки затишок і тепло, але і приємно поспати. Одної днини по обіді небо раптово почорніло, зірвався вітерець, замість дощу снігом потрусило, нас насторожило. Тепер всякий слід для

⁶ Тільки від сторонніх осіб знаю, що моя сестра Марія була зв'язковою в підпіллі. Про те сама ніколи не говорила.

⁷ В 1945 році літом “Генко” відійшов до другої сотні на бунчужного. Це з поголосок зв'язкових. На його місце скоро звідкилясь прибув політвиховник “Бобер”.

нас може бути небезпечний. На щастя, довго він не лежав. Як тепер довідуємося, наш зв'язковий, який діяв на лінії Борова Гора, Башня Долішня, Гораєць, вирішив разом з нами вступити до УПА, як охотник. Причина – якась неполадка на лінії, з якими він не міг погодитися. Його рішення стати вояком УПА ми прийняли із задоволенням. Знайомі вже, тож буде нам веселіше. Вже прибрав собі псевдо “Палій”⁸. Професора іменуємо “Директором”⁹. Я залишився при псевді, яке мав у чоті¹⁰.

Десь наприкінці жовтня 1944 року, пізно ввечері довго очікуваний зв'язок прибув. “Когут” – колишній український поліцей невисокого росту, середньої будови тіла, зі зброєю і штіль-гранатою за халявою зробив на нас враження ідейного, відважного вояка. По кількох словах привіту, дещо перекусивши, ми пізно ввечері лісами, крутими стежинами вирушили в дорогу. У кожного радість. Очікувані дні скінчилися. Перед нами відкрита дорога в ряди УПА. Десь позаду лишилися дні молодості, наука, батьківський дім, рідні околиці. Нуртує думка, чи повернуся ще коли під батьківську стріху? Іду за професором, озброєні “Когут” і “Палій” напереді “колоно”. Різним думкам немає спокою.

До табору командира “Крука” в лісі під Салашівські хутори прибули вже за білого дня. На постой рух. Вояцтва тут не менше, ніж як це було під Мальцями. Все це елемент чужий, нам не знайомий. Крім командира “Крука” і мене ні одного з колишньої демобілізованої чоти. Із зброї, яку ми замагазинували під селом Гораєць, тільки невелика частина опинилася в руках стрільців. Друга – Бог знає де. Я замість “фінки” дістав довгого “манліхера”. Стрілецьтво тут рухливе, активне: одні на вправах, другі добувають шопи-колиби, головню ущільнюють дахи. Того самого дня перед обідом нашу трійку розподілено так: професор залишився в почоті чоти, “Палій” попав до роя “Микитки”, я до роя “Карпа”. Тому що ми з дороги і цілу ніч були в мандрах, нам дано одну добу відпочинку, звільняючи від стійки і алярмового.

Одного пообіддя за винятком службових стрільців і підстаршин, а також хворих, ціла чота виїшла за табір на польові військові вправи. Вишкільником призначено “Микитку”. Він, як колишній дивізійник, має ґрунтовний вишкіл підстаршини, то командир “Крук” довірив йому вишколювати нас, новаків. Боже, що він тільки з нами не виробляв: то качим ходом, то на літках, то стрибком, то клином вперед, то... – вимотав нас до останнього віддиху.

Поза муштрою і польовими військовими вправами майже щодня годину інструктори практично і теоретично ознайомлюють нас з кулеметом МГ-42, “дегтярем”, чеським РКМ-мом. Цей останній – це легкий такий

⁸ Подільчак Ярослав, псевдо “Палій”, походить з села Борова Гора, повіт Любачів. В 1944–45 рр. команда куреня висилає його в район сіл Тимці, Борова Гора, Башня Долішня з завданням організувати Самооборонний Кушовий Відділ. Після програної, літом 1947 р. переходить через кордон з Закарзоння в Україну, де згодом попадає більшовикам у руки, і його засуджують на довгі роки таборів у Сибіру.

⁹ Ханас Степан, походить з села Башня Долішня, повіт Любачів. Вчитель математики. У 1944–1945 рр. політвиховник першої сотні командира “Шума”. В тому ж році (раннє літо) командир чоти в другій сотні командира “Біса”. В 1945–1947 рр. перший помічник КВШ УПА в курені командира “Залізняка”. Загинув у 1947 р. на польсько-чехословацькому пограниччі в рейді на Захід. Псевда “Директор”, “Ярий”.

¹⁰ “Малий”.

кулемет, зручний, практичний, цілком надається до партизанської боротьби. Через свою нескладну маневреність він мене постійно притягав до себе. Невигода цього кулемета в наших умовах – це обмежена кількість амуніції. Вже в 1945–1946 рр. без поповнення набоїв часто “чех” сходив з поля бою і як непотріб мандрував до кріівки на сховок.

Сніг уже добре притрусив землю, розкішно завис пухкою верстовою скрізь, навіть на гіллячках тендітної ліщини. В повітрі відчувалася прохолода. Багато стрільців, не маючи чим укритися, ночами мерзнуть. Збиваємось до купи, ставимо з гілляк заслону і так спимо. Внаслідок безнастанного ходження розвідки і стрільців за харчами, до табору витоптано досить велику стежку. А це недобре, ворог може нас на сліпака віднайти. Враховуючи небезпеку, командир кожного дня висилає одну кулеметну ланку стрільців на край лісу на заставу.

Одного похмурого ранку, коли відділ відбував руханку, алярмовий повідомив, щоб я зголосився до почоту, до командира “Крука”. В якій справі – він не знає. “Підеш, – каже, – то визнаєш”. Зголошуюся. “А, “писар”, – заговорив він, подаючи штафету. “Це, – каже, – шойно розвідники принесли”. Глянув на письмо – ніби “каракулі” брата. Дякую і відходжу. Брат пише, щоб я звільнився і ще сьогодні прибув на зв’язкову хату на побачення. Він тудою переходитиме. Прошу командира про дозвіл, і, як підтвердження, читаю йому рядки. Командир згідний, дозвіл дає, тільки каже, щоб я зголосився в ройового “Карпа”, той долучить мене до стрільців, які ідуть на хутори, несуть чоботи до полагодження. Врадуваний, чекаю.

На зв’язковій хаті замість брата я зустрів двох осіб, які мені незнайомі. Один, як можна було відчути зі слів боївкаря – це старший лейтенант Червоної армії, “дезертир з-під Берліна”, невисокий, смиренно тихий, навіть мовчазний, з першого вигляду – інтелігент. Другий – це боївкар, колишній вояк німецької армії, учасник боїв за Дніпро, середнього росту, зарозумілий хвалько, сільський хлопець. Пізніше, у грудні 1944 року, перший знаний під псевдом “Петренко”, другий – під псевдом “Лис”. Обидва чекають на зв’язок, який, як натякає боївкар, мав би провадити десь на схід в Угнівщину чи в Равщину. Разом з ними чекаю і я на брата, який повинен би прибути десь зі сходу. Отак при розмові і очікуванні “Лис” займався всякою “фільзофією”, говорив навіть про особисті подвиги. А щоб засвідчити, як то він може повестися зі сталінськими посіпаками, для прикладу приставив “Петренкові” до скроні “токара”. Я вмить остовпів. Думалось, що він жартує, та ні – він натиснув на спуск, цингіль вмить зіскочив, але набій не випалив. “Петренко” почервонів, засовгався на місці, він був без зброї, а тоді процідив крізь зуби: “Ти що сумашедший, що лі?” Не знаю, чи “Лис” брав його на випробування, чи може йому бракувало клепки в голові. Спокійно, без хвилювання вийняв набій, показав: “Дивися, – каже, – яке маєш щастя”. “Петренко” навіть не озирнувся. Для мене ця подія видалася якоюсь дивною, незрозумілою. Мало того, “Петренко” ще відігнав від себе моє співчуття через висловлений ним явний русизм, хоча сам я грішив не менше полонізмами. В грудні 1944 року “Петренко” стає чотовим,

згодом сотенним в сотні “Біса”, в тому часі і в тій же сотні стає ройовим також “Лис”. Не знаю, як вони при зустрічі собі поводитися.

У 1946 році, влітку, “Петренко” на босяка з УПА здезертирував. Під селом Німстів на Любачівщині його задержала польська міліція, він витягнув заховану в черевик пістолі, вбив одного, поранив другого, сам щасливо добився до міста Чесанова і там зголосився у військкоматі. Після того слід по ньому пропав. Історія цього командира досить загадкова, як командир сотні він був втаємничений у багатьох справах, але нічого і нікого не зрадив. У ті часи кружляли погоски, що він, певно, був підсланий в ряди УПА з якимось особливим завданням. Прийшов час, військкомат відтягнув його як свого агента. Про цю подію подаю з віддалі часу і так, як запам’ятав. Цікаво би почути ще когось, хто міг би висвітлити її зблизька, тобто з періоду його командування чотою, сотнею в 1945–1946 роках.

“Лис”, пізніше ройовий в чоті командира “Мирона” другої сотні командира “Шума”, загинув весною 1947 року на засідці в околиці села Борова Гора на Любачівщині. В мундирі польського режимового вояка вийшов з лісу і задержував польських вояків, які їхали возом. Зорієнтувавшись у підступі, польський кулеметник, який сидів ззаду на возі, впустив серію з кулемета і скопив його на місці.

Настала відлига, сніги тануть, вітер посилив свою дію, стало холодно. З цього приводу хлопці розложили велике багаття, стиха наспівують мелодії, гріються. Підходжу туди. Коло вогнища також “Директор” і “Палій”. Від них довідаюся, що є виразні ознаки, що чота в скорому часі відійде до куреня. На підставі цих вісток, що має “Директор”, можливо, ще сьогодні ввечері. На моє запитання, де цей курінь може знаходитися і як далеко до нього, він докладно не знає. За неясними висловами командира “Крука” мав би перебувати десь за селом Люблинець у лісі. Враховуючи можливий відмарш, “Директор” радить нам іти відпочити, набратися сил.

Ще не встигли вмотитися як слід, коли на фоні яскравого полум’я рознісся голос алярмового. Він ходить від роя до роя і заповідає збірку до відмаршу. Припущення “Директора” сповнилося, спання також пропало, а шкода, в цю ніч я був вільний від стійки. Службовий підстаршина “Микитка” вже збирає хлопців на збірку, інші гасять вогонь, прибула вже стійка. Над верхів’ями молодих сосонок западає вечір. Командир “Крук” обвів нерухому лаву поважним поглядом, наказав ройовим і ланковим допильнувати належного порядку. Коротке: “Так є, друже командир”, – і відділ, який щойно стояв, мовчазною лавою вирушив у п’яті вечора в невідоме.

Десь за Лівчою, ближче Горайця, почав падати мокрий з дощем сніг. Спочатку так ніби несміло, а потім почав сипати, як з мішка. Внаслідок цього тяжко маршувати. Подекуди навіть починає бути сковзко. А “зіндра”, як казали, паде і паде. Хто має палатку, тому рай, хто її не має – промок до нитки. Хлопці, які ще не привикли до довгих нічних маршів, помітно скоро виснажуються. Робить своє обтяження кулемет, скринька з набоями. Ми, ті, що вже посідаємо невелику заправу, дещо загартовані, нічні марші переносимо менше-більше добре, хоч і ми нарешті втомлюємося. Шосе Плазів – Жуків – Чесанів перескакуємо непомітно. Попід

Фрайфельд, Люблинець, Рожанецькі луги вже за раннього ранку добилися до Типилівських пивниць¹¹. А тут повстанців а повстанців: цілий Люблинецький куш, боївка, зв'язкові. Чота (чи не командира “Тучі”?) з куреня “Залізняка” порається біля свинок, ріжуть м'ясо, тнуть залізни порції. І не диво, в недалекому Люблинецькому лісі стоїть курінь – дві переповнені сотні, все це треба нагодувати. Типилівські хутори немов шахівниці. Тут схрещуються всі головні лінії зв'язку, пошта, кур'єрка. Аж дивно, більшовики, які квартирують в недалекому селі Замх, ані оком не ведуть. Вже за білого дня приєднуємося до двох роїв, які забирають коци з хлібом, баньки з зупою, відходимо до табору куреня, який стояв за Типилівськими хуторами в трикутнику сіл Руда Рожанецька, Гута Рожанецька, Борівець.

У таборі вже по ранній зорі, руханці і миванні. Харчі, які транспортувалися роями, знесено на площу сотенного почоту першої сотні. Тут також містився штаб куреня. Командир “Крук” зголосив курінному свій з чотою прихід. Скоро бунчужний “Гамалія” з допомогою службових підстаршин розділив нас по сотнях, а інтендант “Вишня”¹² роздав між стрільців принесені зупу і хліб. Мене приділено до першої сотні командира “Шума”, другої чоти чотового “Краяна”, третього роя ройового “Ваха”¹³, до другої ланки ланкового “Шпроти” при кулеметі коло “Ромка”¹⁴ другим амуніційним. Цілий курінь розташувався обабіч лісової дороги, в напівпартизанських землянках в молодняку. Позаду розбудовано тимчасові лежачі стрілецькі становища, кулеметні гнізда, а ще далі на перехресних лісових дорогах розмістилися добре замасковані становища стійки і кулеметних застав.

В таборі щодня наче на шахівниці: що дві години в різні напрями відходять стійки, змінюються алярмові чотові, прямують у різні кінці лісу стежі, а з приходом вечора вирушають у терен цілі рої, а то і чоти, розвідники, кур'єри, зв'язкові, боївка.

Впали великі сніги, польові вправи припинилися зовсім. Табором потрясла сумна вістка: цієї ночі в Типилівських пивницях загинув цілий Люблинецький куш і частина проводу Любачівщини. Наскок відбувся десь над ранком. Вцілили тільки ті особи, які були вислані з дорученням у терен і ще не повернулися. Куш боронився по-геройськи, але сили були нерівні, наступу не видержали, загинули всі до одного. Не обійшлося на сухо і більшовикам. Вони з люті пивниці висадили в повітря разом з убитими. Наскок виконала частина більшовиків, яка стояла в селі Замх. Вістка була жахлива. На стрільців вона вплинула пригноблююче. Десь у глибині душі зажеврили нерви, зродилася лють, тим більше, що кривава розправа відбулася нам майже на очах. Були докори в бік командирів “Шума”, “Залізняка”, були і в бік куща, хоч дещо в співчутливій формі, але факт залишився фактом – куш загинув.

¹¹ Типилівські хутори як і Рожанецькі халупки були спалені німцями. Причина: мав тут хтось щось спільного з більшовицькою партизанкою Ковпака.

¹² Загинув трагічною смертю у жовтні 1945 року від розриву власної гранати, повертаючись зі с. Воля Молодицька (Ярославщина) з харчами.

¹³ Загинув підчас наскоку на ВП в Новій Греблі у вересні 1945 року. Походив десь із Жукова або з хуторів Філі (Любачівщина). Дивізійник.

¹⁴ Впав на полудні (північна Перемищина) в 1946 році.

Повільно, але вперто наближається зима. Цілий курінь переходить у новий табір на зимування. На місці докінчуємо ще утеплювати землянки, ущільнювати двері, кругом табору копати бойові становища. А сніг, наче втомлені метелики, паде і паде, наших землянок майже не впізнає, здається купочка снігу і тільки. Раптом одного зимового ранку в напрямі нашого табору посипалися густі серії з кулемета. В табір наче грім вдарив. Впала гостра команда на становища. Кожний кулею біжить з готовою до пострілу зброєю і займає становище. Чути короткі нервові серії папашки. Нараз все втихло. З-над дороги до табору іде приспіненим кроком службовий підстаршина “Вах”. Як тепер довідуємося, це більшовики з села Замх підсунулися саньми під наш табір і з-за потічка з кущів обстріляли нашу першу стійку, на якій стояв стрілець “Байда”. Зміркувавши небезпеку, “Байда” вскочив на становище і впустив кілька коротких серій з папашки по більшовиках, а ті, довго не думаючи, завернули коней і втекли. Зараз- таки командир “Шум” вислав першу чоту командира “Яра” в погоню. Однак чота дійшла до краю лісу, далі не пішла. Більшовики відбилися далеко попід Типилівські хутори, подалися до села Замх. Як то звичайно буває, після нервового напруження приходить відпруження, тому хлопці, побачивши обдертого кулями стрільця “Байду”, почали сміятись, жартувати. І дійсно, серія з кулемета подірвала йому цілу праву полу плаща, а самому “Байді”¹⁵ ані волосок з голови не злетів. Як належиться воякові, “Байда” мовчав і в душі дякував Богові за своє сьогоднішнє щастя.

Десь на початку січня зірвалася сніжна хуртовина. Наших землянок майже не видно – позамітало. Потиснув сильний мороз, криничка зовсім замерзла. Щодня екіпа з багнетами ходить пробиває її. В таборі життя зазмерло: сидимо по землянках, світимо каганцями (але яка то біда, коли бракує лою!), тулимось один до одного і так гріємось. Бідні ті хлопці, які стоять на стійці – дуже мерзнуть.

Надворі дещо потепліло, з-за хмари показалося усмінене сонце. Воно в тій порі року висить низько-низенько, але яке воно чарівне. Котрі відважніші – скидають сорочки, б'ють воші. А тої погані – ненависних наших ворогів, є, хоч гать гати. Інші поробили лопатки зі смерекових гілляк, відкидають сніг, роблять прохід до землянки. Якраз у тому часі надійшов від командира “Шума” боївар “Кожух”¹⁶. Він за повідомленням застави, яка запримітила групу озброєних людей, зібрав охотників, і ми пішли в погоню. Щоб себе не розконспірувати, ідемо сосновим лісом, навпростець. Дійшовши до слідів, які попровадили десь у напрямі Рожанецької Руди, ми не зустріли нікого, повернулися назад до табору. Взагалі, тепер шораз то частіше наші стежі запримічають людські сліди на снігу. Це більшовики, захоочені вдалим наскомом на Люблинецький куц, кожного разу все глибше запускаються в Люблинецький ліс, і на спілку з поляками із села Замх ведуть розвідку, шпигують, винохують, де ми отаборилися. В такій насто-

¹⁵ Загинув, будучи чотовим першої сотні командира “Калиновича”, зимою 1946 року в час наскоку на ВП у селі Заставне Ярославського повіту. Походив з хуторів Ушківці (Любачівщина).

¹⁶ Він мав псевдо, проте сьогодні я вже його собі не пригадую. Але стрільці поміж собою називали боїваря “Кожухом” тому, що він носив довгий кожух.

роженості якось непомітно наблизилися Різдвяні свята 1945 року. Прибули тереновики, кухарі, наварили дещо більше, як звичайно, і так колядуючи, провели ми скромний Свят Вечір. На другий день, на Різдво Христове, в другій сотні командира “Біса” ентузіасти народного мистецтва поставили на підвищенню вертеп, де колоритно у віршованій формі висміювали сатрапа Сталіна і деспота Гітлера.

Однак в останніх днях тижня зауважено посилені розвідчі дії більшовиків: нишпорять по лісі, шукають слідів, унеможливають Люблинецькому кущеві організувати і доставляти харчі для двох сотень УПА. Це командира “Залізняка” розлютило, і він дав наказ нашій першій сотні командира “Шума” зробити на цю погань засідку. На другий день ранком сотня – дві чоти – відходить на призначене їй місце. Перша чота командира “Яра” і сотенний почот командира “Шума” займають бойові становища на краю лісу з лівої сторони дороги, яка веде на хутори Козаки. Друга чота командира “Краєна” – з правого боку тої ж дороги від сторони Замху. Зауважено, що тут найкраще і найефективніше місце на засідку. Третій рій ройового “Ваха” відсунуто дещо вглиб лісу на заднє забезпечення. Таким чином на більшовиків зроблено “мішок”. І дійсно, десь зараз по обіді показалися зі сторони села Замх більшовики. Типилівськими широкими сіножатями ідуть у напрямі лісу. До нас прибігає гонець від командира “Шума” і повідомляє ройового “Ваха” про справу. Лежимо в снігу і напружено чекаємо. На галявині показалися перші більшовики. Ідуть повільно і обережно. Їхні цівки кулеметів спрямовані на боки в кущі. Вони вже близько нас. Сибірські коні – малі, куці, волохаті – так, наче б щось запримітили, стрижуть вухами, насторожені.

Стрілець “Видра”, лише приклякнувши, причаївся за кущем, вперся і не хотів лягати на сніг – більшовики зауважили його, спинули густою серією з кулемета, від чого з гілляк весь сніг облетів. Але тому що він був близько дороги, стріляючи з саней, більшовики його не вразили. Якраз в моменті був добрий сигнал до бою, тож ройовий “Вах” гукнув: “Вогонь!” Зашаруділа наша зброя по більшовиках, по санях. Передні коні рвонули, але, зачепившись за гілля дерев, зупинилися. Більшовики крутнулися на місці, та ба – виходу нема. Перша чота напиреє спереду, кулеметники “Бурлака” і “Ромцьо” своїми кулеметами січуть по більшовиках з крила. Одні падають, другі кудись тікають, треті скажено відстрілюються. Десь у напрямі першої чоти чути вибухи гранат. Це другий рій чоти вибиває більшовиків з кущів на поляну. На ройового “Ваха” біжить патлатий більшовик і стріляє на бігу з “фінки”. Коротка серія з кольта – і більшовик так, наче б у щось заплутався, з розгону впав. Другий завернув, біжить кудись навмання в корчі. На ньому кожух, тепла шапка, лискучі чорні чоботи. Кричимо: “Стій!”, – це помагає, обернув “фінку” передом назад – з-під пахви стріляє і втікає в кущі ялівцю. В секунду блиснув мій “манліхер”, більшовик раптом зупинився, заточився і так, наче мішок, зсунувся на землю. Останній більшовик, мабуть, тяжко поранений, опам’ятавшись, із-за куща випустив цілу довгу серію з “фінки” в протилежний бік. На щастя нікого там з наших не було. Коротка серія ройового “Ваха” – і він замовк назавжди. Приєднується командир “Краєн” з роями, ловимо коней, забираємо зброю, полонених, долучаємося до першої

чоти і вже затемна відходимо до табору. Якось на душі стало відрадніше, бо хоча частково, а все-таки звоювали тих, які так жорстоко розправилися з Люблинецьким кущем. У таборі комендант ПЖ “Левко” намагався щось довідатися від полонених більшовиків, але даремно. Вони поводитися зухвало, ще і ображали нас і нашу визвольну справу в недостойний спосіб. Увечері їх розстріляно. Волиняка зв’язками відіслано десь на схід, мабуть, на рідну Волинь, коні передано до куща, а нам заряджено збірку до відмаршу.

Враховуючи можливість більшовиків з поляками перевести на Люблинецькі ліси відплатну акцію, курінь розчленовується на сотні, покидає новий зимовий табір. Увечері відходить у напрямі свого призначення. Наша перша сотня командира “Шума” йде рейдом в Ярославщину, друга командира “Біса” – в Равщину. Напряму терену другої сотні широко заліснений, тож, використовуючи сприятливі умови, сотня покидає табір першою. Наша сотня, полагодивши справу з кіньми і полоненими, розтягнувшись гусаком, прямує на Люблинецькі засніжені поля вже пізно ввечері. Сніг глибокий майже по коліна, марш заповідається тяжкий, виснажливий. За Кособудами змінюється вже перше забезпечення. Змінено також чоловічу колону першої чоти командира “Яра” роями другої чоти командира “Краяна”. Наш рій ройового “Ваха” тепер висунено на чолі сотні.

Десь зовсім недалеко і цілком глухо озвався собака. Ми між селами Німстів – Улазів, злегка зачепивши праве крило Футоринських лісів, зупинилися. Тут перший наш відпочинок. Потомлені хлопці поснули на снігу. Повернулася наша “шпіца”, вона ходила (“Левко”, “Вишня”) перевіряти шосе Олешичі – Диків. Тепер сотня бере свій напрям на захід. Попід Ушківські хутори, Забілу, Мівків, прямує у великий масив Синявських лісів. Вже над ранком, до краю виснажені, переходимо лісову дорогу Воля Молодицька – Ціквів і тут над лісовим потічком у трикутнику сіл Мівків – Молодич – Пискорі стаємо табором.

Під голим небом на гілляках на снігу квартируємо майже цілий тиждень. Заощаджені харчові запаси нам вичерпалися. За дозволом з’їли вже “залізну” порцію. Однієї пополудневої днини просто в снігову заметіль інтендант сотні “Вишня” з роями першої чоти “Яра” вибрався до села Мівків за харчами. Довго він мандрував глибокими снігами туди і назад. Вже над ранком прибув до табору. На жаль, з кількома буханками хліба.

Кожного дня, почавши з пізніх пополудневих годин, аж до самого ранку горять великі вогні. Над ранком вже цілий табір знає, хто тої ночі погорів. Хлопці жартують, пропонують іти за милостинею.

Десь наприкінці тижня командир “Шум” переорганізував сотню. З дотеперішних переповнених чот створив четверту і передав її командирові “Крукові”. Внаслідок перемін іменовано нових ройових, ланкових, кулеметників. Тепер бойовий стан сотні такий: перша чота, три рої і одна гранатометна ланка – командир “Яр”. Друга чота, три рої і двох обер-селепків без зброї – командир “Краян”. Третя чота, три рої – командир “Туча”. Четверта чота, три і пів роя, двох має по одній мадярській гранаті і один, “Вільха”, заржавілого нагана – командир “Крук”. Мене переведено з другої чоти “Краяна” до четвертої командира “Крука”, до першого роя ро-

йового “Птаха”¹⁷ стрільцем. Найсильнішою і найкраще озброєною є чота “Яра”, найслабшою – чота “Крука”.

Впали навальні сніги. Мороз посилив свою дію, потічок цілком замерз. Щоб здобути їдунку води, ополонку пробиваємо щораз багнетом. Незважаючи на холод і голод, стрілецьтво скупчилося коло вогнища, яке вже давно погасло, жартує, щось цікавого розказує, тихцем колядує і так уприємнює собі час.

Командний склад сотні також не дармує. Зараз-таки на другий день після реорганізації сотні, в пообідніх годинах командир “Шум” висилає сильну стежу – один рій підсилений з почоту сотні жандармеристом “Левком”, інтендантом “Вишнею” і тереновими – по трасі сіл Мівків – Улазів. А досягнувши села Люблинець, стежа має зв’язатися з кущем того терену, зорганізувати харчі і на визначеному пункті чекати приходу сотні. Вони вже відійшли. За ними також відходить одна кулеметна ланка. Її завданням є іти слідами першої і вразі небезпеки алярмувати сотню, яка посувалася слідами в напрямі села Забіла.

Сніги великі, марш повільний. Внаслідок виснаження відпочинок робимо частіше. Під селом Забіла сотня задержалася довше. Виявилося, що ми прибули сюди скорше, як це було заплановано. В сторону шосе Олешичі – Диків вислано стежу. Вирішено почекати тут, а шосе форсувати з приходом вечора. Дещо відпочивши, щойно з першим присмерком сотня перетинає її, прямує в Футоринські ліси. Тут на краю лісу над селом Улазів задержується. В сторону села Люблинець вислано розвідку. Довго вона чомусь не поверталася. Хлопці в очікуванні на снігу посунули. Прибув командир “Левко”. Тепер сотня виходить на Улазівські широкі поля в сніжну заметіль, поборюючи хуртовину, яка тут гуляє немилосердно, прямує в сторону хуторів Мельники. Підвезені селянами харчі залишені на двох різних пунктах. Це змушує нашу чоту робити великий гак, іти під Кособуди на будку, забрати їх і приспішеним темпом догнати сотню, яка повільно маршувала в напрямі села Люблинець. З хлібом на плечах попід Мельники, Філі, Жари сотня досягає край лісу і тут в клунях на Рожанецьких хуторах остаточно задержується на постій. Розділено принесені харчі.

Рожанецькі хутори невеликі, всього-на-всього кілька господарств і тільки. Розкинулися вони просто в лісі на горбкуватій прогаліні. Хати спалені, обійстя зруйноване, зарощене. Розміщення чот відбулося тут за таким порядком: рої з першої, другої і четвертої чот з командиром “Шумом”, почотом і кухнею примістилися в першій клуні над узліссям. Решта роїв і чота “Тучі”, під командою “Яра” примістилася глибоко в лісі, ближче Козаків в одній шопі і в одній столі. Один рій і почот командира “Крука” примістився посередині в одній мурованій пивниці. В клуні, де отаборилися рої чот з сотенним почотом “Шума”, частина її будівлі знаходилася у відкритому терені, і задля гострої конспірації не вільно було там вдень ні входити, ні виходити. Отже, вони були, так би мовити, відрізані від решти чот, обмежуючи лише до однієї стійки, яка вилазила бічними дверима прямо у

¹⁷ Походив з села Люблинець або його околиць, загинув у районі Стежок (Ярославщина).

високий сосновий ліс, і однією обсервацією, що примістилася в дірі високої покрівлі. Решта стійки, алярмові і застави тяжили на двох останніх, у той час, коли четверта мала тільки одного свого алярмового недалеко пивниці під кущем тернини і свіжо посадженою, спертою до куца сосонкою. Стояв він тут нерухомо, був у зоровому контакті з першою стійкою, обсервував передпілля, Люблинецькі вигони і частину фасаду будівлі високої клуні. Щоб не було привілейованих або покривджених, рої чот мінялися: другої і третьої приходили на місце першої і четвертої, а ті в свою чергу займали місця останніх. І так за чергою щотижня. Не мінявся тільки почот, командир “Шум”, командири чот і кухар “Гопак”¹⁸.

Одного дня надвечір, коли вже можна було вилазити на світ Божий, мене покликано до сотенного до почоту сотні. Здивований, зголошую в командира “Крука” свій відхід і прямую туди. По дорозі переконаю себе радісною думкою, що, можливо, брат звідкись-то прибув. За всіма правилами військової дисципліни зголошуюсь у командира “Шума”. Але замість сподіваного брата політвиховник сотні “Палій” і жандармерист “Левко” в порозумінні з сотенним – бунчужний “Гамалія” відсутній – призначають мене санітаром четвертої чоти. Пробую виправдовуватися, мовляв, покладений на мене обов’язок може себе в майбутньому не виправдати. “Нічого, друже, – по хвилині обізвався жандармерист “Левко”, – дасте собі раду”. Невдоволений таким оборотом справи, мовчки стягаю “шпорами”, зголошуюся і відходжу. Про рішення в почоті сотні зголошую командирів “Крукові”. А він замість піддержати мене на думі, сміється та каже: “Добре, будеш поранених з-під куль витягати, за гігієною наглядати”.

На клопоти не треба було довго чекати: того зуб заболів, тому в рейді з Синявських лісів кобит ногу наглодав, пухирі повискакували, як курячі яйця. Накладаю борову мазь, чищу, перев’язую. Такого вояка звільняю від стійки алярмового і від всяких наказів, поки не вигоїться. Таке поведження санітара командирів аж ніяк не до вподоби. Зводимо бої, переконаємо оден одного. Врешті приходимо до висновку, що командир мусить таки коритися аргументам, бо ж йдеться тут про вояка здорового, а не такого, який підскакує на одній нозі або кульгає. Найбільше клопітливою справою у відділі УПА були зуби. Щойно пізніше, бо восени 1945 року був відрекomenдований до сотень і чот професійний дантист, який зубів не лікував, тільки діряві виривав. У нашій чоті командира “Підкови” переходив у жовтні в таборі за селом Мівків.

Мабуть, була це половина лютого, коли розійшовся по чотах наказ від командира сотні, щоб тих стрільців, які не вміють читати ні писати, вчити грамоти. На місцях цю роботу повинні провести командири чот, ройові, політвиховники, санітари. В нашій чоті таких нещасливців є п’ять. Негайно приступлено до праці. Командир “Крук” виділив “професуру” і кожному приділив учнів. Мені приділено стрільця “Липу”¹⁹. Починаємо навчання

¹⁸ Походив з Нового Села або його околиць (Любачівщина). Загинув 14.4.1945 р. в бою у В’язівниці (Ярославщина).

¹⁹ Походив десь із Старого Села (Любачівщина), вірив у позагробне життя не так, як ми, ставився до всього з якоюсь незрозумілою нам апатією, тому і моя “професура” не надто увінчалася успіхом.

так, як учать дітей у початкових класах школи: спочатку вивчають азбуку, складають літери, пишуть, читають, часом спроба є робити короткі задачі. Деякі з них виявляються “гостріші”, інші – “тупіші”. Хоч їм тяжко, але вчитися мусять. Такий наказ.

Згідно з усталеним чергуванням сьогодні наша пивниця перенеслася до клуні на цілий тиждень. Радість з того немала: тут тепленько, в час темноти тут палахкотить піч кухаря “Гопака”, затишно, більше місця, настелено грубо соломи. Та й взагалі цікаво побувати серед “богеми”, щось цікавого почути, посміятися. Політвиховник сотні “Палій” згорбився в дугу і сидить цілими днями і ночами над апаратом, слухає радіо. Апарат старий, добре не функціонує, тому він більше коло нього шпортає, направляє, аніж слухає. Хоча хлопці висадили антену високо аж на ялицю, та почути Варшаву, каже, тяжко.

Починає пригрівати сонце. На малих лісових галявинах де-не-де тане вже сніг. Повітрям несеться приємна теплота. Надходить довгождана весна.

Уже і сніг “зліз”. В зеніті дні стоять сонячні, теплі, з приємним південним вітерцем, але ночі ще морозяні, холодні. По обіді командир “Шум” зарядив збірку цілої сотні для польових вправ.

Хлопці, поївши в селі доброї зупи, в якій ложка стирчала непохитно, як цвях в дощці, одні мають їдунки, за браком води – полощуть, інші лізуть на “банти”, приготують постіль, вмощуються до сну, бо вночі стійка. Несподівано для всіх алярмовий заповідає збірку в повному бойовому виряді. Що це означає, кожний з нас зрозумів, тільки ніхто не знає, де та “воїна” буде. Зразу кожному впало в вічі незвичне: до тепер всі збірки перепроваджував командир сотні, сьогодні вояків у лаву поставив чотовий першої чоти “Яр”. Скоро все вияснилося – в супроводі командира “Шума”, жандармериста “Левка” і політвиховника “Палія” прибув на інспекцію нашої сотні хтось з вищого командування УПА. Він середнього росту, енергійний, в ході з рухами військовика, в німецькій шинелі і такій же шапці, з пістолем при боці. Хлопці потай переказують, що це командир “Зелений”. Звідки вони мали таку інформацію – я не знаю. Коли сотня стояла на струнко і з крісом, “почесть дай”, вони вдвох після звіту “Яра” перейшли попри лаву туди і назад, дякуючи чотовому з місця, без слова виголосу подалися до клуні. Церемонія була закінчена. Нас розпущено на квартири.

Згідно з законом (наказом) наша пивниця перебувала цілий тиждень у клуні і щойно вчора надвечір повернулася на своє вихідне місце.

В такій ситуації настав день 21 березня 1945 року. Сонце вже давно вискотилося колом і зависло десь над Гораєцькими лісами, коли несподівано в напрямі села Люблинець у повітрі застиг крісовий постріл. Один, другий. В таборі тривога. Ціла сотня заалармована. Обсервація з покрівлі клуні через далековид – сидів там санітар “Війт” з чоти “Яра” – зауважила великі колони ворожого війська, яке посувається двома різними шляхами в напрямі сіл Люблинець Старий і Люблинець Новий. Зі собою несуть кулемети, гранатомети. Їде ніби гарматка. В таборі рух, наче в мурашнику: стрільці хильцем перескакують поляни, займають становища, носять амуніцію, пальні пляшки, ставлять гранатомет, маскують становища, го-

туються до великого завзятого бою. Командири чот наскоро одержують від командира “Шума” окремі таємні доручення, розвідники те саме. Одна додаткова обсервація з далековидом примістилася на “вершку” сосни, це стрілець “Береза” стоїть одною ногою на гілці, другою – на рамені кулеметника “Богуна”, обсервує Замх, Люблинецькі вигони, безперервно звітує командирові “Крукові” особисто про всі зауважені рухи ворога. Двох розвідників зі спеціальними дорученнями відійшли до тереновиків і куща.

Посипались перші довгі серії з кулеметів. Котрийсь жартома зауважив: “Зразу відчути, в кого набоїв подостатком, не те, що у нас – все стріляй цільно та не схибляй, бо набоїв у нас обмаль”. А потім ніби за горбочком глухо гримнув гранатомет. Ворог наближається до села. Стовл чорного згушеного диму виструнчився, претється кудись у височінь. Горять хати. В селі рух, крики, чути розпачливі голоси, тікають у сторону лісу з клунками люди, реве худоба, іржуть коні, горить село. Стріли дужчають. Обсервація як на долоні бачить Люблинецькі вигони – ми зі становищ теж, хоча не цілком – як за людьми стріляють прямо на бігу, б’ють прикладами: одні падають мертві, другі тікають кудись навмання. Ось біжить з дитиною жінка. У неї на плечах великий клунок, лівою рукою тримає за вузол, правою – дитину. Тікають від прокляття. Нараз ніби за щось заплуталася, впала ниць, клунок з’їхав з плеча через голову на землю. Коло неї сидить дитина, плаче. Кулеметник “Дуб”, бачучи людську трагедію, вхопив кулемета, з подивугідною силою потряс ним, розпачливим піднесеним голосом промовив: “Що, старий, – це про сотенного “Шума”, – здурів? Що він робить? Дає людям на очах гинути?” Люблинчани – а є їх у нашій сотні майже половина – нервові, хвилюються, ставлять тверду вимогу командирові йти на оборону рідного села. Приписують йому нерішучість, боягузтво і таке інше. Бачить те все командир, здригається. В нього збуджуються нерви, зроджується ненависть до підлого ворога, який так безпощадно воює з безборонними людьми його села. І це тоді, коли він стоїть тут із сотнею УПА оподалік у лісі і пасивно приглядається кривавій різні. А там, напевно, свої і чужі, великі і малі благають його про поміч. В душі він переживає, бореться з собою, ходить нервово туди й назад, курить. Політвиховник “Палій” щораз припалює йому цигарку, бо той з журбою задивився в палаюче рідне село, не в силі викресати вогню. Однак, це тільки тоді, коли ніхто з його підлеглих не бачить. При зустрічі опанований, перед стрільцями веде себе холоднокровно, зрівноважено, ба навіть бадьоро. На вимогу своїх односельчан йти на оборону села відповів: “Іх хмара, нас лише горстка. Йти у відкритий бій було б безглуздя, вигинемо, а слави не здобудемо. Але ми вояки, не таке їм придумаємо. З безборонним людом воювати може тільки підлість, безхребетність, вояк без честі”. Цей шляхетний вислів командира зворушив нас дуже. Кожний почув себе гордим та відчув якусь відразу супроти противника, який так безкарно гуляє в селі, знущається над безборонними, нещасними людьми.

Ще за дня командир “Шум” висилає двох гінців – жандармериста “Левка” і “Вишню”, в напрямі Гораєцьких лісів до командира куреня “Залізняка” з повідомленням про ситуацію. Напря́м терену покритий лісами,

тож вони з місця вирушають і вже відходять. Хоча в селі стріли дещо стихають, нам зі становищ сходити не вільно. Обсервація зауважує в різних напрямках білі ракети. Ворог, захищаючись від перемоги, збирається на свої вихідні бази. Село догоряє. З подувом південного весняного вітру доносить до нас згаріщем трухлої соломи, збіжжям, може і людських тіл. Надходить вечір, скоро і ми сходимо зі становищ. Хлопці розговорилися, кожний коментує сьогоднішню подію по-своєму. Однак найбільше дісталось командирові “Шумові” таки від своїх односельчан. На край лісу висунено обсервацію. Вона зорить луги і поля Рожанецьких хуторів. За клунєю в бік сіл Люблинця і Замху виставлено одну кулеметну ланку. В сторону села Люблинець вислано два кулемети з чоти “Яра” на розвідку. Атмосфера напружена, загадкова. Кожний чогось чекає. Прибула розвідка і зголосила, що село Люблинець Старий спалене дощенту, майно пограбоване, люд помордований, на полях, в загородах багато вбитих чоловіків, жінок, дітей. В акції брало участь Військо Польське, міліція і польське цивільне шумовиння з Руди Рожанецької. Хто мав час втекти, той живе, хто ні – загинув або зівстав тяжко поранений. Вістки жалливі. На стрільців вплинули негативно. Люблинчани в задумі, в скорботі. Там рідні, близькі, знайомі.

Уже було далеко за північ, коли до табору прибули гінці з командиром куреня “Залізнякам”. З трудом віднайшли його десь аж за Горайцем. Що принесли з собою, який наказ – поки що ніхто не знає. О годині четвертій рано командир “Крук” повертається від командира сотні “Шума” та заряджає збірку в повному бойовому виряді цілої чоти до відмаршу. Буде робота, але де – того, очевидно, ніхто не знає, лише здогадується. На збірці командир “Крук” перевіряв зброю і амуніцію. Тим, що мають замало, зброяр сотні “Бей” додасть з магазину. Додасть також кілька гранат, так щоб кожний мав хоча по одній. Командири роїв дістають якісь окремі таємні доручення. Ще затемна чота попри клуню лугами посувається гусаком в напрямі Люблинецьких ставів.

Починає світати. Десь там далеко за Фрайфельдом на обрії викотилася ранішня зірка, надходить крадькома ранок. На Долинах сполоханий собака сповіщає, що тудою посувається друга чота командира “Краюна” на заставу від сторони села Жуків. У самому Жукові ледь чути несмілі мелодії ранкових півнів, зрідка також гавкає собака. Чота маршує стежиною біля невисоких кущів до перелазу. Перескакуємо загороду – якийсь парадокс, хата згоріла дотла, а тин стоїть непорушно – коло обсмалених дерев вузиною виходимо на головну дорогу. Справа догоряє село. Клубочиться ліниво дим. Тхне їдким згаріщем. Ніде ні душі. Не чути ні ранкових півнів, ні гавкання собаки. Одинокі свідки вчорашнього страхіття – це обгорілі, чорні димарі, які стирчать мовчки в жалобі і сумно дивляться на згарища руїни. Перейшовши міст коло млина, чота в бойовому порядку прямує на хутори Мельники. Тут на визначеному місці, за хатами, на шосе Чесанів – Жуків – Люблинець командир розставляє кулемети, стрільців на становища, робить засідку.

Перед нами терен відкритий, широке поле обстрілу. Невигодною однак є дві хати, що висунені наперед наших становищ. З тої власне причи-

ни особливу позицію займає кулеметник “Верба”²⁰ з РКМ і стрілець “Липа”. Хата щойно зруб, без вікон і дверей, має дах. Їхнє завдання засісти в ній і в час бою нізащо не допустити туди ворога. Додатково підсилені гранатами, вони вже відійшли. Відійшов також стрілець “Береза” – той завжди перший з охотників і добрий стрілець – ще з одним. Їм дано наказ “вимацувати” у ворожій розстрільній “портупеї”, кулеметників, нищити їх і в разі потреби – відтяжувати кулеметника “Вербу”. Що “Береза” з цим справиться – немає сумніву. Стрілець він непоганий, має довгого піхотинського советського криса, а він, як казав не раз сам “Береза”, б’є цільно і під мушку. До того кулеметник “Вітер” сидить зізаду на лінії і обороняє праве крило, так що “Береза” може спокійно сидіти і з висоти вишукувати свою жертву.

Було ще досить рано, коли несподівано на шосе показалася підвода. Їде повільно і обережно. На ній візник, мішки і якийсь тип на задньому сидінні. Спостерегли, що вони ніби без зброї. Враховуючи наповнені мішки, маємо враження, що незнайомі сумирно їдуть до млина. Хлопці іншої думки, особливо люблинчани, котрі вчора втратили все найдорожче, вважають їх польською розвідкою, що їде до села Люблинця, яке вчора такі, як вони, іроди, спалили, змасакували його людність. Вони вже близько перших двох хат, в яких сидять “Верба” і “Береза”. Кулеметник “Верба” замість їх пропустити, як це було домовлено, побачив, що це міліціант, розгарячився, впустив довгу серію з кулемета по возі, але не поцілів. Візник круто повернув конем, і вони втекли. Наробили ми шуму вже зранку в терені, де маємо держати позиції цілий день. “Наша засідка розконспірована”, – каже командир “Крук”. Злосливо, піднесеним тоном він гукнув до стрільця “Цегли”: “Бігом до хати стягнути мені зараз “Вербу”. Той хильцем ровом побіг. Тепер “Верба” стояв перед командиром на струнко, похнюпивши голову, і в покори винного слухав тверді, дисциплінарні слова командира “Крука”.

Після випадку з підводою командир “Крук” вивів двох зв’язкових до командира сотні “Шума” з повідомленням про ситуацію. При цьому також просив командира допомоги – два кулемети. Він був свідомий того, що тепер після деконспірації засідки на нас наступатимуть хмарою польські вояки регулярної армії, тож варто мати хоч зо два додаткових кулемети. Однак командир “Шум” задовольнив вимоги нашого командира тільки частково: зі зв’язковими перекинув з другої чоти “Краяна” лише одного кулеметника “Мура”²¹ з кулеметом МГ-42 і його першим амуніційним. Наявність додаткового кулемета хлопцям дала відваги, войовничости. Після прибуття підмоги частина стрільців змінила свої дотеперішні становища, частину перекинено на ліве крило над шкарп. Пересунуено також кулемети: два відкинено на крила, чотири сконцентровано обабіч шосе. Звіди командир сподівається найсильнішого ворожого удару. Окремим зв’язком командир курення “Залізник” передав до нашого командира “Крука” наказ, щоб за будь-яких обставин тримати позиції, не відступати.

²⁰ Кулеметник “Верба” – Ванкевич Іван загинув у червні 1947 року в Люблинському лісі на Любачівщині.

²¹ Кулеметник “Мур” – Міштал Степан, дивізійник. Народився на прис. Онишки біля Старого Села на Любачівщині. Помер 27.12.1960 р. в Амбергу, Німеччина.

На допомогу розраховувати лише в крайньому випадку. Тепер наша бойова лінія дещо розширилася, сильно укріплена й замаскована, очікує.

Тим часом перед нами на полях появилася жіноча постать. Було це у “володінні” ройового “Птаха” і кулеметника “Вітра”, тож хлопці її впіймали, а ройовий “Птах” незнайому припровадив до командира “Крука”. В хаті, за якою розкинені наші становища, жандармерист “Когут”²² і санітар “Мавей” у присутності командира “Крука” незнайому обшукали. Виявлено кілька злотих, кусок матерії і зручно прив’язану до стегна маленьку “бельгійку”. На запит командира, звідки вона має пістолу і для чого її носить – у відповідь промовчала. Покликали ройового “Птаха”, він з Люблинця, то може її знає. Насправді “Птах” її не знає, здогадується, однак, що вона, напевно, польська розвідниця. На наказ командира незнайому відвели до пивниці, будинок над якою вчора згорів, і там під вартою її замкнули. Командир “Крук” носив пістолу “токар”, жандармерист “Когут” якусь мадярську, “бельгійку” віддав мені, кажучи: “Візьми, вона така мала, як ти”. В той час я був, як конопля, на голову вищий від свого командира.

А тим часом було вже по обіді, коли на шосе Жуків – Люблинець з ліска виїхала підвода, одна, друга. Ого, їде ціла валка. Вже нараховано з копу, а з ліска все ще виїжджають і виїжджають нові. Вози різні: драбинясті, з полупішком, побічними такими, як-то в господарстві возять гній на поля. На кожному вояків Війська Польського, як наліплено. На драбинястих возах вояки збиті, стоять. Перша підвода вже досягає закруту-коліна, скручує до села Люблинець. До нас долітає таракхотіння возів, крики, спів. Мається враження, що вояки добре хильнули собі для відваги, веселі. На становищі кожний причаївся, відтягнув замок, поклав коло себе гранату, чекає. Чоло вже близько хати, в якій донедавна сидів “Верба” з “Липою”. Серце б’ється молотом, нерви напружені. Коли б скоріше. Ще хвилинка, дві...

Раптом командир “Крук” гукнув: “Хлопці, вогонь!” – так коротко і сильно, що навіть мертвий був би зірвався, вхопив кріса і побіг в атаку. В хвилині затаракхотіли кулемети, тонесенько зашарудів серіями МГ-42. Стріляє вся зброя. Перший щільний вогонь наших кулеметів шокує ворога, він у паніці. На задах чути крики, команду. Вояки стрімголов зискакують з возів в придорожні рови, безладно відстрілюються. Їхній приціл нам не шкідливий, переносять стрільняння понад голови своїх. Якийсь відважний з них кинув дві гранати під хату “Верби”. Кулеметник “Мур”, зауваживши це, сильно обстрілює передпілля хати, до якої за всяку ціну намагається вдертися ворог. Наші кулемети справно наставлені, б’ють безперервно по ворогові, який щораз зривається з ровів і хоче йти в атаку. Ця божевільна сміливість коштує ворогові немало жертв. Ройовий “Птах” поставив “дегтяра” на штахети, стріляє на повний зріст по ворогові, який робить спроби вискочити з ровів під хату “Верби”. Ворог зауважив, звідки поспалося нам на голови паздеро. “Птах” спокійно, жартівливо: “Що він сі сказив, стріляє по хаті?”, – і далі на повний зріст б’є з кулемета.

²² Жандармерист “Когут” походив десь з с. Лівча (Любачівщина), колишній український поліцист. Загинув 17 квітня 1945 року в наскоці на с. В’язівниця на Ярославщині.

На шосе безладдя, вози вшкереберть, коні сполохані тупцюють на місці, іржать. Інші з надвоє розірваним возом чвалом кудись навпростець полями летять, за ними тільки колесами підкидає. В ровах по боках шосе є вбиті і поранені. Поступово сповільнюється стрілянина. Ворог помітно відтягує свої сили до закруту шосе. Тут поза вогнем наших скорострільів і по короткій передишці група приблизно з двох роїв розгортається в розстрільну, полем йде в атаку на праве крило наших становищ. Більша група залягла паралельно до нас у рові, стріляє з усієї зброї, заохочує їх до наступу. Кулі розривні, світляні пінькають коло хати “Верби” і далі, але до нас не доходять. У нас цілковита мовчанка. Ворожа розстрільна, діставши піддержку своїх і мовчанку противника, випростовується відважніше, зближається до наших становищ. Ройовий “Птах” зауважує, і, мабуть, правильно, що ворог, напевно, робить випад тому, що хоче переконатися, наскільки далеко засягає наша лінія засідки, або пробує відшукати наші слабкі місця, щоб потім вдарити з флангу і, можливо, зайти нас ззаду.

Відтинок, на який спрямована ворожа розстрільна, займає перший рій ройового “Птаха”. Він розміщений на бойовій лінії справа, за хатою на горбку. Є добре окопаний, вишукано замаскований²³. Поле обстрілу – чисті поля. Має два “дегтярі”, одну десятизарядку, кріси і гранати. Крім цього коло командира знаходиться кулеметник “Мур” з МГ-42. Він недавно прибув від командира “Краєна” і якщо зайде потреба, він може бути перекинений до ройового “Птаха”. Зауважено, що ворожа розстрільна, впроставшись, прискішує наступ. Її “Птах” підпускає на близьку відстань, а тоді... Ворог не витримує сили вогню нашої зброї, з втратами безладно відступає до закруту, а з’єднавшись з недобитками з-над шосе, ровом до лісу. На хвилину стало тихо-тихо. Головні сили²⁴ ворога залишилися в ліску, готуються до наступу. Група вояків Війська Польського ровом намагається підійти на висоту закруту забрати своїх поранених. Їх переслідують вогонь наших кулеметів, проріджує їхні ряди, примушує групу відступити. Прицілюються поодинокі наші “снайпери”²⁵, але без помітного успіху.

Тим часом ворог дістає підсилення, вилазить з ліска розстрільною, через поля посувається в напрямі наших становищ. Так на перший погляд розстрільна має широке закрощення. Бере в ній участь щонайменше сотня вояків. Як можна зауважити, тільки вороже праве крило може торкнутися наших лівих становищ. І то частково. Командир “Крук” припускає, що ворог, можливо, робитиме сильний тиск на наше ліве крило, нав’язуючи бій, щоб разом більшими силами обійти нас ззаду. Командир також побою-

²³ Хлопці не раз згадували, і це була правда, як-то стрілець – ще бачу його обличчя, зріст вищий, але псевда вже не пригадую – знайшов на спаленому обійсті старий дірявий плетений з лози кошук, котрим колись селяни носили бараболю, поставив перед своїм лежачим становищем і так себе замаскував, бо для нього забракло плота. В час бою заховався за нього і стріляв цільно по ворогові і наводив немалого страху рицезам з ВП.

²⁴ В Люблинецькому бою брали участь: операційна група підпор. Форботка, – 60 вояків, і група підпор. Сташкевича – 120 вояків. “Дрога до ніконд”, стор. 372.

²⁵ “Снайперами” без снайперських крісів називали тих стрільців, які цільно стріляли. Як правило, носили вони довгі советські піхотинські кріси. Після Люблинецького бою виміняли їх на нові короткі, кавалерійські.

ється одночасно фронтової атаки спереду. “Тоді, – каже, – для нас було би найгірше”. Проаналізувавши ситуацію, яка стала тепер для нас поважною, командир поки що на ліве крило, до кулеметника “Верби”, з-над шосе перекинув кулеметника “Дуба” з “дегтярем”. Покликав “снайперів” і мій “манліхер”, наказав брати на мушку ворожих командирів і кулеметників. “Даром не стріляйте”, – каже.

А тим часом ворожа розстрільна хмарою суне на нас. Кулемети мовчать, бо задалека віддаль. Зате запрацювали наші “снайпери” і мій довжелезний “манліхер”. Б’ємо тільки по “портупеях”, стрільців не чіпаємо. Тим часом ворожа розстрільна зачепила праве крило другої чоти командира “Краяна”, дістає цільний вогонь у своє ліве крило, панічно відступає до лісу. Командир, спостерегаючи ворога, що відступає, вдоволено примовляє: “Так їм, сучим синам, щоб знали, як різати безборонних людей”. Ще два рази, останній з ціллю забрати своїх поранених і вбитих, ворог пробував щастя, але за кожним разом мусів із втратами відступити.

Вже добре стемніло, коли частина чоти пішла на побойовище зібрати військове майно. Здобич була велика: автомати, амуніція, кріси, одяг. Вимінявши стару зброю за нову здобуту, командир “Крук” останню передає до Люблинецького куща і вже за темного вечора чота лише бойові становища, відходить вглиб села на збірку сотні.

Прибувши з чотою на збірку, командир “Крук” зголошується, коротко звітує командирові про сьогоднішній бій з ворожими частинами. Командир сотні “Шум” вдоволений, хвалить хлопців і каже: “Так їм, дикунам, і треба. Це за Люблинецький куц, за невинних немовлят, за їхніх матерів і татів – відплата”. Щодо Люблинецького куща, то взимку 1944 року в пивницях на Типилівських хуторах його члени загинули всі до одного. “Які наші втрати?” – питає сотенний. “Жодні”, – відповідає командир. “А поранені?” – “Ні одного”. Міцний стиск руки, сотенний “Шум” дякує і відходить.

Прибули стрільці, які відвозили до куща здобуте майно. На Люблинецьких і Жуківських полях темно і тихо. Вже давно запав глибокий вечір. Сотня виходить на весняну розмоклу ріллю, полями навпростець між селами Улазів і Німстів маршує “гусаком” у напрямі на масив Синявських лісів, які в темну весняну ніч майорили над Лебедівськими хуторами в даліні. Ми були горді, що змогли хоч частинно помстити смерть невинних жертв польсько-більшовицького варварства і смерть наших бойових друзів.

Ось що пишуть польські автори про бій на Мельниках: “23 березня 1945 року²⁶, подібну акцію перевела в селі Люблинець Старий група операційна підпоручника С. Форботка, в складі 60 вояків. Відділ натрапив на опір УПА. Викликано на поміч групу підпоручника Сташкєвіча, 120 вояків. Внаслідок сильного опору, брак амуніції і пізньої пори 2 СБО (Самодзельни Баталіон Операційни – Самостійний Операційний Батальйон) відступив, понісши втрати: 11 загиблих і 9 поранених. “Дрога до ніконд”, стор. 372.

²⁶ Бій на Мельниках відбувся зараз на другий день, після того, як вояки з СБО КБВ (Корпус Безпеченства Вевентштнего – Корпус Внутрішньої Безпеки) спалили і вимордували людинстві Люблинця Старого. Якщо взяти під увагу, що ця подія мала місце 21 березня 1945 року, то бій на хуторах Мельники відбувся 22 березня 1945 року, а не 23 березня 1945 року, як подає рапорт 2 СБО з 25.3.1945 р.

Досягнувши масиву Синявських лісів, сотня стає табором за головною лісовою дорогою Воля Молодицька – Цівків. Табір великий, маса вояцтва. Йде інтенсивна праця по довколишніх селах для завезпечення сотні харчами.

Тим часом за терену надходять тривожні вістки: МО (Міліція Обивательська) на спілку з польським шумовинням нападає на українські села, грабує, арештовує, вбиває невинних людей, головню тих, які стараються заступитися за своє майно, протиставитися беззаконню. Серед вояцтва невдоволення. Ставиться вимогу командирові йти на оборону загрозених сіл. В почоті відбувається нарада вищого командування сотні. Рішення командира “Шума” розкинути чоти в загрозений терен стрілецьтво прийняло з задоволенням.

В якому нарямі пішли інші чоти, перша “Яра” і третя “Тучі”, сьогодні вже не пригадую. Знаю лише, що друга чота “Краяна” була кинена десь під село Забіла. Нашу четверту чоту командира “Крука” перекинено під село Сурмачівка. Тут на місці призначення чота на головній дорозі в лісі робить засідку на МО з села Жапалів, яка безнастанно грабує мальовниче село Мачуги. На засідці просиділи ми цілий день, але грабіжники не показалися. Після прибуття зв’язкових з наказом від командира сотні, з таким самим завданням чоту перекинено на засідку до Старого Села.

За повідомленням нашої теренової розвідки, МО з містечка Олешичі постійно грабує село. Під маркою МО польське шумовиння також грабує. Як нам люди розказують, грабіжники забирають все: яйця, масло, курей, полотно. Стріляють свиней. Навіть ложки забирають. Люди, жаліючись, перед нами плачуть. Попереджено також нас, що ті грабіжники хитрі, рафіновані. Це колишні партизани з Армії Людової. Деяких люди впізнають, походять вони з містечка Олешичі та Волі Олешичької.

На засідку чота прибула до села, коли починало щойно світати. Між хати ввійшла непомітно і тут від сторони Волі Олешичької зробила засідку. Всі становища розмістилися на подвір’ях господарств, замасковані під плотами, за будівлями. Перед нами терен відкритий, чисте поле обстрілу, дорога до містечка Олешичі, зліва на лісничівку, ліс і дорога до села Мівків.

Десь під обід на дорозі Воля Олешичька – Старе Село показалася жінка. Йде повільно, завинена хусткою, в руці несе малий клунок. Не доходячи до придорожніх дерев коло села, вона несподівано задержалась, щось зміркувавши, повернулася і тою самою дорогою подалася звідки прийшла. Для нас стало це загадкою. Не вірили ми в те, щоб вона котрогось з наших зауважила. Можливо, щось забула. Незважаючи на такий оборот справи, ми просиділи на становищах до самого смерку. Грабіжники не появились.

Додержуючись наказу командира сотні, чота у визначений час залишає становища, через Качмарі, Пержили, попід Волю Молодицьку долучує до сотні в лісі коло села Храпи. В таборі довго не задержуємося, бо вже того самого вечора дві чоти, перша “Яра” з командиром сотні і четверта “Крука”, відходять в напрямі хуторів Копань. Тут на краю лісу розділяються. Згідно з наказом наша чота ще затемна вранці переходить річку Любачівку, робить заставу на роздоріжжі від сторони тартаку на МО з Радави, яку, згідно з планом, над ранком мала викурювати чота “Яра” в селі

зі станиці, а ми, як застава, зустрічати недобитків, які будуть відступати, скорострільним вогнем. Пролежали ми на становищах до самого білого дня, а від першої чоти ніяких ознак наступу. Тоді командир розкинув чоту в розстрільну, входить в село, палить тартак, станицю і, не зустрічаючи опору, переходить річку Любачівку, йде в напрямі Стежок і тут перед обідом задержується на лісничівці.

Лісничий з родиною кудись змився, але курей нам залишив. Одночасно добре поснідали і пообідали. Долучився до нас ще доктор “Мономах”, який ішов у село Заставне до своїх поранених. Пізно по обіді чота відходить на збірний пункт сотні над село Пискорі.

Як тепер виявилось, перша чота зранку не перейшла річки Любачівки і не пішла в наступ. МО, щось зміркувавши, ще звечора покинула станицю і відступила десь у напрямі села В'язівниці. Повідомити нас, що відійшли ще звечора в напрямі села Радава, було вже пізно.

Про наскок на станицю МО в селі Радава тоді говорили по-різному. Навіть припускали, що про наші заміри була всипа. Підозрівали в цьому тереновиків.

Принагідні засідки на польських різної масті грабіжників не дали ефекту. Грабіжники разом з міліцією або й самі нападали раптово на села і так само раптово зникали. Відділи УПА, які би вони не були рухливі, не могли, однак, бути над кожним селом, і в час наскоку напасників вполювати їх. Це дуже добре розуміло командування УПА, як рівнож і провідники даного терену. Щоб не витратити зайвого часу на безрезультатні засідки, довгі перемарші, командування з тереновиками вирішило нищити станиці польської МО зі самої середини, як гнізда терору, який розливався широким потоком на українську людність.

Так то, за два дні перед 27 березня 1945 року наша четверта чота командира “Крука” дістає наказ від командира сотні “Шума” відійти в Футоринські ліси і звідти з 27-го на 28-е, о першій годині вночі знищити станицю польської МО в селі Німстів. До нас приділено теренового, що обізнаний з тими околицями, орієнтується в терені і знає Футоринський ліс. Здається, був він делегований від Диківського куща. Надвечір чота покидає табір сотні і відходить. Першого дня по обіді тереновий у Футоринських лісах заблудив. Надвечір запровадив нас аж під село Дахнів. Тут, переходячи біля порошеного зруба, ми раптово почули голосний стукіт, різання патикув. Вскочив туди з роєм “Птах” і нам на здивування припровадив двох “партизанів”-українців, які працювали на зрубі при будові криївки. Вони озброєні. Мають МГ-42, німецького кріса, кілька штільг’гранат і багато амуніції до кулемета. Як виявилось, обидва колишні дивізійники. Походять з села Дахнів на Любачівщині. Незважаючи на протести, командир забирає їх з собою, бо був такий наказ, щоб ніхто самочинно зі зброєю в терені не ходив. “Залізного” з кулеметом приділено до першого роя “Птаха”, а другого – псевда вже не пригадую – з крісом до другого роя “Мухи”.

Ще на другий день тереновий водив нас навмання по лісі. Доводився до того, що командир добре його насварив. Нарешті пізно вночі того дня запровадив нас на край лісу під село Німстів, де чота згідно з наказом

мала знищити в мурованій школі станицю МО. Але запровадив вже тоді, коли в означеній годині другі чоти нищили станиці МО в інших селах: “Яр” – в Старому Селі, “Краян” – в Жапалові, “Туча” – на Заліссі. Командир зі злості скипів. Ми спізналися. Тереновий, почувачись винним, втягнув голову в шинелю і мовчить, ні пари з вуст. Лишаючи чоту на краю лісу, командир в супроводі жандармериста “Когута” і санітара “Маєвого” підсувається чистим полем у напрямі станиці МО, яку бачимо здалека. Зі сторони Старого Села, над селом Дахнів видно широко стопчасту заграву. Там йде завзятий бій. Чути сильні детонації, густо строкоче кулемет. “Наша” станиця МО вже заалармована. Ще хвилинку-дві обсервуємо, відтак хильцем відступаємо до лісу, до своїх. Нас не запримічено.

Як тепер виявилось, чота, властиво, тереновий спізнався до місця призначення щонайменше на п’ятнадцять-двадцять хвилин. Командир нервовий. Його обурює така ситуація. Він не може прийняти рішення. Не може також погодитися з тим, щоб іти тепер на готові цівки ворожих кулеметів, здесяткувати чоту, не досягнувши цілі. “Це абсурд”, – каже. Хоча командир свідомий усіх наслідків, які його чекають від командування УПА, вирішує, однак, чоту в бій не вводити, станицю польської МО не атакувати.

В поворотній дорозі, у Футоринських лісах, недалеко шосе Олешичі – Диків відлучився стрілець “Сокіл”²⁷ з другого роя. Вислано розшуки. Чота чекала на зв’язкових аж до самого вечора, але він не долучився. Ройовий “Муха” зголосив командирові, що стрілець “Сокіл”, мабуть, дезертирував.

Ще перед акцією всі чоти дістали збірний пункт на розбитій мурованій лісничівці за селом Мівків у лісі. Через свою коротку відстань по акції на пункт чоти “Яра”, “Краяна”, “Тучі” прибули перші. Наша чота “Крука”, аж була висунена найдальше на схід, на лісничівку прибула останньою, бо аж на другий день увечері. В командуванні сотні вже знають, що четверта чота “Крука” свого завдання не виконала. Які причини цього – ніхто не знає. Прибувши на збірний пункт сотні, командир “Крук” з акції повинен здати звіт.

Звіт до командування сотні носив жандармерист “Когут”. Коротко після цього до почоту сотні викликано також командира “Крука”. Що йому там говорили – мені не відомо. Повернувся він звідти сумний, мовчазний. Годинами лежав на соломі горілиць, дивився кудись у височінь, жував солонку і ні слова з уст. Тим часом в інших чотах піднесення. Хлопці з захопленням розповідають про бій, про подвиги, відвагу, героїзм. Тільки наші хлопці принішкли, мовчать.

Мівківська лісничівка велика. Побудована з цегли, має прибудівки. За советів служила вона висуненим пунктом більшовицькій погранзасти в кордоні з німцями. Мала також обсерваційний бункер у лісі при дорозі Воля Молодицька – Цівків. Тепер у ньому стоїть застава з кулеметом нашої сотні, яку кожного вечора стягують до табору. В час війни лісничівку німці спалили, стирчить вона серед будяччя обсмалена, без даху. З нижнього кута села Мівків навезено соломи, розміщено чоти, рої. Хоч це тільки мури з дірами, проте затишно тут.

²⁷ За фахом був кравець, походив зі с. Горинець або Вілька Горинецька на Любачівщині.

Вечоріє, хура вже давно від'їхала в напрямі села. Табір, який недавно гомонів вуликом, теж замовк. Дехто вже добре хропе. В тому часі службовий підстаршина ройовий “Зелений” з чоти “Яра” повідомляє нашого командира, щоб я негайно зголосився до почоту сотні. “В якій справі?” – цілковита мовчанка. Я глянув у сутінках на командира і злякався. Командир теж насторожився. Зголошуюся і відходжу. До почоту іду неспішаючи. По дорозі беруть мене немалі страхи, бо я певний, що в почоті сотні будуть провадити слідство, допитуватимуть у справі рейду чоти у Футоринські ліси і невиконання наказу ліквідації станиці МО в селі Німстів. Не знаю, що командир говорив попередньо, коли його викликали туди, я дістав трема, боюся його всипати, як рівнож не хочу говорити неправду. Коли недалеко почоту сотні бунчужний “Степовий” гукнув: “Зараз ідемо”. Я не знав, що мені робити, зголошуватися в бунчужного чи іти далі. Незважаючи на попередження бунчужного, я таки зголосився в нього.

Надворі вже добре смеркло. В таборі крім алярмового ні душі. Бунчужний іде попереду мовчки, я за ним, бо тільки він знає, куди ми йдемо. Покинули лісничівську стійку, виходимо на темні Мівківські поля. Далеко в селі між гіллям блимають слабо світла. Це шойно звечора. Тихо на полях, тихо в селі, навіть собаки не гавкають. Недоходячи до хат, бунчужний в одному місці легко скручує направо. “Тут, – каже, – за моїми розрахунками повинен бути просмик”. Виходить, що він тут вже бував. Переходимо село, річку. Зліва на обійстю сполохали собаку, довго він в'їдав за нами, як навіжений. За дорогою обминули кущі, перетнули сіножаті, вийшли на широке поля, розмюклою скибою прямуємо на висоту села Качмарі. Земля липне до взуття, тяжко нам йти. Бунчужний вже знає, що звіт з “наскоку” на польську станицю МО в селі Німстів, якого подав командир “Крук” до почоту сотні тому два дні, а носив його наш жандармерист чоти “Когут”, писав я. Похвалив стиль, лаконічність. Питався звідки родом, де вчився, що закінчив, про батьків, з якого часу в УПА і т.д. Про себе сказав, що він з міста Любачева, вчився у Львові в університеті, на якому відділі – вже не пам'ятаю – може юридичному, а щоб оплатити студії, працював на фабриці сірників.

Хоч приходиться нам з трудом – до села добилися. На знайому йому зв'язкову хату бунчужний заходить від дороги. В хаті світиться. Видно через фіранку присутність її мешканців. Бунчужний стукає, заходить. Я залишився на підвір'ї, став за низьким тином коло мальовничої деревинки, обсервую справа і зліва дорогу, нашого господаря обійстя і сусіда зліва. Кріс у руках заладований, кожної миті готовий до пострілу. А кругом тихо і спокійно. Згодом моє місце займає господар хати, а мене запрошено на молоко. Приємно знайтися в українській хаті, серед своїх людей, де до вас як до вояка УПА відносяться щиро, тепло і радісно. Як тепер виявилось, жінка бунчужного, яка мала прибути з Любачева на зв'язкову хату на Качмарі, з якихось причин не прибула. Передала лише, ким – не знаю, невеликий пакунок і мапу. З мапи бунчужний незадоволений, бо вона, як каже, ні спеціалка, ні генералка. Дочка господарів хати вже доросла, проворна і метка така, звідси здогадується, що вона, мабуть, і є зв'язковою бунчужного до його дружини. Ще дещо поговорили, головню бунчужний, прощаємо добрих і щирих людей вже за пізної ночі та відходимо до табору.

День гарний, погідний. Небо – неосяжна синь. Сонце сліпуче в зеніті. Тепло. В повітрі відчутна весна. Хлопці, наче мурашки, порозлазилися по таборі хто куди. Найбільше їх над потічком у куцах. Гамірно тут: одні перуть онучі, інші вимочують ноги, дехто миється. Командир “Крук” також тут, по прав діряві онучі, в яких тільки трапці висять, сидити в траві по-турецьки, ноги під себе. Він на дозвіллі завжди так любив сидіти. Курить. Я впорався з онучами, заходився з хусточкою, але з необережності випало мені мило з рук до води. “Халера”²⁸, – кажу. Порозвішував онучі на гілляках – тут скорше сохне, присів, питаю командира: “Що курите, гораєцьку Віржінію?”²⁹ – “Де там Віржінію, – каже невдоволено, – це якийсь смердючий люблинецький бакун. Дай “когутика”, бо до вечора не витримаю, – мовить, – гарячку”. Дійсно, командир має трохи гарячки, але це в партизанських умовах дрібниця. “Не дам, – кажу, – бо вже не маю”. Він їх від мене по одному майже всіх повитягав. Але... Викрутив мадярку, подав води, “когутика”. Командир розбалакався, почувши слово “халера”, згадав Синявські ліси, ті, що в східній Любачівщині, свою новосформовану чоту новаків³⁰, жандармериста “Хому”. Він після демобілізації, яка відбулася восени 1944 року, під селом Гораєць відійшов з командиром “Круком” і ройовим “Дубом” в район Лівчи. Звіди обидва подалися на Волинь, “Дуб”, як волиняк, залишився, а “Хома” мав їти далі на схід, в свою Полтавщину. Чи добився до мети – йому не відомо. Розумний і відважний вояк, каже, свідомий патріот України.

З колишніх вояків чоти “Крука” в УПА залишилося нас лише двох³¹, тобто він і я – “Малий”³². Де поділися інші – він не знає.

Це вже недалеко половини квітня, або і далі. Після розгрому нашою сотнею польських станиць МО, і з яких пізніше деякі ніколи вже не відродилися, сотня все ще стоїть табором на Мівківській лісничівці на відпочин-

²⁸ Жандармарист “Хома” вимовляв слово “холера” як “халера”, походив десь з Полтавщини.

²⁹ Порівнюючи до гораєцької Віржінії (листя вузьке, видовжене, жовте, воскового налету) люблинецький бакун листям широкий, майже округлої форми, темного кольору, для курців гострий зі специфічним запахом.

³⁰ Було повних сім роїв і чотирьох без зброї – “збоку”.

³¹ У 1945 році восени долучився до нашої сотні ще “Козак”. Пізніше, аж до розв’язання УПА на Закарзонні, був ройовим у першій чоті “Яра”.

У 1946 році влітку у рамках реорганізації відділів з другої сотні командира “Біса” до третьої сотні командира “Балая” прибув ще один колишній новак з чоти “Крука” – “Орчик” (Кузик Юрко). Він був приділений до третьої чоти чотогого “Вартового” (Симко Володимир), першого роя ройового “Ковалья” (Кардлюк Михайло). “Орчик” походив з хуторів Онищаки біля села Тимці на Любачівщині. По закінченні боротьби на Закарзонні та вивезенні українського населення влітку 1947 року перейшов в Україну. Там у 1948 році під час наскоку стрибків загинув.

Весною 1947 року інтендант “Зоряний”, жандармерист чоти “Байкар”, чотовий “Голуб” (Хіта Микола зі села Футори на Любачівщині, згодом був заарештований УБ і засуджений на довічне ув’язнення. Помер у Польщі) дезертирували і за фальшивими документами вийшли на західні землі Польщі. На місце “Голуба” чотовим стає “Коваль”, який влітку того ж року переходить в Україну. В 1951 році емгебісти насакають на його кривку в селі Грушів Яворівського р-ну. “Коваль”, щоб не датися в руки живим, розірвав себе гранатою. Тіло вбитого забрали до Немирова. Де похований – не відомо..

³² У 1945 році на присілку Жари с. Новий Люблинець політвиховник нашої сотні “Еней” моє псевдо “Малий” замінив на “Масвий”.

ку. Прибув також курінний командир “Залізник” зі своєю боївкою. Вояцтво, звільнене від всяких наказів, муштри, висипляється, приводить себе до порядку, відпочиває. У вільні хвилини оприємнюють собі час тим, що грають в дамку, фербля, тягнуть очко. Сприяє і погода – тепло, сонячно, сидять гуртом просто на траві, палко дискутують.

Коли хлопці отак забавлялися, несподівано звідкілясь почулися постріли. Все, що жило, в хвилині зникло з подвір'я лісничівки, наче його хто мітлою позамітав. В метушні не можна зорієнтуватися, де саме стріляють. Незалежно від цього хлопці додумуються, що це, напевно, поляки напали на якесь поблизьке українське село, у ці часи це не було рідкістю, або тереновики з необережності налізли на ВП чи навпаки. Вхопивши за зброю, кожний вже готовий, чекає на наказ. Тим часом постріли щораз зближуються, густішають. Напряма ніби Воля Молодицька. В почоті сотні цілковують спокій. Щойно згодом стає відомо, що в село Молодич увірвалися поляки, палять село, грабують. Дехто припускає, що це, напевно, відплатна акція за станиці МО, котрі тиждень раніше наша сотня знищила. Не пригадую вже, чи то наша розвідка була вислана в село, чи може хтось з тереновиків повідомив сотню про напад. Фактом було те, що в хвилині на наказ командира сотні “Шума” третя чота командира “Тучі” форсованим маршем йшла в напрямі Волі Молодицької. Вийшовши з лісу на відкритий терен, чота розгорнулася в розстрілну і на стику села Молодич зударилася з грабіжниками. Серед палаючих забудовань хлопці пішли в наступ, вогнем зброї витіснили грабіжників з села за річку Любачівку. При цьому, відбиваючи пограбоване майно селян, здобувають кулемет, легку зброю, амуніцію, яку поляки, втікаючи в напрямі села Цетуля, в паніці покидали. Вже пізно по обіді чота повернулася на лісничівку до табору. Власних втрат не було. У ворога – мені не відомо. Хоча, як розказували стрільці, деякі з грабіжників таки мусіли загинути. Як пізніше повідомляла теренова розвідка, грабіжниками і підпалювачами села Молодич були поляки з села В'язівниця.

Приблизно по трьох-чотирьох днях, після того, як поляки напали на село Молодич, а “Туча” гонив їх за річку Любачівку, відбулася зміна постю соторні. В середині дня з Мівківської лісничівки вирушили вглиб Синявського лісу, над села Пискорі, Храпи. Тут на місці при лісовій дорозі у високому сосновому лісі над невеликим потічком сотня стає табором. Потічок лише сльозить. З власної ініціативи і під намовою кухаря “Лупія” хлопці поставили греблю – загату з двох колів і трьох кругляків, поглибили дно і так створили збірник на воду. Однак затримались там недовго, бо вже за кілька днів сотня розчленовується на чоти. Згідно з наказом кожна відходить у призначений їй терен і діє як самостійна одиниця. Перша чота “Яра” дістала терен в напрямі хуторів Лехмани, Стежки. Друга “Краяна” відійшла за село Мівків, третя “Тучі” десь під Волю Молодицьку. Наша четверта “Крука” залишилася на місці. Але цей стан довго не тривав. Одного дня по обіді прибули гінці від командира “Шума” з наказом до командира “Крука”, щоб той увечері з'явився з чотою на Храпській лісничівці в повному бойовому виряді. Командир відчув, чим це пахне, з місця наказав кухареві “Лупійові” варити вечерю.

На Храпську лісничівку чота прибула останньою. В клунях вже була приготовлена солома, подібно, як це мало місце на Мівківській лісничівці. Однак наша чота нічлігом тут не користувалася, інші – не знаю. Посередині широкого подвір'я покарано якогось стрільця. Стоїть він тут на струнко непоручно, як мур, зі скринькою амуніції на плечах. З якої чоти і за що був покараний – сьогодні вже не пригадую.

Лісничівка по вінця наповнена військом. Є тут усі чоти нашої сотні, курінний “Залізник” зі своєю боївкою, тереновики, провід Ярославщини. Збірка сотні відбулася на дорозі коло забудовань. Про акцію чи наскок нам нічого не сказано – задержано в таємниці, повідомлено лише, що йдемо в нічний рейд і, як правило, в марші маємо дотримуватися тиші, здисципліновано, не калатати їдунками ні кружками, поводитися тихо. Що це за нічний рейд, кожний розумів. Потім дозволено нам поспівати. Перед веде рій “Калиновича” з першої чоти. Псевд вже не пригадую, запам'яталось лише, як котрийсь з його стрільців виводив високим мельодійним тенором популярну на той час на Закарзонні повстанську бойову пісню: “Вже вечір вечоріє...”, мрійливу: “На покинутих згаріщах...”. До нього приєднався з сильним тембром баритон. Сотня, слухаючи їх – “естрадників”, з захопленням на хвилину завмерла цілком. Спів ще продовжувався, а коли добре стемніло, дано нам наказ до відмаршу.

Першою вирушила чота “Яра”, почот сотні, курінний “Залізник”, останньою – чота “Крука”. Напрям – Копань, Радава. Ліс, темно, короткі поля, знову ліс, якась дорога і річка, безмежні поля і село. Підходимо на близьку віддаль, окружаємо його, кругом неймовірно тихо, воно спить. На відтинку другої і першої чоти, які наступають від нас справа, вже йде стрілянина, горять хати. Чоти “Крука” і “Тучі” наступають з другого кінця села від ріки Сян.

Наступ спрямований на мурований фільварок, в якому квартирує якась більшовицька частина. Йде завзятий бій. Вже є жертви. “Туча” засів за придорожній кущ, прицілився зеленим “макогоном” на фільварок на становище ворожого кулемета, але той не випалив. Не маємо такої зброї, щоб могли знешкодити більшовиків. Котрийсь із стрільців роя “Мухи” відчайдушним скоком опинився під “віконцем” кулемета, що густо стріляє по наших рядах, закидав його гранатами, але той не замовк, і чота далі не пішла. З чотою “Туча” зачепив лише лівим крилом фільварок і то незначно, по невдалому пострілі з “макогона” відсунувся направо і обійшов його, подався в село. Наша чота, припечатана до землі більшовицькими кулеметами, не може йти ні вперед, ні відступити. Щойно, коли “Туча” обстріляв фільварок справа, чоті вдалося відв'язатися від більшовиків і увійти в село. В той час справа від нас у напрямі чоти “Краєна” зчинилася густа стрілянина, чути вибухи гранат. Як пізніше стало відомо, чота натрапила на твердий горішок, на станицю МО. А тим часом поза фільварком і більшовиками на відтинку нашої чоти в селі від шовіністичних грабіжників великого опору нема. Якщо відважний поляк десь і появиться і почне стріляти, то не надовго, його скоро зліквідують наші пробойові ланки роїв.

Вже давно настав білий день. Година десята ранку. Постріли щораз то притихають. Хати одні в вогні, другі догорають. Відплатившись полякам-не-

нависникам за численні звірства проти української людности, чоти поодинокі полями відтягаються в напрямі лісу. Я з жандармеристом “Когутом” забрали якомусь полякові воза, поклали тіло вбитого кулеметника “Дуба”, їдемо. “Когут” керує за дишло, я притримую “Дуба”, попихаю воза. Їдемо правого стороною від фільварку. Поминули хати, виїжджаємо на поля. В хвилині пац – постріл, жандармерист “Когут” здригається, заточився, бухнула кров, у горлі забулькотіло. Я до нього – було вже пізно, дістав в карк, куля вийшла ротом. “Дуб” перегнувся, з’їхав вниз, я крутнувся сюди-туди – де там, не бере, віз тяжкий і “Дуб” нелегкий. Коли я мотався-силкувався коло воза, шарпнуло і мене, але тільки полу плаща подірвало³³. Ірод стріляв з добре укріпленого фільварку зі снайпера. Від також важко поранив в голову ройового “Муху”. В хвилині я покинув дишло, стрибнув за колеса, б’ю без упину по вікнах, по дірах фільварку. Звідклясь навинувся жандармерист “Хут”³⁴, на плечах кріс, в руках “дегтяр”, ні одного набоя, одинока мадярська граната, яка дає йому ще сяку-таку відвагу, войовничість. Відскакуємо від коліс, відступаємо в напрямі чистих полів. “Хут” попереді з обвішаним нездалим арсеналом, я за ним, і цілий час відстрілююся.

На кільканадцять метрів від нас наліво на засіяній озимині зигзагує ройовий “Муха”, тяжко поранений в голову, марить. Кличемо до себе, не йде, зупинився, придивився до нас і пішов геть... на ворожий кулемет. Ми дісталися придорожного рова, залягли. Він неглибокий, від снайпера багато нас не оберігає, але тут все-таки безпечніше. Мучить нас спрага, язик липне до піднебіння, тяжко віддихаємо, води не маємо. Ще хвилинку відпочиваємо, поглядаємо на ліс. Він ще далеко, найближче той зліва, що врізався клином у В’язівницькі поля. Там видно лісничівку, якраз туди маємо намір відступати, щоб від ворога відв’язатись.

За дорогою ген далеко на полях останні відступають командир сотні “Шум” і стрілець “Байда”. Прямують вони до самотньої хати на полі. За ними щораз то підбігає ворожий кулеметник і сказано стріляє. Вони навіть вже не залягають, на повний зріст відстрілюються і відступають. У мене советський кавалерійський кріс, набой ті ж самі, що і до кулемета “дегтяра”. Виладовую одну набійницю і з поспіхом по одному набойові всуваю в отвір кружка, яким справно маневрує “Хут”. Залягли, прицілилися, коротка серія з “дегтяра” – набойів обмаль – і ворожий кулеметник вже не підбігає, і кулемет більше не стріляє. Командир “Шум” з “Байдою” вже добігають до хати, ми до лісничівки. Поляк лісничий махає до нас, запрошує до себе. Він, мабуть, взяв нас за своїх. Йому рукою показуємо на командира “Шума” і стрільця “Байду”, що їдемо в погоню за бандитами. Задовольнився, повернувся і зник десь на лісничівці, а ми, оглядаючись, щасливо добилися до лісу, але не до того, що мріяли, а того подальшого.

Перейшли трохи лісу, село Радаву, ріку Любачівку, хутори Копань і десь перед полуднем прибули на Храпську лісничівку. Це нас трохи здиву-

³³ Здобув я його в люблинецькому бою. Він був новісінський і без дірок. Подірвали мені його більшовицький снайпер у В’язівниці.

³⁴ “Хут” – Хіта Іван з с. Футори, брат чотогового “Голуба”. Був зв’язковим у вд. “Месники-5”. Загинув 11.XII.1946 р.у бою з ВП в с. Млини (Ярославщина).

вало, бо на В'язівницю йшли півночі. Тут кругом лісничівки зібралися вже всі чоти³⁵. Не всі повернулися з В'язівниці. Найбільше втрат понесла четверта чота "Крука". Впали кулеметник "Дуб", стрілець "Видра", ройовий "Муха", жандармерист "Когут". Поранений стрілець "Скиба". В третій чоті загинув санітар "Литвин", в першій – кухар "Гопак", поранений "Ворона". Як пізніше доносила розвідка, у ворога втрат було набагато більше.

З Храпської лісничівки сотня відтягнулася вглиб Синявського лісу на повний відпочинок. Розкинулася табором на лісовому пагорбі над вузьким, як рукав, потічком, ближче дороги Воля Молодицька – Диків – Цівків.

Тут за благословенням теренового проводу сотня була надміру забезпечена харчами, серед яких було і Великодне. Стрілець "Лоза" за щось провинився – казали, що з'їв незаконно шість яєць, тепер за кару стоїть на струнко напроти свого роя зі скринькою амуніції на плечах. Коло нього сидить, також на скриньці амуніції, ройовий "Зенко", насупився, курить бакун, наглядає за відбуттями кари і виганяє з нього злого духа.

Якраз того дня по обіді, коли стрілець "Лоза" віддавав останні сили за друзів своїх, сотня приготувалася до відмаршу. Вже засипано лятрини, погашено на кухні вогонь. На збірці командир сотні сказав, що йдемо в рейд, в марші поводитися обережно, здисципліновано. Куди йдемо, в який рейд, того нам не сказав, не знають також чотові. З усього виходило, що йдемо десь на свята. Але де? Всезнайки пробують відгадати, але це їм не вдається. Покидаючи табір, сотня вирушає в напрямі села Мівків. За лісничівкою входить у пасмо лісів, які тягнуться безперервно на схід. Вже перескочили головну дорогу Мівків – Диків, задержуємося на відпочинок. На шосе вислано розвідку. Починає падати густий дощ. Зі смерканням надходить вечір. Котромусь при запалюванні цигарки блиснув вогонь. За необережність дістав він від командира строгу догану. Повернулася розвідка, сотня без перешкод перетинає шосе, входить у Футоринський ліс. Тут в одній шопі стає тимчасово табором.

Десь вже над ранком з села Люблинець повернулася розвідка. Все сонне встає на збірку сотні і готується до відмаршу. Збірку приспішують, бо скоро ранок. Стало також відомо, що тої ночі в першій чоті зі стійки дезертирував кулеметник "Залізний" і його товариш. Це ті хлопці, яких командир "Крук" у березні в Футоринському лісі долучив до чоти. Їх, як вишкolenих дивізійників, командир сотні "Шум" приділив до елітарної чоти "Яра". Тепер, використовуючи нагоду і подих рідних околиць, вони взяли кріси і втекли. Кулемет МГ-42 залишили.

Покинувши Футоринський ліс, далше сотня прямує полями коло сіл Німстів, Кособуди, Люблинець і вже за дня остаточно зупинється на хуторах Жари. Перепрավляючись через річку в брід коло Кособудів, ми добре замочилися, головно ті, що були в черевиках. На Жарівських хуторах

³⁵ Акція на село В'язівниця відбулася 17 квітня 1945 року. – "Дрога до ніконд", стор. 281–282. За збірником "Ярославщина" – з 24 на 25 квітня 1945 р. Автори подають, що в акції на село брали участь сотні "Шума", "Балая" і "Калиновича" під командою командира куреня "Залізняка". Насправді в'язовницьке шовіністично-гребіжницьке гніздо покарала перша сотня командира "Шума", командир "Залізняка" з боївкою і тереновими Ярославщини.

сотня квартирує цілий тиждень. Якраз тут котрогось-то дня надвечір в асисті жандармериста “Левка” прибув командир “Підкова”³⁶. Він з наказу командування сотні перебирає четверту чоту “Крука”. “Крука” покликано до почоту сотні та призначено командиром другої чоти. “Краян” – командир другої чоти, відходить в терен на лікування. Тепер нумерація чот у першій сотні командира “Шума” така: перша чота – “Яр”, друга чота – “Крук”, третя чота (колишня четверта) – “Підкова”. Третя чота командира “Тучі” відійшла на схід ще з Храпської лісничівки, тобто після повернення сотні з бою в селі В’язівниця. Десь за селом Мівків вона долучилась до чоти “Бича”, що прибула з Равщини чи Угнівщини з другої сотні командира “Біса”, і на їх основі постала третя сотня командира “Балая”³⁷. Пізніше, в 1945–1946 роках, доповнюючись новаками з Равщини, Угнівщини і Переміщини, ця сотня оперувала в околиці сіл Старе Село, Жапалів, Сурмачівка і інших, аж до половини 1947 року, тобто до часу її розв’язання.

Вже не пригадую, з якого він був роя, але був це стрілець “Сагайдачний” з нашої чоти, тобто з третьої чоти “Підкови”. Одного гарного сонячного дня по обіді стояв він на другій стійці, перша була за столою від лісу, якось загадково кріс самочинно вистрілив, куля розірвала йому долону лівої руки. Рана велика, кров спливає по пальцях на землю, “Сагайдачний” побілів, трясеться, як в лихоманці. Накладаю перев’язку і з поспіхом з двома стрільцями відсилаю його до почоту сотні, а ті – в село до лікаря. Близькі до нього хлопці припускали, що він, не переносячи тяжкого повстанського життя, сам свідомо наробив такого. Після цього випадку він вже ніколи не повернувся до відділу.

Ще не зовсім затихли розмови про випадок зі стрільцем “Сагайдачним”, як зі села Німстів чи Улазів прибула на хутори Жари сестра стрільця “Лейби” на відвідини. Довідавшись про таке несподіване “паломництво” в саму середину табору сотні, командир “Шум” дуже розгнівався. З місця покликано жандармериста “Левка”³⁸, дано йому наказ допитати незнайому за вказівкою: звідки вона знає, що сотня тут на постой, і хто їй про це сказав. Висліду не знаю, але по допиті дано їй під домашній арешт до часу, поки сотня не покинула хутори. Покарано також стрільця “Лейбу”³⁹.

Після хуторів Жари сотня відходить у Люблинецький ліс і тут розчленовується на чоти. Наша чота “Підкови” дістала терен за Рожанцем у напрямі Руди Рожанецької. Прийшов наказ від командування сотні підшукати відповідне місце під будову криївки. Чота розбивається на рої, і кожний будує собі криївку. Почот чоти приділено до першого роя. Хлопці солідно взялися до роботи: земля тут піскова, і робота йде справно. Ройовий “Карпо” вже

³⁶ “Підкова” – Щирба Василь, походив з с. Нове Село, повіт Любачів. У лютому 1947 року в час облави ВП і відкриття його криївки в с. Радруж (Любачівщина) помер на удар серця. Він хворів на серце.

³⁷ “Балай” – Булас Теодор – походив з с. Воля Горинецька, повіт Любачів. У березні 1946 р. загинув на засідці на ВП під Старим Селом.

³⁸ На Жарах почот сотні був розкинений по чотах. До першої чоти прикріплено було політвиховника сотні “Енея”, колишнього боксера.

³⁹ Походив з с. Німстів або Улазів. У 1945 році влітку загинув у бою з ВП у с. Мівків на Любачівщині.

свою викинчує. Одного дня зв'язком прийшло, що наші криївки перебирають тереновики, а нам наказано в повному бойовому виряді з'явитися на збірку сотні. Стало відомо, що сотня дістала остаточний терен свого діяння в Ярославщині і туди ввечері відходить. На наше місце має прибути котрась чота з другої сотні "Біса". Пізніше там оперувала чота "Моряка".

Через Люблинецькі і Німстівські поля завжди навпростець, тобто за азимутом, але, почавши з Футуринського лісу і аж до Мівківської лісничівки, посувалися одною і тою самою дорогою.

Прибувши над ранком у Синявські ліси, сотня розташувалася на постій за селом Мівків недалеко дороги Воля Молодицька – Цівків. А вже другого дня по обіді вирушає в напрямі села Пискорі. Тут, не доходячи до Пискорівської лісничівки, стає табором. Цей табір запам'ятався тим, що в ньому сотня квартиривалась дуже довго, щонайменше тиждень з гачком. За той час у ньому побували різного рівня тереновики, зв'язкові, курінний "Залізник" з боївкою. І навіть "Деркач"⁴⁰ зі своєї молодицької квартири, що містилась у школі села, часто забігав і читав нам свої есеї на історичні і політичні теми минулого, а також свої поезії. Сам східняк, мова чиста українська, без русизмів, правильні наголоси, дикція виголосу полонила нас усіх.

Якось ще не цілком проминуло враження почутого, як серед гарного пополудневого дня сотня вирушила в напрямі Храпської лісничівки. Від Пискорівської це недалеко. На дорозі в лісі над селом Храпи сотню зустрічає делегація – одна жінка в супроводі чоловіка – від проводу і провідника Ярославщини "Сталья"⁴¹. Делегація вітає сотню з остаточним призначенням, радіє нашим приходом в цей терен, бажає успіхів у боротьбі та витривалості в діях. Після церемонії, яка, до речі, довго не тривала, сотня відходить у напрямі хуторів Стежки, згодом до села Добра.

Терен висунений далеко на захід, повстанських відділів тут немає, крім Лехманівського куща, тож тереновий провід приділив його до нашої першої сотні командира "Шума". Це межа дотику українського і польського підпілля, яке безнастанно накладає на українських селян тих околиць контрибуції, грабує, доводить до нужди і зuboжіння. Сотня заквартиривує тут на цілий тиждень. Щоб не обтяжувати село, яке вже і так віддало чималу данину польському підпіллю, сотня розташовується просто на обійсті в повіті, в stodолі, а харчами забезпечується з подальших сіл.

Після постою в селі Добра сотня відходить у Синявський ліс. Тут за хуторами Лехмани над галявиною коротко задержується біля зимових становищ другої сотні командира "Біса". У 1946 році в січні чи лютому його одна чота звела цілоденний бій з більшовиками в селах Грушка – Мриглоди в Равщині, де у завзятому бою загинули смертю героїв майже всі до одного. Після цього

⁴⁰ "Деркач" – за деякими джерелами – Василенко Петро ("Волош", "Гетьманець") – редактор повстанської газети "Лісовик", походить з Полтавщини. Загинув 21.05.1946 р. разом з провідником "Сурмачем" у бою з облавниками ВП над рікою Танвою, ідучи в Равщину на конференцію. Похований у с. Люблинець Новий (Любачівщина).

⁴¹ "Сталь" – Дзьоба Дмитро, провідник Ярославщини. Від весни 1945 р. під псевдом "Сурмач" – окружний провідник Закарзоння. Загинув разом з Петром Василенком і похований у спільній могилі в с. Люблинець Новий (Любачівщина). Микола Радейко у листі від 20.04.1987 р. ідентифікував пров. "Сталья" як Гук Мирон.

бою командир “Біс” з двома чотами вирушив рейдом великими снігами аж в Ярославщину, в Синявські ліси. Тут під хуторами Лехмани в лісі над галявиною став табором. На Лехманах у дядька для сотні зареквірував племінного бугая. Господар, довго не думаючи, повідомив про це більшовиків у Синяві. Ті пішли слідом і налізли на табір, зчинилася запекла стрілянина, в якій більшовики, відстрілюючись, в паніці з поляни відступили. Чи багато впало більшовиків, і чи наші мали втрати – я про це не знаю. Після цього бою “Біс” з-під Лехманівських хуторів снігами подався назад у Равщину. В той час наша сотенна розвідка з терену від селян доносила, що околицями Любачівщини переходило кількасот більшовиків. Польське населення говорило про тисячу бандероцув. Що це були наші – “Біс” з чотами – ми тоді не знали.

Подібно, як і табір командира “Біса”, табір нашої сотні стоїть над поляною глибоше в лісі і над невеликим потічком. Прибув командир куреня “Залізник”. Він властиво стягнув сотню з села Добра для якихось завдань. Йдуть непідтверджені здогади, що підготовляється підстаршинський вишкіл. Хто буде тими аспірантами, і хто провадитиме вишкіл – поки що для всіх окутано таємницею. У всякому разі хлопці уважають, що найперше вишкіл потрібний чотовим і ройовим. Ми, мовляв, на струнко стояти знаємо. А тим часом вже підготовляються заплановані роботи. Підрізано і спущено, під різним кутом, через потічок дві сосни. Це для вправ, хоч його можна перескочити легко з вільної ноги. Але вояк УПА у випадку потреби мусить знати як швидко долати перешкоди. Для більших перепон на деревцях залишено сучки завдовжки з палець. Пізніше, в час вишколу, при імітації відступу під натиском ворожих кулеметів, не один з нас у поспіху спотикався за них і з невдоволенням згадував чортів. На другій стороні потічка стояв смиренно ройовий “Зелений” – комендант перешкод, ретельно приглядався, щоб була котрийсь сучків не обходив боком.

Вишкіл таки почався. Одного раннього-ранку відразу по сніданні командир сотні “Шум” наказує збірку всіх чотових, ройових, політвиховників, жандармеристів, інтендантів, санітарів, ланкових. Вся та аспірантська братія за вказівкою має зійтись на заповіджену збірку, яка визначена біля першої чоти “Яра”. Командир “Залізник” трохи насуплений, але спокійний, сьогодні, каже, заплановано підстаршинський вишкіл. “Від вас, майбутніх підстаршин, на яких покладена відповідальність перед підлеглими, вимагатиму порядку, дисципліни, сумлінного виконання наказу”. Командир “Шум”, комендант ПЖ “Левко”, командир “Підкова” (він недомагає на серце) і стрілецьтво лишаються в таборі. Ройовий “Зелений” – комендант перешкод, польових військових вправ – нижче підписаний, він так дослівно сказав. Після офіційної частини всі як один висипалися на поляну. Більше тижня що тут тільки в програму вишколу не входило: і розстрільна, і крилами до переду, плановий відступ, на ліктях, стрибком, клином, флангом, заміна вбитого кулеметника, засідка, картографія.

Докладно вже не пригадую, але мені здається, десь на початку або в другій половині другого тижня вишкіл припинився. З терену розвідка доносить, що польське підпілля та довколишнє шумовиння далі нападають на село Добра та й інші села, грабують, знущаються над українським на-

селенням. Щоб звоювати їх, або принаймні відібрати охоту грабіжникам, командир “Шум” в порозумінні з курінним “Залізняком” висилає туди третю чоту “Підкови”. Для збільшення сили вогню до чоти долучено ще гранатометну ланку “Берези”. Перетнувши дорогу Цівків – Лехмани, чота робить засідку на краю лісу з північної сторони села. Підбравши догідні становища, вичікує. Сонце викотилося із-за лісів, давно вже звернуло з полудня, а ворог не показується. Спокійно також у селі. Зате сталося щось протилежне: на дорозі Цівків – Синява раптово зчинилася густа стрілянина. Докладно чути, як повільно бубонить тяжкий кулемет. Правдоподібно – максимум. Хоча наш ліс в’яжеться з Синявським великим лісом, але ми на його крайку, боїмось, отже, щоб нас не відрізано від цілоти. Чота залишає бойові становища, бере напрям на село Цівків, на зади пострілів. Десь за хуторами Лехмани постріли припинилися. Під селом Цівків чота зупинилася, приглядаючись до примітивно збудованих веж та загорожі з колючого дроту, якою від лісу було обведене село. Чи був хто на вежах: стійка, алярмовий – нам з далекої віддалі встановити не вдалося. Без пригод перетинаємо дорогу Цівків – Синява. Попід село, скрутивши дещо направо, чота прибуває до вишкільного табору вже пізно по обіді. Як пізніше стало відомо, це ВП їхало з Цівкова до Синяви і в лісі собі для відваги, а нам на пострах стріляло отак з кулеметів навання.

Після невдалої засідки під селом Дібча чоти з вишкільного табору розійшлися кожна в свій терен. Наша чота “Підкови” подалася над село Храпи. Згодом до села на постій. Більше тижня квартируємо тут на одному обійсті в stodолі. Стійки розставлені на краю лісу, алярмовий в укритті на подвір’ї. Спокій і повний відпочинок сприяє нам для того, щоб привести себе до порядку. Хлопці, зховавшись за ріг stodоли, обливають себе водою, “на сухо” мийються, мила не мають. Інші збиралися гуртом, один одного стрижуть. Немало тут сміху: в одного вийшло під макітру, другого облуплено, як вівцю. Говорили хлопці, що ножиці волос не тяли, а рвали, аж ся давили. За той час наш чотовий швець “Гречка” також має багато роботи: він послідовно за чергою направляє кому черевик, кому латає чобіт.

Котрогось-то дня чота лишає село Храпи, відходить у ліс над село Пискорі. Із зміною постою надійшов також наказ від командування сотні, щоб підібрати відповідне місце в лісі і копати криївки. На випадок сильних облав і блокад сіл у них повинні знаходитися сухарі і ще дещо. Ще не зовсім добре розглянулися по кущах, де то найкраще збудувати криївку, найголовніше, де саме винести землю і замаскувати, бо ж її чимало, як зчинилася тривога. В селі Храпи чути крісові постріли. Гонець, мабуть, від “Чайки”, повідомляє нас, що польські грабіжники з Цівкова напали на крайні хати, зрабували в селян корови. Чота з місця йде в погоню. Наздогнали їх на зрубі під селом Цівків, але грабіжники зауважили нас, корови лишили, самі втекли. Стрелець “Скиба” намагався одну корову зловити, гонився за нею по кущах, не зловив, вона йому з-під рук втекла.

Це вже десь кінець травня або початок червня 1945 року. Більшовики з Синяви і поляки з Червоної Волі роблять облаву на Синявський ліс. Щоб не бути оточеною переважаючими силами ворога, чота ще того самого

дня бере напрям на схід на село Мівків. Дочекавши сутінків і обминувши село зліва, чота прямує в Футоринські ліси. Вже пізньої ночі, бо десь коло години третьої над ранком, виходить на Дахнівські поля.

Досягнувши Нового Села, чота заквартирувала частково в селі, а частинно по криївках на полі. Село велике, гарне. Свідомість тут у людей висока. Хлопцям живеться непогано. Дещо гірше тим, що на полі: криївки при межах невисокі, заледве з бідою можна присісти. Вдень вилазити з них не вільно. Так, додержуючись строгої конспірації, хлопцям у криївках прийшлося перебути цілий тиждень. Я, використовуючи близькість батьківської стріхи і докладне знання терену, попросив у командира відпустку. Думаю собі, дасть-не дасть, а попробувати треба, бо другої нагоди такої, мабуть, вже не буде. На моє здивування командир, навіть не задумуючись, з місяця сказав: “Біжи вже, тільки щоб ти мені був тут завтра над ранком”. Наче окрилений, не йшов я, а летів до рідного гнізда.

Мій прихід для всіх вдома був великою несподіванкою. Мама, як треба було сподіватися, розплакалася. Вона себе переконала в тому, що мене вже ніколи не побачить живим. Батько говорив, що заноситься на таке, що, можливо, прийдеться покидати рідні пороги і їхати в Україну, в невідоме. Дахнівський комуніст, каже, вже поїхав. Довідався, що при кінці березня навідувався до хати брат Іван. Сестра казала, що він перебуває в УПА десь на сході. У 1946–1947 роках був він у другій сотні командира “Шума”, курінь командира “Залізняка”. Від коли в тому терені появився куц “Палія”, лютий-березень 1945 року, грабіжництво Міліції Обивательської (МО), а зокрема садизм С. Криська супроти моїх батьків припинився. Особливо після одної засідки, яку влаштував куц, і з якої Крисько заледве вирвався живим. “Тепер він трохи присів, – говорить батько, – до села не показується. Стрінувшись з нашими людьми в селі Башня Долішня, – там станція МО, – робить кислу міну і фальшиво усміхається”. Наче на команду з Криськом припинило також свою грабіжницьку дію польське шумовиння з довколишніх сіл. Розповідаючи, батько трохи задумався, а тоді: “Ех, як би то ті часи, що на П’яві⁴², я б їм вкоротив те знуцання над людьми”. Ким був на П’яві – не знаю, при Січових Стрільцях був сотником. Батько скоса поглянув на мого короткого кріса: “Але мій, – каже, – австрійський, був довший”.

Якось з боєм у серці прощаюся з батьками та самітньо Жураківськими плавнями повертаюся до чоти. А тут нові вістки: пізньої ночі прибули гінці від командира сотні “Шума” зі штафетою до командира “Підкови”, на якій стояло “бігом”, а це означало, що справа поважна і невідкладна. В штафеті написано, щоб він – “Підкова”, негайно повернувся з чотою в свій терен, з якого втік, і про це повідомив його – “Шума”, який, як “Підкові” відомо, завжди перебуває коло першої чоти “Яра”. “Підкова” читав штафету, кліпав широко очима, кривився. Його не вдовольняло те, що той закидає йому втечу. “А чей же була облава”, – наче на писане відповідає. Ще того самого дня, через довірених людей з теренової сітки, пішло пові-

⁴² У Першій світовій війні батько воював у складі Австрійської армії в Італії. На річці П’яві був поранений у бою з французами. Лікувався від ран у лазареті в Моравії (Чехія).

домлення до всіх груп, що сьогодні вимарш чоти в Синявські ліси. По збірці, яка відбулася коло похилої старої стодоли, чота покинула Нове Село зараз таки звечора. В напрямі Синявських лісів маршувала цілу ніч. Щойно над ранком прибули до табору сотні, який у той час мистився за селом Храпи в лісі ближче села Цівків. Тому що командир сотні “Шум” відійшов до села Мівків на зустріч з командиром куреня “Залізняка”, свій прихід “Підкова” зголосив у його заступника – командира першої чоти “Яра”. Також передав дезертира, який походив з його чоти.

Через цілонічний марш чоти і прибуття до табору над ранком, усіх стрільців звільнено від стійки і алярмового на цілий день. Потомлені хлопці спали твердо, як по купелі, навіть по зупу не ходили.

Докладніше не пригадую, але це, здається, на другий або третій день від нашого приходу, дець коло обіду прибув до табору інтендант сотні “Вишня” ще з одним, псевда якого вже не пригадую. Вони попередньо, коли нас ще в таборі не було, з комендантом ПЖ “Левком” і розвідником з першої чоти “Яра” “Левцьом” супроводжували командира сотні “Шума” до села Мівків на відправу до командира куреня “Залізняка”. Тепер у зворотній дорозі на вимогу командира “Шума” і за формальним дозволом командира “Яра” “Вишня” взяв мене з собою до хворого “Левця”, який там днями захворів. Де властиво перебував у той час санітар “Війт” з його чоти – сьогодні вже не пригадую. Як виходить із слів “Вишні”, “Левцьо” лежить у стодолі на обійстю, де відбувається нарада двох високих командирів УПА, і гарячкує. Коли по часі прибули ми на місце і відшукали його в соломі, він марив, хапався за зброю і нас не впізнавав. Що в таких випадках санітар з відділу, не маючи належної освіти та без навиків надання першої медичної допомоги може зробити для хворого? Буквально нічого: гарячка висока, в грудях щось там свистить, дихає прискореним темпом, цілий “горить”. Віддаю йому останні два “когутики”, більше не маю, йду до командира сотні, щоб той дозволив по можливості якнайскоріше відставити його до села під опіку лікаря. Йти туди до хати, господарі з якої вже давно виїхали в Україну, “Вишня” відраджує: “Там, – каже, – тепер відбуваються ділові наради, і нам не слід туди пхати нашого носа. Краще почекати”. Правду кажучи, я вповні розумію ситуацію, але настоюю, бо що тут у стодолі без фахового догляду можна очікувати. “Пропаде, – кажу, – ні за цапову душу”. “Вишня”, який мав все-таки доступ на наради, спочатку моїм аргументам противився, не хотів йти туди, але згодом передумав і скорився.

Не зважаючи на важні ділові справи, командир прийняв нас ввічливо. З’ясовую ситуацію. Командир дещо стурбований, але заради здоров’я стрільця з місця погоджується, щоб його ще сьогодні ввечорі відставити до села на лікування. “Так, – каже, – буде краще”. Щире відношення командира сотні і визнання моїх аргументів наповнили мою душу стрільця по вінця. В міжчасі “Вишня” також порушив справу дезертира. Зголошуємося і відходимо. По дорозі вступили ще до “Левця”, попрощалися, піддержали на дусі, до табору прибули того ж дня по обіді.

Як пізніше “Вишня” повідомляв, “Левцьо” лікувався дець в околиці села Люблинець. Згодом повернувся до сотні. У 1945 році влітку відійшов

як охорона з командиром “Шумом” до другої сотні. За останніми відомостями він – “Левцьо”, тепер проживає десь у Польщі.

Вже раніше звідкілясь мені було відомо, що розвідник з першої чоти “Яра” “Левцьо” був близький родич командира “Шума”. Про це інколи також говорили його земляки люблинчани. За їхньою розповіддю, “Левця”, як малолітнього – у нашій сотні він був наймолодший – його родичі віддали під опіку командира “Шума”. Недаром командир за нього так побивався.

З прибуттям до табору “Вишня” також приніс відповідь командира “Шума” на запитання командира “Яра” щодо дезертира, якого йому кілька днів тому передав командир “Підкова”, повертаючись з Новосільських лісів. Не пригадую вже складу польового суду – все це відбувалося десь у першій чоті “Яра” – у висліді суд виніс присуд смерти через повішення. На очах цілої сотні закинено нещасному петлю, і його, як дезертира, таки повішено. За оповіддю стрільців, він до останньої хвилини не вірив, що його можуть підвісити на гілляці. Його тіло закопано на місці, в тому таборі за третім роєм ройового “Шпроти”. Це був суворий упівський суд над дезертиром і пострах для інших. На деяких стрільців присуд зробив гнітюче враження, але своїх думок вголос ніхто не висловлював.

Ще не зовсім упорядкувалося в голові від недавно побаченого, як за другою чотою “Краяна” несподівано розірвалося важке стрільно, за чотою “Підкови” – друге. Алярм! В секунду погашено вогонь, стягнуто стійки, сотня з поспіхом відступає з табору на північний захід в напрямі села Ціvkів. Переходимо коло місця, де недавно впало перше стрільно, воно розірвалося на верхках соснових дерев, вибивши широку прогалину у їх верхів’ях. Майже кожна сосна до половини обшарпана уламками, роздerta надвое. Як виходить із спостереження, стрільно було великої сили. Вистрілив, мабуть, важкий гранатомет. Хто і звідки стріляє – ми не знаємо. Вичекавши трохи, сотня повільно зближається до табору. В таборі вже появився з роєм ройовий “Калинович”, який недавно прибув з полудня і нас тут чекав. Увечері прибув також командир “Шум” з села Міvkів разом з охороною. В почоті сотні відбувається нарада чотових.

На другий день стало відомо, що далеко до нашого приходу ройовий “Калинович” відійшов на полудне – на північну Перемищину, на якусь організаційну роботу. По виконанні завдання тепер повертався до табору сотні і несподівано коло Храпської лісничівки натикнувся на ВП, яке їхало з Синяви в напрямі села Молодич. Він їх з місця обстріляв кулеметним вогнем, сам приспокійно обійшов лівою стороною Храпської лісничівку, село Храпи, лісом подався до табору. За цей час ВП, опинившись на висоті пискорівсько-молодицьких відкритих полів, зауважило з нашого табору дим. Вистреливши туди кілька гранатометних набоїв, колоною подалося до села Молодич, а звідти до містечка Олешичі, весь час пострілюючи з кулемета, як переїжджали ліси. У нас втрат не було, але у ворога, як казали стрільці, паніки було немало. Того вечора сотня покидає табір, відходить під хутори Стежки. На Стежках заквартировує на цілий тиждень на обійсті українців, які ще з весни виїхали в Україну.

По численних боях, довгих перемаршах і невігодах сотня розквартирувалася по stodолах. Порівнюючи з лісовими таборами, де спалося під

голим небом, на смерекових гілляках, тут на грубо настеленій соломі в за-тишку під дашком постіль видавалася нам великим люксомом. Після боїв з переважаючим ворогом деякі рої чисельно змаліли, понесли значні втрати. Наприклад, рій “Карпа” з чоти “Підкови” почав помітно занепадати. Тепер поповнюється їхній стан за рахунок великих роїв, які у міжчасі – від січня–лютого 1945 року – принагідно побільшилися, або були щасливіші в боях і понесли менші втрати. З реорганізацією роїв пересунуено також ройових. Так до нашої третьої чоти “Підкови” приділено ройового “Зенка”. Своїми якостями він краще надавався на ройового першого роя і на заступника командири чоти. Ройового “Птаха” перенесено до першої чоти “Яра”. Також переставлено кулемети: по два на рій мають перший і другий. Третій ройового “Шпроти” – лише одного. Після упорядкування, укомплектування роїв кожний з них тепер має більшу кількість стрільців, що у випадку потреби підсилює їхній бойовий стан та дає поважну силу вогню.

Приблизно у той час, саме в обід з терену, з околиць Радави, на Стежки прибув до нашої сотні “Мономах”⁴³ на інспекцію сотні. За наказом згори і за формальним дозволом командири “Підкови” роблю збірку чоти до лікарського перегляду. Тому що наша чота квартирувала на тому самому обійсті, що і командний склад сотні в хаті, до перегляду чоту назначено першою. Між stodолою і хатою біля криниці зроблено збірку. Коли пролунала команда на струнко, і коли позвітовано, “Мономах” в хвилині споважнів, випростався, в очах блиснули вогники поваги. Вільним кроком по черзі перейшов він уставленими рядами туди і назад, пильно приглядався, час-до-часу задержувався, до стрільців все щось говорив. Я за його велінням весь час йому асистував. По закінченні, дякуючи за проведену збірку і мою працю в чоті, визнав стан чоти задовільним. У той час поважних хворих в чоті не було, але вошей, то було вже немало. Однак, якоїсь практичної рецепти нищити ту погань він не мав і нам її, очевидно, не дав.

Приблизно в такій самій формі він проводив перегляд і в інших чотах.

По закінченні офіційної частини “Мономах”, що перебував в почоті сотні, покликав мене до себе, розпитував дещо про стрільців, головню питався, чи часто хворіють цингою, викидами, чиряками. Давав також деякі поради. Із свого скромного запасу уділив мені пляшечку реванолу, йодоформу, доповнив також число кількома “когутиками” – аспіраною. При цьому нагадував, що ліків у достатній кількості ми не маємо, дістати їх нелегко, тому при потребі радив бути завжди ощадним. Додав ще борної мазі. В партизанських умовах її завжди уживалося по достатку.

Надійшли з терену якісь насторожені вістки. Після вечері сотня з поспіхом залишає хутори Стежки і відходить у ліс в напрямі Храпської лісничівки. Разом з нами також іде “Мономах” до своїх хворих і поранених.

⁴³ Сотенний санітар “Мономах” (Мацелко Михайло) середнього росту, кріпкої будови, світлі сині очі, говорив уривчато, приспідшено, дещо нервово. Походив десь з с. Коровиця чи околиць (Любачівщина). За фахом учитель. За перших більшовиків інспектор українських шкіл у східній Любачівщині. Дивізійник. Фах санітара здобув на вишкولی в дивізії “Галичина”. У 1945–1947 рр. працював санітаром у терені дії першої сотні командирів “Шума”, “Калиновича” куреня “Залізняка”. У 1947 р. по закінченні визвольної боротьби на Закарпатті мав би відійти в Україну.

Щойно смеркло, ліс притих, маєстатично стоїть у передвечірній задумі. Йдемо поруч себе, розмовляємо. Його цікавить, з якого куточка Любачівської землі мав би я походити, мене – санітарні справи. Тому що він у моїх очах великий ерудит, той клаптик дороги стараюся використати якнайповніше. При цьому жалівся на свої дві великі торби, наповнені в вінця медикаментами, які, як він казав, гнуть йому спину, в'їдаються в рамена. Від прислуги відмовився. Заохочував мене іти разом з ним на “асистента” до своїх поранених, хворих. Правду казати, я часто мріяв працювати під наглядом старшого, досвідченого санітара чи лікаря при лікуванні хворих чи поранених стрільців. Однак, будучи у відділі, такої нагоди ніколи не мав. Санітар у відділі, який був вояком, виконував свої обов'язки, як і всі стрільці, поза засягом першої допомоги не мав фахового знання лікувати поважно хворих, поранених. Властиво, їх у відділі і не було. Всіх тих, які не були здібні самостійно пересуватися з відділом, відправляли в терен на лікування. На місці ними опікувалися вишколені санітари або медики, студенти з кількома семестрами медицини, та й в терені для цього були сприятливі умови. Так і тепер сотня йшла десь у ліс за село Храпи, а “Мономах” скерував на Заставне. Від тоді, 1945 року, дороги наші розійшлися: його віч-на-віч більше я не зустрічав ніколи, хоч не раз чув про подвиги, його солідну опіку над хворими і пораненими вояками УПА.

Дощ лиє, як з відра. При подуві вітру на верхів'ях дерев він хвилями злегка шумить. Сотня з поспіхом розкинулася колом, зайняла оборонні становища. Недалеко від нас дорогою зі Стежок пересувається облава. Більшовики з поляками з Синяви і Червоної Волі прочісують Синявський ліс. Ідуть у напрямі Храпської лісничівки. В таборі строгий наказ не курити і не розмовляти. Кожний причаївся, підставив гілляку, замаскувався, відбезпечив зброю – чекає. А там на дорозі, хоч рух глухий, обережний – від нас відчутний. Більшовики ідуть тихо, насторожено, як кіт по стерні. А дощ паде і паде. Спочатку краплинами, а потім струмочком стікає з дашка шапки на замок кріса, розбивається на широкі частинки, розливається на рукоятку. Кожний вже промок до нитки. Хлопці стиха кленуть більшовиків, мовляв, не могли, іроди, робити це за погоди. Інші їм дораджують сидіти тихо, як муха в лайні... і не ляпати язиками. Був наказ мовчати! Хоч дощ дещо вже припинився, із-за звислих чорних хмар сонце не показується. По обіді відкликано поготивля. Підслухи повідомили, що більшовики силою приблизно двох чот подалися в напрямі села Молодич. По лінії подано, щоб сходити зі становищ, долучитися до роїв – маршувати. Поза село Храпи, Пискорі сотня в бойовому порядку посувається в напрямі села Мівків. Близько вечора передня “шпіца” алярмує сотню про більшовиків, яких зауважено на дорозі Воля Молодицька – Цівків. Ідуть пішки. Перша група вже за нами, друга, численніша, перед нами. Наказано залягти на місці і бути тихо. Передні, ті ближче дороги, з-за кущів намагаються числити більшовиків, кулемети. Від уст до уст подано, що більшовики несуть також частини від гранатомета. Ми, ті, що на самому заді колони, того всього не бачимо.

Починає смеркати, сотня згущеними рядами перескакує дорогу. Хлопці зауважують, що сьогодні мали ми таки пеха: більшовики переходили

ли від нас на кілька метрів і нас не зауважили. Пізно ввечорі до села Мівків відійшла розвідка. Пішли туди “Коваленко” і стрілець “Лейба”. Вичікуючи, ми наполовину сидячи спимо. Опівночі повернувся “Коваленко” сам, “Лейба” в перестрілці загинув. За словами “Коваленка” село Мівків наповнене вщерть польським військом. Щодо більшовиків, то ті мали б піти на Цівків – Диків. Сотня повторно перетинає дорогу Воля Молодицька – Цівків. Вже над ранком розташовується табором у високому сосновому лісі при дорозі, в кущах якого сльозить лісовий потічок. Хоча це табір, відпочинок на день гострого поготівля не відкликано. Ввечорі рої відходять одні до села Молодич, інші – до села Мівків. Сотня вже другий день без харчів, то може щось зорганізують. При цьому принесуть також розвідку.

Як тепер стало відомо, поляки з більшовиками перетнули Синявський ліс головними дорогами і в різному напрямі. Їхньою ціллю була облава на ліс і “добровільне” виселення народу. Однак успіху вони не мали. Населення трималося прадідівської стріхи і про виселення не хотіло і чути. Правда, під намовою війська виїхали добровільно лише деякі колишні комуністи. Після цієї облави в терені на якийсь час стало цілком спокійно. Розчленування чот відбулося з цього примітивного табору таки одного дня по обіді. Наскільки ще пригадую, перша чота “Яра” відійшла під Лехмани – Стежки, друга “Крука” – під Забілу – Ушківці, третя “Підкови” – під село Мівків.

Квартируємо на розі високого соснового лісу в гущаку. Надійшов наказ від командування сотні – воно завжди знаходилося при першій чоті “Яра” – підбирати відповідні місця і будувати криівки. В наказі також було зазначено задержати це в таємниці так, що про місце криівки одного роя другий не повинен знати. “Підкова” зібрав почот, ройових і ланкових, поінформував про справу, а ті повинні вже самі подбати і підібрати відповідні місця під будову криівок. Почот чоти розділив так: командир “Підкова” і санітар “Маєвий” – до першого роя “Зенка”, інтендант “Смик” – до другого роя “Карпа”, політвиховник “Генко” (“Орлик”) – до третього роя “Шпроти”. Кожний рій кожного дня на зміну висилає одну ланку стрільців на будову криівки.

В між часі, з рамени вищого командування прибув зі “сходу” із зв’язковими до нашої чоти командира “Підкови” дантист – невисокого росту, цивільний, без зброї, з торбою на плечах і з усмішкою на устах. Не гаючи часу, він фахово, за чергою перевіряв нас усіх від чотового до останнього ланкового і його стрільців. Зубів не лікував, декому лише помазав цингу реванолом, але стрільцеві “Смілому” дірявого зуба таки вирвав. Цього ж самого дня, по обіді, зі зв’язковими нашої чоти дантист відійшов з таким самим завданням до першої чоти командира “Яра”.

В таборі алярм, у напрямі села Мівків чути стрілянину. Скоро все втихло. Здогадуємося, що це, напевно, поляки села Мівків приїхали по тих людей українців, які зголосилися добровільно виїхати в Україну. А стріляли так собі, для відваги. По обіді командир “Підкова” висилає мене в терен на розвідку. Скидаю черевики, блюзу, набійниці, запихаю під сорочку пістолю “токара”, якого дав мені командир, зголошуюся і на босяка відходжу лісом у напрямі присілка села Молодич – Пержили. Скоро прибув на край лісу, із закриття обсервую терен: дорогу Пержили – Качмарі, хутори Качмарі, широкі поля. Кругом спокійно і тихо, лише недалеко на луці зауважую жінку з

граблями в руках. Вона енергійно перекидає покіс отави, підсушує її. Обережно підходжу, вітаюся. “Густі покоси, – кажу, а по хвилі питаюся, – де так сьогодні стріляли?” Вона недовірливо зміряла мене від ніг до голови, і переконавшись, що я таки свій, каже: “То, напевно, польське войско приїхало по людеї забирати в Україну, і так стріляє”. – “А багато їх було?”, – питаю. Вона не знає, в селі Мівкові не була, вона тут з Пержилів. Дякую їй, прощаюся і відходжу, звідки прийшов. У таборі звітую командирові “Підкові” про все побачене і почуте. Як виявилось пізніше, поляки когось забрали чи арештували та, пострілюючи, виїхали в напрямі містечка Олешичі.

Сходом ми називали райони: Лівча, Угнів, Рава-Руська.

Десь у половині літа бунчужний нашої сотні “Степовий”⁴⁴ зорганізував на хуторах Казані “шпитальну” для хворих стрільців з першої чоти “Яра”. Були тут і інші. Вона примістилася в одній підлісній хаті, люди з якої вже давно виїхали в Україну. Санітаром “шпитальки” призначено мене, тобто санітара “Маєвого” з третьої чоти командира “Підкови”. При відході командир, зачитуючи штафету, пояснив мені, що все необхідне, як харчі, потрібні ліки, тол і інше доставлятиме нам Диківський куц, і у виникненні якоїсь потреби звертатися тільки до куца. Зі мною підуть інтендант “Смик” і стрілець, псевда якого вже не пригадую, знаю лише, що він був з третього роя командира “Шпроти”. Прибули на місце призначення десь по обіді. Тут вже зібралося чимало хворих стрільців. Є їх усіх дев’ять. Хлопці заворушилися, взялися до роботи, одні миють хату, інші, що кволі, з гарячкою – чистять стіл, кухню, прибирають, упорядковують, замітають. Відповідальний групи – це колишній по командирові “Березі” командир гранатометної ланки в першій чоті командира “Яра”, а тепер командир роя – “Місько”. Він, як і багато інших, має сильно коросту. На гарячу кухню ставлю баняк, топлю масло, тол, розмішую – і за короткий час мазь вже готова до вжитку. Щодня вранці натираю тих стрільців, що мають коросту. Залежно від її розповсюдження, деякі стрільці натирають себе самі. Дещо економлю, бо мазі не так уже й багато. Для гарячкуючих розділяю “когутики” (аспірин), рани прочищаю, дезінфікую, накладую борну або цинкову мазь, вживаю також йододорм, бандажую. І так кожного дня. За тиждень інтенсивної праці хлопців майже не впізнати: добре відпочили, загоїлися деякі рани, короста, гарячка впала, виглядають на справжніх вояків УПА.

Одного дня зранку зауважуємо на дорозі, яка пробігає біля “нашої” хати, двох типів: один вищий, другий – нижчий, в одного МП, в другого – кріс. Наш алярмовий запримітив їх ще тоді, коли вони виходили з недалекого лісу. Хлопці вмить вискочили з хати, зайняли позиції. Зрівнявшись з нами, вони привіталися і спокійно попрямували до хати, яка стояла тут недалеко “нашої”. Що це підпільники, не було сумнівів, але хто вони – ми не знали. Щойно згодом у таборі ми довідалися, що в хаті, яка була недалеко нашої, і жили в ній люди, квартирував зі своєю боївкою курінний “Залізник”. А ми були тут недалеко і не зауважили. Що значить конспірація. А тих двох ішли, мабуть, до командира на відправу.

⁴⁴ “Степовий” (Тилівський Мирослав) загинув 21.11.1945 р. під час наступу на село Дахнів (Любачівщина).

День гарний, погідний, тільки-но по обіді звичайною дорогою прямою через присілок Пержили до села Мівків, щоб зв'язатися з Диківським кущем. На останній нараді ми ствердили, що в шпитальці перебуваємо більше тижня, харчі нам вичерпалися, бракує також “когутиків”, толу, масла. То треба, щоб куц нам з того щось доставив. Зрештою, це є його обов'язок про це все подбати. Лишаю ройового “Міська” з хворими, сам іду туди. По дорозі в село Мівків в одній хаті зустрів господарчого “Гайового” і якусь жінку, яка, як він казав, недавно прибула з “земель одзисканих”. Довідавшись від нього, в якому напрямі квартирує куц, я, не гаючи часу, дорогою селом прямою на його краї.

Не досяг і половини, коли вмить зчинилася густа стрілянина. Вже пінкають мені над головою розривні кулі. В секунду скручую направо, перескакую річку, якесь обійстя, за будівлею чагарник і з розмахом влітаю в високий сосновий ліс. Зупинився, обсервую – тихо, нічого я не бачу: ліс, село. Там, де за інформацією “Гайового” повинен би квартирувати Диківський куц, чути лише поодинокі крісові постріли і пронизливі серії папашки чи кулемета. Ще трохи розглянувся, а тоді подався вглиб лісу і вийшов на лісову дорогу. Тут на моє здивування зустрів колишню другу чоту командира “Краяна”, а тепер командира “Крука”, яка вже була залярмована і стояла в поготівлі. З полегшею віддихнув, як-не-як – свої, майнула в голові. Командир “Крук” побачив мене, здивовано каже: “Що і писар тут?, – а згодом жартома, – де так бравурно воював, що опинився аж тут?” – “Не я воював, – гадаю, – куц воював у селі Мівків, мабуть, з поляками із села Диків”. А він думав, що то наша третя – колишня четверта, чота командира “Підкови”, якої донедавна він був командиром, зчинила таку “тріскотню”. А “писар” – то я, чотовий санітар “Маєвий”. Після акції з 27 на 28 березня 1945 року на станиці МО всі чотири чоти нашої першої сотні командира “Шума” повернулися на визначний збірний пункт на Мівківську лісничівку. Тут при повному вільному відпочинку командир “Крук” диктував звіт з акції, а я писав. Від того і пішло – “писар”. Ще дещо поговорили, і коли стріли притихли, повертаюся тою самою дорогою в село Мівків. Перескочив його загороди, поля, увійшов у лісок, а там уже над узліссям щасливо добився до табору командира “Підкови”.

А тут народу а народу, ціла чота хоч не на становищах, а все-таки в поготівлі, курінний командир “Залізняка” з охороною, якісь незнані нам тереновики і вся “шпиталька” з ройовим “Міськом” на чолі. Не доходючи до табору, я натикнувся на командира “Залізняка” і його боївку, тож зголошую свій прихід. Побачив мене такого розхристаного, з до колін замоченими штанами і сміється, каже: “Добре, добре, друже, ставайте в ряди”. Як велить військова дисципліна, зголошую свій прихід також у командира “Підкови”. На вимогу чотового і в присутності командира “Залізняка” я розказав про свою пригоду і своє спостереження, і відповідав на запитання, які ставив командир “Підкова”. При цьому згадав також господарчого “Гайового” і ширше про другу чоту командира “Крука”, яку зустрів у лісі за селом Мівків. А щодо стрілянини, то я не бачив і не знаю, хто з ким воював. Припускаю, однак, що це поляки наскочили на Диківський куц. На тому питання вичерпалися і

“допит” закінчено. Хлопці були переконані, що я в отій завірюсі попав ворогам в руки. Зараз таки того пообіддя ройовий “Місько” з хлопцями відійшов до першої чоти командира “Яра”. Згодом відійшли тереновики і командир “Залізняк” з бойковою. Раніше від мене до табору повернувся також з цілою групою стрільців кулеметник “Мур” з першого роя командира “Зенка”. Вони вже від якогось часу часто бували в селі Мівків і заготовляли всякі потрібні речі. Чота будує зимовий табір. Усі ці будматеріяли, як дошки, рури, кухні, вікна і двері – походять з українських опустілих домівок тих людей, яких вже давно виселили в Україну. Почот чоти в цілості був приділений до будівничих першого роя командира “Зенка”. Кожна така криївка була вкопана на половину в землю. Стіни виліжені з кругляків молодого сосни. Стеля також побудована з таких самих кругляків, на які щільно наложено смерекових гілляк і насипано достатній шар землі. Вхід до криївки, викований напохило, мав вставлені добротні двері, які забрано десь у селі з господарства, власника якого переселили в Україну. Як увійти в криївку – насамперед навпроти стояла велика кухня-піч, по лівій стороні широке вікно – два вікна, зчеплені докупки, і стіл, а трохи вглиб змайстроване на підвищенні єдине для всіх спальне пріче. В час дощів і холоду тут тепло і затишно. Місце під табір вибирав сам командир “Підкова”, а узгіднювали командири роїв і почот чоти. Розмістився він при високому старому сосновому лісі на краю секції молоді соснини, недалеко лісового потічка, того, що перепливав коло Мівківської лісничівки. Бойові становища розбудовані роями і зв’язуються між собою, мають широке поле обстрілу, є добрі для оборони, а також є непоганий захист від ворожого гранатомета. Недалеко, за декілька сот метрів від нашого табору, в тій самій секції густої молоді соснини стоїть простора, побудована ще з весни, за допомогою доступної техніки того часу, наша криївка. Будували її хлопці з першого роя командира “Зенка” під пильним оком кулеметника “Мура”.

Вже від самого початку в нашому таборі буває людно. Це було спричинене тим, що тут перехрещувалися різні зв’язкові лінії. Йшли по зв’язку підпільники, зв’язкові, командири УПА, провідники зі сходу (Лівча, Угнівщина, Равщина) в північну Перемищину, під Краковець і в Україну, як тоді казали (весна–літо 1945 року) і навпаки – на схід в Угнівщину, на Холмщину. Нераз зупинявся тут курінний “Залізняк” і його бойвки: “Мило”, “Коваленко”, “Сталевий”. Не обминув табору і “Камінь” – Кудрик Григорій, ідучи в терен доктора “Вітра” – Семчука Мирона на лікування. Він відмовився від послуг санітара і давав уколи собі сам, на цукрицю чи що. Пізніше, був при штабі 27-го ТВ “Бастіон” ВО-6 “Сян” УПА-Захід. І багато інших осіб, знаних нам і не знаних. Бував у нашому таборі кравець-цивільний із села Мівків, той, що недомагав на одну ногу, допомагав шити з дреліху мундири для стрільців. Вшили і мені. В 1947 році восени, коли ми прибули рейдом до Пассава, мундир обдерся геть, перетворився в лахміття.

У 1946 році весною командир “Яр” розбудував цей табір на правдиву оборонну фортецю: розширив його, особливо, від сторони третього роя командира “Шпроти”, удосконалив оборонні становища, підходи, рови, кулеметні гнізда. Наскільки він був досконалий під стратегічним оглядом,

нехай послужить той факт, що коли відбувалися великі облави ВП з москалями на Синявські ліси, то тут не раз в таборі залюбки засідали відділи УПА сотні командира “Шума”, або вишкільна сотня командира “Бриля”⁴⁵.

Одного дня зранку несподівано в напрямі сіл Мівків, Пержили, Казані зчинився підозрілий притишений шум. Згодом то тут, то там несміливо переплетений короткими чергами автоматів. У таборі алярм, заряджено гостре поготівля. Кожному стає ясно, що на ліси йде облава. Вмить у напрямі села Мівків і присілка Казані вислано обсервацію, посилено стійки, решта вояцтва при зброї, але не на становищах. Як в такому випадку буває – ситуація в таборі напружена, вичікуюча. Це тільки що по обіді, нараз наче на команду все притихло. Гінці від обсервації зі сторони села Мівків повідомляють командира, що правдоподібно ВП сьогодні виселило велику кількість наших людей і виїхало, а куди, то не знають. В таборі відчутне легке відпруження, але поготівля ще не відкликана, хлопці між собою дискують, здогадуються, припускають.

Тривало це недовго, коли з запертим віддихом вгнався до табору сотенний комендант ПЖ “Левко”. Він прибув від командира сотні “Шума” з наказом до командира “Підкови”, щоб він з чотою у повному бойовому в'язі негайно вирушив і долучився до сотні командира “Балая”. “А де той “Балай”?”, – питає командир. “Левко” відповів, що він дещо знає, він нас поведе. Не гаючи часу, службовий підстаршина ройовий “Шпрота” стягає обсервацію, підслухів, стійки. Чота приспішеним темпом лісом прямує в сторону присілка Казані. Тут ще за білого дня виходить на широкі, відкриті поля, між присілками Пержили і Качмарі, колоною прямує в другий комплекс широких лісів на збірний пункт, на Грибову Гору. Там з'єднується з третьою сотнею командира “Балая” і нашими двома чотами, першою – командиром “Яра”, другою – командиром “Крука”, що прибули вже раніше з сотенним командиром “Шумом” на чолі. В міжчасі хлопці довідуються про те, що сьогодні ВП виселило багато українських сіл, а людей звезли на залізничні станції Олешич і Нової Греблі. Про збірку сотень пояснює собі кожний по-своєму. А тим часом у командирів “Шуму” зголошує свій прихід з чотою командир “Підкова”.

Тут вояцтва а вояцтва, з нашим приходом у повному складі наша перша сотня командира “Шума”, третя сотня командира “Балая”, курінний командир “Залізник” з боївкою, тереновими, ланка торпедників булавного “Бея”. Вся гора обложена військом, ніде голці прихилитись. Вже вдруге бачу таке велике скупчення відділів УПА. Перший раз у жовтні 1944 року в лісі за селом Люблинець. Тут у великому таборі стояло дві переповнені сотні, плюс дві чоти новаків командира “Підкови” і командира “Крука” по п'ятдесят, шістьдесят осіб кожна. Надходили ще малі групи і після того створено дві повні сотні, перша – командира “Шума”, друга – командира “Біса”. Вечерю для всіх нас приготувала третя сотня командира “Балая”. Гамірно тут і сміху не бракує. А найбільше за всіх розсмішив нас ройовий “Паливода” із сотні “Балая”. Зібрав хлопців на збірку і при вичікуванні на наказ ходив гор-

⁴⁵ “Бриль” – Гамеля Ярослав, народився 05.11.1917 р. у м. Яворів Львівської обл., загинув 28.05.1947 р. у с. Цитуля на Ярославщині..

довито перед лавою туди і назад з підігнутими передніми полами плаща, з торбами, перевішаними навхрест на плечах, в чоботах, виглядав на правдивого вояка часів Наполеона. І все на знак неспокою в рою казав: “Стій кріпко, бо ти дам качим ходом”. Сміху і дотепів без кінця.

Десь опівночі з Грибової Гори сотні розійшлися: третя – командира “Балая”, підсилена двома роями і почотом другої чоти нашої сотні, відійшла в напрямі Олешич; наша – командира “Шума” (дві чоти), перша “Яра”, третя “Підкови”, два рої з другої чоти ройових “Ваха” і “Калиновича”, ланка торпедників булавного “Бея”, тереновик із сотні “Балая” стрілець “Чуприна” і сотенний почот вирушили в напрямі Нової Греблі. Ніч, темно. Марш повільний, інколи очікуємо торпедників, а вже якими дорогами і стежками ідемо – знає лише стрілець “Чуприна”.

Нарешті, перетнувши залізничну лінію Ярослав – Любачів, підтягнули торпеду, поставили на позицію в лісок, чота розтягнулася розстрільною напроти сіножаті і школи – очікує. Перша чота “Яра”, сотенний почот і рій “Ваха” вже увійшли справа між перші крайні хати. Блиснув вогонь у ліску, блиснув вогонь з кріса біля школи, торпеда з хвостом півня піднеслася на висоту, пролетіла над школою і з ревом пораненого звіра впала десь на поля. Школи не поцілила, ворог заалярмований. Перша чота з почотом сотні входить в село крок за кроком, витісняє польських вояків, які отаборилися з обозом на обійстях. Вони великого опору не ставлять, заскочені, панічно відстрілюються і в калісонах утікають на відкриті поля. Побачивши таке диво, дехто з наших бере їх на клини, сміється. Ворог заворушився, густо виблискують ракети, бачимо докладно, як з мурованої школи сипляться густими купами світляні кулі в напрямі будівель і загород, там, де наступає чота “Яра”.

Наша чота залягла на сіножаті в неглибокому рівчаку і ніяк не може зрушити з місця. Коло мене вправ стрілець “Чуприна”, наш тереновий, серія ворожого кулемета прошила йому груди, коли він тільки-но зривався до атаки. Я до нього – з уст лише кров забулькотіла. Скажена тріскотня кулеметів повернула нас назад на становища. Командир “Підкова” по лінії подає наказ до ройового “Зенка”, який наступає справа, щоб той за всяку ціну рівчаком добився до перших загорож села. Незважаючи на безперервний блиск ракет і серій ворожих кулеметів, йому таки з немалим трудом це вдається. Засівши за будинками, поставив в догідному місці своїх два кулемети і стріляє з перервами короткими серіями – у нас набоїв обмаль, не те що у поляків – по чорних дірах підвалу, по вікнах школи. Це дещо послаблює тиск ворога ще і тому, що чота “Яра” дійшла до середини села, зачепила лівим крилом гніздо ворожих кулеметів, стріляє з короткої віддалі цільно і таким чином дає можливість чотовому “Підкові” залишити відкриті становища. Рівчаком з двома роями добився він на край села під тин і хати, а з’єднавшись з роєм “Зенка” і роями першої чоти, зайняв бойові становища напроти школи, де найбільше сконцентровані ворожі кулемети. Командир із-за тину наказує нам мовчати, а стріляти, коли ракета згасне. А вони в темну ніч освічують все кругом: і свої позиції, і нас, що наступаємо. Однак це нам небагато допомагає, ворог кріпко засів у мурованій школі і б’є без упину з вікон підвалів, вистрілює ракети, бере на

мушку кого лише зауважить. Вже поранений в руку командир “Підкова”, стрілець “Лупій”, стрілець “Кінь”. Недалеко перед нами на штахетах, схиливши голову, висить ройовий “Вах”. Несподівано перед нами вискочив зі стодоли в калісонах польський вояк, стріляє з пістолі на бігу і тікає на загорода – в поля. В секунду наш політвиховник “Бобер” навіть автомата – далеко він не забіг. Як виявилось, тут на обійстях, між хатами розмістився обоз ВП з охороною, на який в час наступу натикнувся третій рій командира “Шпроти”. Зчинилася густа стрілянина. Обозники старалися чинити опір, але під тиском роя змушені були відступити і розбігтися десь по селі, а в полон до нас потрапив польський підстаршина.

Частина першої чоти на чолі з сотенним почотом перескочила головну дорогу, закинула своє ліве крило, підсунулася придорожнім ровом під фасад школи, де найслабший опір ворога, обстрілює головний вхід, отвори, чорні діри підвалів. А командир “Шум” польською мовою командує: “Перша компанія вперед, друга – вогонь!”. Поляки перестали стріляти, ми також. У ворога замішання. Командир каже, щоб здавалися, вони оточені. Вони не здаються і не стріляють. Наша чота, яка наступала з правої сторони першою, бачить перед школою їхні постаті: командир “Шум”, комедант ПЖ “Левко”, інтендант “Вишня”. Вони на повний зріст ведуть “переговори”, щось там кажуть, але їхні слова до нас не доходять і нам незрозумілі.

Усвідомлюючи, що нам мурованої школи не здобути, командир “Шум” наказує притишенням темпом віступати в напрямі залізничної станції Нової Греблі. Тут із самого початку оперувала група командира “Калиновича”. В час наступу охорона станції кудись зникла, хлопці взяли в полон лише одного комісара – більшовика з виселенчої комісії, який мав завдання реєструвати, перевіряти і записувати всіх тих наших людей, які були вигнані з рідних осель і призначені на виїзд в Україну. При зустрічі з нами він нас і нашу боротьбу постійно зневажав всякими недостойними епітетами, ображав. Наш політвиховник “Генко” його переконував у недоцільності такого ставлення до нас, мовляв, таке викривлення мови йому нічого корисного не принесе. Більшовик, а може і енкаведист, не вгавав. Котромусь увірвався терпець, блиснув карабін – більшовик тільки заточився.

З-під школи, де, властиво, містився штаб оперативної групи ВП і станції Нова Гребля, відтягнення чот і роїв відбулося в напрямі Томси – Терешки спокійно. Тут нас захопив день. Тут також перший відпочинок. Роблю перев’язки пораненим. Стрілець “Лупій”, стрілець “Кінь” – легко поранені, командир “Підкова” вежко поранений в руку, рана сливає кров’ю. В почоті сотні політвиховник “Генко”, командир “Шум”, командир ПЖ “Левко” допитують полоненого підстаршину ВП. Про що там говорять, які запитання дають, які відповіді одержують, знають лише вони. По короткому часі його відпускають, кажуть, хто ми, за що боремося. На дорогу дають йому в торбу хліба і до хліба, повертають гроші – долари⁴⁶, вказують напрям близького села, і він відходить. Відходить також перша чота командира “Яра”, з нею сотенний почот і поранені, які згодом відійдуть у терен доктора “Вітра” і санітара “Мака” на лікування. З огляду на те, що

⁴⁶ Припускали, що він їх награвував у наших людей. Однак під словом честі вояка підстаршина заперечив таку можливість і як доказ показував листи із закордону.

чота залишилася без командира, командир “Шум” приділив до ройового “Зенка” коменданта ПЖ “Левка” і інтенданта “Вишню”. Вже за білого дня чота відходить до свого табору під село Мівків. Після акції не тільки фізична втома, але і мораль у хлопців невисока. Не один з нас задумується над питанням: ворог виселяє народ наш у брутальний спосіб, викидає його з прадідівської землі, ми злиодянням ставимо опір, і не знаємо, як нам бути далі без свого народу. На таке і інше питання кожний як знав, таку собі відповідь давав. Незважаючи на досить критичну ситуацію, праця в таборі біля кривок продовжується.

Сьогодні їде зв’язками на схід, до другої сотні на бунчужного наш політвиховник “Генко”. Про це тільки що його повідомив “Козак” зі штабу куреня. Перебуває на лікуванні командир “Підкова”, а тепер відходить від нас на нове призначення і політвиховник “Генко”. В почоті залишилося нас лише двох: інтенданта “Смик” і санітар “Маєвий”. Інтенданта “Вишня” говорить про обезголовлення чоти. Він невдоволений тим, що до сьогодні ще не призначено нового командира.

Вже не раз пригадає мені сотенний комендант ПЖ “Левко”, який є тимчасово, як і інтенданта “Вишня” прикріплений до командного складу нашої чоти, щоб я виконав вимогу та відвідав командира “Підкову” на хуторах Копань, де він після поранення перебуває на лікуванні. Це терен санітара “Мака”. Приймаю його пропозицію з явною неохотою, тому що ні зв’язку, ні місця, де він перебуває, я не знаю. А іти в терен на сліпо я не відважувався. Однак він мене переконав, пояснив, і я таки погодився. Зголошуюся у ройового “Зенка”, дозвіл дає “Левко”, і я відходжу в напрямі села Храпи. Тут з невеликим зусиллям віднайшов господарчий відділ “Чайки”. Хлопці зустріли мене щиро, вгостили партизанською кавою. З кривки вийшов “Черемха”, де щось там писав і друкував, та дав докладну інформацію щодо напрямку Храпської лісничівки, і я лісом попрямував туди. Увійшовши з дороги у забудовану лісничівку, я за всіма правилами військової дисципліни зголосився в провідника “Сталя”. Коротко повідомив звідки і куди прямую. Від його співробітників чи охорони одержав вичерпну інформацію про напрям до хуторів Копань. “То, – кажуть, – недалеко, тільки-но через ліс, а там перша хата направо, в якій і зустрінете командира”. Так і сталося, командир побачив мене, здивований, зрадів. Випитувався про стрільців, про табір, кривки, про всякі інші новини і про тих зв’язкових з першого роя, які відійшли з пораненим стрільцем “Лупієм” в напрямі Нове Село – Гораєць, а в поворотній дорозі мали б звернути і вступити до його дружини на подану адресу. Але на той час вони ще не повернулися. Командир жалівся, що тяжко йому носити свого ППС, не може ним довільно орудувати. Рука болить, хоч санітар “Мак” часто переходить через Копань, заходить до хати – для обережності командир живе в кривці – чистить рану, перев’язує. На кінець довідавшись, що моя візита організована сотенним жандармеристом “Левком”, він подякував йому і мені. Зголошую свій відхід і таки того ж дня ввечорі відходжу до табору.

А тим часом повернувся зі зв’язку жандармерист “Левко”. Він був у першій чоті командира “Яра” на зустрічі з бунчужним сотні “Степовим”. “Лев-

ко” повідомив, що два дні тому сотенний командир “Шум” відійшов на схід в район Лівчи або Угнівщини. Як казав бунчужний, вище командування призначило його командиром другої сотні. Про те, коли прийде до нас особа на чотогового, і хто тепер стане командиром нашої першої сотні – ні йому, ні бунчужному поки що не відомо. Він також повідомив, що на Волю Молодицьку прибудуть харчі для нашої третьої чоти. Там також на зв’язковій хаті чекатиме підвода. Я в свою чергу прозвітував жандармеристові “Левкові” про відвідини командира “Підкови” і повернення того ж дня до табору.

Таки на другий день, тільки-но смеркло, зголошуємо наш відхід у ройового “Зенка” і нас трьох, інтендант сотні “Вишня”, інтендант чоти “Смик”, санітар чоти “Маєвий”, відходимо на Волю Молодицьку по харчі. Вже за темна прибули на зв’язкову хату господаря Качора. Тут на подвір’ї вже стояла підвода із запряженими кіньми, а в хаті на лаві під вікном за столом сидів з гітарою незнаний нам тип і витринькував популярну на той час бойову повстанську пісню “Вже вечір вечоріє”, також мрійливу “На покинутих згарищах”, і все йому до ладу якось не виходило. “Смик” з місця сказав, що музик грає фальшиво. Невисокого росту, у великій шапці пограничника чи енкаведиста виглядав на мізерію. Почекали трохи, але харчі того вечора не прибули, покидаємо зв’язкову хату, відходимо до табору. По дорозі інтендант “Вишня” старявся нас переконати, мовляв, той тип – це, напевно, провідник “Орлан”. Питаємо, звідки він про це знає. “Вишня” не зумів нам пояснити, бо, мабуть, і сам докладно не знав. Сказав лише, що він його вже бачив у почоті нашої сотні командира “Шума” в присутності курінного командира “Залізняка” десь у таборі за селом Пискорі. А те, що він чекає хуру на схід, то “Смик” не дуже-то йому вірив, покликаючись на конспірацію.

В останній час зауважуємо посилений рух зв’язкових. Вони з охорони курінного командира “Залізняка” – раз “Коваленко”, то знову “Сталевий”, все ідуть то на південь (північна Перемищина), то знову повертаються, ідуть на схід, в Угнівщину. Сьогодні прибув до нас “Коваленко” з охорони командира “Залізняка”. Він іде зв’язками з важливим дорученням десь у Перемищину. Ідучи північними околицями Любачівщини, він зустрічався з моїми батьками. Сестри скористали з нагоди і передали мені пакуночок: світерину і ще дещо. Розказував, що батьки, як і всі, дуже засмучені, говорять про неминучий виїзд в Україну. Мама плаче, старший брат Іван в другій сотні командира “Біса”, я в першій сотні командира “Шума”. Сестри з подругами в селі організують все необхідне для вояків УПА. Там на хуторах Гримаки стоїть табором розчленований підвідділ з другої сотні. Я в землях Ярославщини в Синявських лісах радію батьківськими вістками і подихові рідного гнізда, але переживаю через страждання мами. Вона, як і колись, стурбована та побивається за нас усіх. У 1945 році, як і багато народу, батьків виселили до України в Тернопільську область.

Не часто, а все-таки до нашого табору навідується з канцелярії штабу куреня зв’язковий “Козак”, ми його звали Мошком. Невисокого росту, завжди усміхнений, жартівливий, але не балакучий. Приходив сам-на-сам і все за білого дня. З того приводу у нас в почоті зродилися здогади, що десь тут недалеко, в Синявському лісі, можливо, знаходиться штаб канце-

лярії куреня. Але де саме, про те, очевидно, ніхто з нас не знав. В присутності ройового “Зенка” “Козак” передав штафету жандармеристу “Левкові”, засягнув інформацію, поговорив дещо з нами і відійшов у невідомий напрям, звідки прийшов.

Надійшло по зв'язку довгоочікуване повідомлення, що харчі для нашої чоти прибули. Як і раніше доручено нам трьом доставити їх до табору. Зголошуємося в ройового “Зенка”⁴⁷ і відходимо на зв'язкову хату до Волі Молодицької. Того разу справді харчі, і не тільки харчі, чекали на нас. На подвір'ї перед хатою стоїть підвода із запряженими кіньми, а на ній всяке побажане добро. Заходимо до хати, слово по слові, господар пригощає горілкою. Останні краплини з пляшки чарку “Вишні” наповнили по самісінькі вінця. Це його насторожило. “Щось тут недобрим віщує”, – сказав він схвильовано. Випили. Прощаємось з господарем, завертаємо коней, їдемо в напрямі лісу. “Смик” на возі з віжками, ми позаді пішки ескортуюмо крам.

У лісі, щоб трохи проїхатися, “Вишня” вискакує на воза. В моменті зачепив кільцем гранати за полупішок, вирвав його – пальник глухо вистрілив. “Вишня” миттєво зіскакує, ловить обома руками гранату, відскочив на бік, нахилився і кричить: “Хлопці, тікайте, тікайте!”. Секунда – і вибух. Ми до нього – граната відірвала йому обидві руки, розірвала груди і живіт. Страшна картина. Він просить: “Добийте мене, добийте, прошу вас”. “Смик” припнув коней, а мені каже бігти мершій до табору повідомити командира ПЖ “Левка” про випадок. Згодом удвох форсованим маршем повернулися на місце трагедії. “Вишня” тяжко стогнав, жандармерист “Левко” нахилився над умираючим, щось промовив, але ми не зрозуміли. Той останками сил мовить: “Добий мене, прошу тебе, добий”. В секунду пролунав постріл з пістолі в голову, “Вишня” лише здригнувся. Страждання закінчилися. “Смик”, взявши коней за віжки, тропом поїхав до табору, я залишився з “Левком” при вбитому. Повернувся “Смик”, вместили “Вишню” на воза, “Смик” і “Левко” поїхали до села Молодич. Я повернувся до табору зі зброєю “Вишні”, яку жандармерист “Левко” сказав забрати.

Трагічну смерть вояка УПА боляче переживали ми усі. Найбільше, однак, командир ПЖ “Левко”. Він ніяк не міг погодитися з тим фактом, що “Вишня”, як старий вояка, загинув трагічно від розриву власної гранати “мадярки”. Не менше переживав і те, що він, як його близький друг, змушений був вкоротити йому терпіння пострілом з пістолі в голову.

Пам'ятаю табір нашої першої сотні командира “Шума” в Синявському лісі. Розкинувся він у невеликому молодняку за головною дорогою Молодич – Цівків – Диків. Це вже було після відплатної акції на село В'язівницю. Третя чота командира “Тучі” відійшла в напрямі Мівківської лісничівки на зустріч другій чоті командира “Бича”, яка прибула зі сходу від другої сотні командира “Біса”. Решта чот: перша командира “Яра”, друга командира “Краєна” і четверта командира “Крука”, залишаються на місці, тобто в таборі, на повний відпочинок. Після ранньої збірки на день заряджено

⁴⁷ Весною 1946 р. ройовий “Зенко” (Задорожний Осип) був переведений з першої сотні до четвертої сотні командиром чоти. 11.12.1946 р. в бою з ВП між селами Млини і Кобильниця важко пораненим потрапив у полон і того ж дня помер від ран.

дозвілля, крім четвертої чоти командира “Крука”, яка виконує завдання службової. Хлопці веселі, використовують час по-всякому. Одні сидять колом, “тягнуть” очко, другі грають у шахи, зроблені з патичка, треті – “Вишня” і “Левко” вместилися між почетом сотні і другою чотою “Краяна”, доволіно виводять дуетом різні українські хорові мелодії, а знають їх немало. “Вишня” – високий мелодійний тенор, “Левко” – барвистий баритон. Ми їх обступили, слухали і були до краю зачаровані їхнім гармонійним співом. Надзвичайна краса голосів. Недаром тоді говорили, і це, мабуть, була чиста правда, що вони, як один, так і другий, були хористами і співали колись разом у сільських народних хорах.

Інтенданта сотні “Вишню” похоронили 9 листопада 1945 року на цвинтарі в селі Молодич. А вже 24 січня 1946 року родина забрала його і перепоховала десь на сході у рідній стороні.

Після дахнівського бою – відбувся 21 листопада 1945 року – сотенний комендант ПЖ “Левко” (“Лев”) був перенесений з першої сотні до другої із завданням охороняти командира “Шума” і очолити ПЖ. 5 вересня 1947 року схоплений біля села Монастир при викритті заповненої паралітичним газом криївки командира “Шума”, яку зрадив стрілець “Левцьо”. Судом комуністичної Польщі 17 листопада 1947 року в Ряшеві засуджений до смертної кари та страчений. Так закінчили свій життєвий шлях у боротьбі два нерозлучні друзі.

Прибув до нас на пост політвиховника чоти “Бобер” на місце політвиховника “Генка” – “Орлика”, який вже раніше, після Нової Греблі, відійшов до другої сотні на бунчужного. 5 вересня 1947 року схоплений при викритті криївки командира “Шума”. 18 листопада 1947 року засуджений в Ряшеві до смертної кари і страчений 28 листопада 1947 року.

Сьогодняні вранці появилися у нашому таборі боївар “Мило” з охорони курінного командира “Залізняка” і ще з одним невідомим. “Мило” нам знайомий зі села Мівків. Задержався, децю поговорили. Іде він до першої чоти командира “Яра” на зустріч з бунчужним “Степовим”. Про що йдеться – це, очевидно, ніхто не знає, зрештою, про те ніхто з нас і не питає. Від нього ми довідалися – хоча він нам ясно не сказав, лише натякнув – що, можливо, до нас прибуде на сотенного хтось зі сходу, з Равщини. Хто і коли – відповіді уникнув, можливо, і сам не знав. По обіді комендант ПЖ “Левко” (“Лев”), боївар “Мило”, незнаний і стрілець з роя “Зенка”, якого добрав собі “Левко”, відійшли до першої чоти “Яра”, яка в той час, з оповіді “Левка”, стояла табором у лісі між селами Храпи і Стежки. “Мило” – боївар з особистої охорони командира “Залізняка”, походив з села Улазів. Загинув у вересні 1947 року в бою з ВП біля села Монастир.

Наприкінці жовтня – початку листопада 1945 року з другої сотні командира “Біса” – “Шума” прибув до нас на пост командира сотні “Бойко” – “Умань” – “Закарпатський” (Ухань Михайло). Як повідомив командир ПЖ “Левко”, перебуває він коло першої чоти “Яра” в почоті бунчужного “Степового”. В короткому часі на відвідини своїх нових підлеглих прибув і до нашої третьої чоти “Підкови”. Невисокого росту, енергійний в рухах, бистрий у спостереженні. Так на перший погляд з признанням похвалив

досить досконалу “стратегію” нашого табору, зразкове викінчення, тактичне розміщення бункрів і бойових становищ. А щодо нового чотового, то він, кажучи жартома, постарається його десь нам знайти. По обіді зі зв’язковими командир відійшов на відвідини до другої чоти командира “Крука”, яка в той час оперувала десь під селом Забіла. Однак сотенний довго там не задержався, бо вже на другий день повернувся звідти не сам, а з курінним командиром “Залізнякам” і вже ввечері того ж дня із боївкою обидва командири відійшли до першої чоти “Яра”. Як казав жартома комендант ПЖ “Левко”, на бесіду до бунчужного “Степового”.

Одного дня, тільки-но заносилося на смеркання, коли до нашого табору прибула в повному бойовому складі перша чота командира “Яра”, а з нею командир сотні “Бойко” – “Умань”, курінний командир “Залізняка” і бунчужний сотні “Степовий”. У нас вже по вечері збірка, яка завжди відбувалася на площі між першим і другим роєм, тепер провів її ройовий “Зенко” в повному бойовому виряді. Після зголошення командирові сотні “Уманю” перша чота бере чоловий напрям, наша другою, а задне забезпечення тримає третій рій ройового “Шпроти” на заміну з роєм першої чоти. Куди ідемо – ніхто не знає. Вже обминули Мівківську лісничівку, перетнули дорогу Мівків – Диків, наближаємось до Ушківці – Забіла, перескочили невеликий потічок, шосе Ушківці – Диків, а там з лісу вийшли на широкі відкриті Дахнівські поля. З місця перша чота “Яра” пішла направо під село, наша посувалася полем в напрямі цвинтаря і шосе Дахнів – Чесанів і наступала з півночі на село з чистого поля.

Почалася канонада, рій “Зенка” перший натикнувся на вороже кулеметне гніздо при шосе, яке сильно обстрілює з недалеких забудовань порослий цвинтар. Розгорівся бій, рій за всяку ціну старається вскочити туди, але йому не вдається. Вже є поранені. Справа розпочав наступ на село командир “Яр”. Кругом клекотить, наче в горщику. З усіх сторін вилітають на парашутах ворожі ракети, видно, хоч голки збирай. Кулемети – як одні, так і другі – не вгавають. Густо б’є ворожий гранатомет. Несподівано для всіх зліва над селом від сторони міста Любачева чота командира “Вартового” з третьої сотні командира “Балая” підпалила кілька хат людей, яких вже давно виселили в Україну, і таким чином освітлено усю лінію нашого наступу. Внаслідок цього ворожі кулемети скаженіють: ми на чистому полі, і видно нас, як на долоні. Командир “Умань”, який командував боєм під особистим наглядом курінного командира “Залізняка”, дуже поденервованій незрозумілим потягненням командира “Вартового”.

Сталось так, що я наступав розстрільною на ворожі становища з лівої сторони бунчужного “Степового”, за бунчужним – командир “Умань”, за командиром – курінний “Залізняка”, а далі хтось з першої чоти. Зліва друга ланка ройового “Шпроти”. Сотенний і бунчужний були при нашій третій чоті на час акції, тому що вона не мала свого командира. Несподівано рипнув гранатомет, на мене жбурнуло землею, я впав. Бунчужний, який був два-три кроки попереду, заточився на бік, похилився і так, наче до землі лицем притулювся. Не добившись до цілі під сильним вог-

нем ворога, відступає біля нас ройовий “Зенко” з пораненими. Командир “Умань” за наказом командира “Залізняка” повідомляє про відступ. Хлопці підібрали бунчужного “Степового”. Хати, підпалені чотовим “Вартовим”, догорають, ворожі кулемети дещо притихають. Ми вже встигли відтягнулися з поля обстрілу на зади ближче лісу. Бунчужний тяжко поранений, ліва рука цілком перебіта, уламок з гранатомета також увігнався в тіло пониже серця і спричинив важке поранення. В такій нелегкій ситуації як можу, так перев’язую-бандажую. Підходить командир ПЖ “Левко”, питає, чи бунчужний буде жити? Кажу, що не знаю, поранення велике, бунчужний непритомний, спливає кров’ю. Не доїжджаючи до шосе Ушківці – Диків, бунчужний на возі помер. Кулеметник “Мур” легко поранений, йому на носі пошарпало лише кілька пальців, ну й подірвало черевик, за яким дуже жалів. Командир фавбейної ланки “Довбуш” тяжко поранений в ногу розривною кулею “дум-дум”. Рана велика, вирвало тіло, потрощило кість. Накладаю бандаж, обмотую, прикладаю шанку, щоб хоч трохи задержати кровотечу, зав’язую.

Перед Міквівською лісничівкою чоти розділилися, перша подалася в напрямі дороги Воля Молодицька – Диків – Ціквів.

На початку березня 1946 року друга чота “Калиновича” і один рій з третьої чоти “Бича” відходять із зимового табору сотні в напрямі міста Любачів. Їхнім завданням є несподівано наскочити на шпиталь, забрати директора шпиталю доктора З. Ліщинського, медикаменти і операційні інструменти. “Калинович” без бою блискавично увійшов у місто, розставив кулеметні застави, зайняв шпиталь, з поспіхом зорганізував багато потрібних ліків, забрав операційні інструменти, віднайшов доктора Ліщинського і з тим усім відступив у поблизу ліси. Протягом тижня доктор Ліщинський надавав допомогу нашим хворим і пораненим воякам та членам збройного підпілля. Допровадили доктора зв’язками аж у Синявські ліси до хворого “Черемшини”. Однак було вже запізно, як тоді говорилося, на хворій нозі вкинулася гангрена, і, незважаючи на добру волю, доктор не зміг йому нічим допомогти. За весь час його докторських обов’язків люди із збройного підпілля допомагали йому чим тільки могли. Як це було передбачено, доктора звільнили і під охороною доставили його на означене місце поблизу Любачева. Поводилися з ним дуже чемно, про це не лише доносила наша розвідка, але й сам доктор згодом підкреслював.

Березень 1946 року. Великий зимовий табір сотні за селами Міквів і Старе Село. Одного дня зранку з почоту сотні я одержав шафету. Приніс її до почоту нашої першої чоти командира “Тучі” комендант польової жандармерії “Лисиця”⁴⁸. Брат пише, що він в Люблинецькій шпитальці лікує рани від розриву гранати. Був би дуже радий, якщо б я зміг його відвідати.

⁴⁸ Шостак Михайло (“Лисиця”) – родом з місечка Олешичі Любачівського повіту, командир польової жандармерії в третій сотні командира “Балая”. Весною 1946 р. вище командування перенесло його, як і чотового “Калиновича”, до першої сотні на бунчужного. У серпні 1947 р. при переході польсько-чеського кордону разом із сотенним командиром “Калиновичем” був заарештований і переданий полякам. 23 вересня 1948 р. у Ряшеві засуджений до смертної кари. Страчений у Перемишлі.

Про одержання штафети повідомляю чотового “Тучу”. Після короткої бесіди він радить мені піти до бунчужного “Скали”, ознайомити зі штафетою і з’ясувати справу. Бунчужний, не читаючи штафети, а лише глянувши на її відкритий текст, сказав, що візьме це до уваги. Пообіцяв, що як тільки трапиться нагода, своєчасно мене повідомить і долучить до зв’язкових. Таким чином я зможу відійти в Люблинецькі ліси відвідати брата. Дякую бунчужному за добрі слова і з надією у серці чекаю.

Як собі пригадую, очікування довго не тривало. Одного дня пізно пообіді мене покликали до почоту сотні і сказали, що мене долучають до сотенного розвідника “Орла” і разом з другою чотою чотового “Калиновича” я зможу відійти в Люблинецькі ліси на відвідани брата. Почувши таку вістку, дуже здравів. Ще за дня друга чота чотового “Калиновича” покинула зимовий табір. Як тепер зауважено, з чотою йде також сотенний командир “Балай”. Нас двох, мене і сотенного розвідника “Орла”, розміщено в ряді між першим роєм ройового “Білого” і другим роєм ройового “Сабаля”. У тому ж ряді попереду розвідника “Орла” ішов також командир “Балай”, а чотовий “Калинович” зі своїм почотом був спереду маршової колони. В напрямі Люблинецьких лісів маршували майже всю ніч, над ранком стали на постій біля табору чотового “Моряка”. Це чота другої сотні командира “Шума”. Снідання і обід одержали тут. Десь невдовзі перед обідом з поголосок місцевих вояків ми вже знали, що десь тут неподалік табору відбуваються наради високих старшин і командирів УПА, і що охорону ведуть вояки під особистим доглядом чотового “Моряка”. Як можна було зауважити, чотовий “Калинович” участі в нарадах не брав. Наради закінчилися перед обідом, який був дуже спізнений. Для мене як і для деякого іншого не було великої таємниці побачити тут курінного командира “Залізняка”, колишнього сотенного першої, а з вересня 1945 року другої сотні командира “Шума”, також колишнього політвиховника (1945 року) з нашої третьої чоти “Орлика”-“Генка”. Був також сотенний нашої третьої чоти командир “Балай”. Була і боївка-охорона курінного командира “Залізняка”: “Коваленко”, “Мило” і один незнайомий. Командира першої сотні “Бойка”-“Уманя”-“Закарпатського” на нараді не було. Як стало відомо, важко поранений саморобно гранатою ще в лютому відійшов у Львівщину на лікування. Сотню перебрав колишній командир третьої чоти, а згодом першої – командир “Підкова” (Щирба Василь, загинув у лютому 1947 року). Зауважено тут також двох високих достойників, оден з пістолем і німецьким автоматом МП. Відрізнялися вони від інших тим, що були в чоботах і чисто вбрані. Тих я ніколи не бачив.

По обіді мене розшукав зв’язковий, і ми разом пішли на зустріч. Трохи даліше на нас вже чекали командир “Шум”, бунчужний “Орлик”-“Генко”, колишній, у 1944–1945 роках, жандармерист з першої сотні командира “Шума” другої чоти чотового “Краяна” – “Кожух”. Хоча він мав псевдо як і всі, ми в чоті називали його “Кожух”, це тому, що він як зима, так і літо носив зі собою кожуха, мав його і тепер. З ними був і ще один невідомий. Звідси ми всі разом вирушили в напрямі Люблинецької шпитальки.

Довго не йшли, за півгодини вже були на місці. Провадив нас туди і назад невідомий зв'язковий, мабуть, з чоти "Моряка". Шпиталька була побудована у високому сосновому лісі, в підніжжі різноманітних зелених густих кущів. Вкопана наполовину в землю, стіни дбайливо вилічені сосновими кругляками, з двома вікнами, дверима з очерету і назовні відкритими стрілецькими становищами для оборони. Ліворуч від головного входу, наскільки пам'ятаю, була вмонтована піч.

Всередині шпиталька виявилася досить просторою з чисельними причасти-ліжками. Поранених тут немало – це ті, які могли ще саяк-так самостійно пересуватися. Важко поранених тут не було. В такому розмаїтті брата я ледве віднайшов – псевда його я не знав – у другому кінці шпитальки біля вікна. Його відразу не впізнав. Голова збандажована, очей майже невидно, щось там незрозуміло говорить, рукою показує, а я стою мовчки, дивлюсь на нього і сумно мені. Брат мене впізнав, обнялися, зраділи один одному. Він поранений в лице і чоло, говорити не може і рухати устами важко. Дрібні осколки з ноги і руки, каже, повитягав собі сам, нарахував їх двадцять шість штук. Поранений був від гранати-"мадярки".

Брат коротко розказав мені про батьків, недавно він тими сторонами переходив і заскочив у рідну хату. Щораз частіше люди говорять про виселення з рідних місць. Польська міліція і озброєні банди нападають на село і грабують. Забирають усе, що їм заманеться, навіть такі примітивні речі, як звичайні столові ложки. Люди зажурені й стривожені, прийдеться, кажуть, виїздити і все покидати. При зустрічі мама спитала за мене, брат сказав, що я в Ярославщині в сотні УПА. "А чого він так далеко зайшов?", – питає. Брат пояснює, мама скорботно каже, що, мабуть, мені його вже ніколи не побачити.

Виселили батьків з рідної хати 5 грудня 1945 року і вивезли до України в Тернопільську область. У 1992 році був я на їхній могилі, помолився, і сльоза згадки про рідних і дорогих батьків появилася у мене на очах.

Повідомляють, що вже час відходити. Прощаємось, бажаю братові скорого видужання і витривалости у боротьбі, а він мені щасливого повороту на постій сотні. На виході зі шпитальки зустрічаю командира "Шума" і коменданта польової жандармерії "Кожуха". Вони чекають під літнім дубом на бунчужного "Орлика", який повинен би надійти із зв'язковим. В міжчасі несподівано підбіг до командира "Шума" тип невисокого зросту і з місця спитав: "Хто це такий?", – вказуючи на мене. Командир з усмішкою відповів: "Це мій вихованок". Що ці слова означали, я таки не відгадав і до сьогодні.

Долучив до нас бунчужний із зв'язковим, і ми вирушили в дорогу. Пішла пляшка в рух, по черзі дали і мені отієї оковитої. Потягнув – дух мені заперло, гостра така. "Кожух" сміється і каже: "Це тобі не жарти, це такий Божий дар, який тягне грішну душу до гріха". Тоді я був молодий, не курив і горілки не пив. Скоро ми прибули до табору. Тут уже був також сотенний командир "Балай". Чотовий "Калинович" зарядив збірку до відмаршу. Ще за дня чота покинула постій і відійшла в напрямі села Новий Люблинець...

ЧАСТИНА II. “ДОРОГА НА ЗАХІД”

...Пам'ятаю, був ясний сонячний день. Квартируємо у високому смерековому лісі, наповненому по самі вінця живицею. Через надто посилену задушливість ще задовго до відмаршу сходимо на схил горбка, щоб звідти дещо пообсервувати, хлєпнути свіжого повітря. Ну і придивитися, кудюю би то ввечорі найкраще “прорватися” між селами чи лісами на захід. Обсервую отак околицю, коли зирк – поїзд. Але такий маленький: вагони, паротяг такі ж самі, як у звичайного потяга, тільки в зменшеній формі. Їде поволі, досить натягнуто, постогнює так, наче везе великий вантаж. Дивимося на нього з досить великої віддалі, як то кажуть, голим оком – далековида не маємо, і дивуємося – таке мале, а так енергійно гадюкою в'ється попід гору. Ввечорі в селі від людей довідуємося, що це справді в мініатюрній формі поїзд, призначення якого є з віддалених околиць возити дітей до школи.

Зараз таки ввечора входимо в якесь село. Воно невелике, рідке, трохи розкинуте, тільки там в середині, в центрі більше хат. Село має електричне світло. Видно, що спокійне, бо навіть собаки не гавкають. А може їх нема? Заходимо на подвір'я однієї хати. Воно вузьке, як і сама хата. Піднімаємося сходами дещо вище, входимо у веранду, в кухню. Тут яскраве електричне світло трохи разить нам очі. Вітаємося. В хаті присутні мама і дочка. Розговорюємося. Виявляється, живуть вони тут самі. Чоловік загинув на війні. Вони його оплакують, навіть не знають, де він похований. Життя їх невеселе, пригноблене. Позирають на нас співчутливо, очі наповнені скорботою. Наділяють нас чим тільки можуть. Дають навіть тютюну: жінки, які курять, дістають трохи тютюну. Вони віддають нам великий приділ. Яюсь зворушливо і не менше співчутливо прощаємося з такими добрими, щирими людьми. При відході бажають нам щасливо добитися на Ракуско, бо тут, кажуть, нема “живота”. Ми так зрозуміли, що, мабуть, через тих комуністів.

Покидаємо село, ідемо в напрямі лісу.

Вже від кількох днів як безнастанно попадаємо в якісь порошені дєбри. І то так, що трудно нам потому з них вилізти. Це нас дивує, бо ж знаходимося майже на рівнині далеко від гір. Одного пізнього вечора зупиняємося в одній такій. На схилі в гущаку розкладаємо вогнище, в потоці в їдунки набираємо води, кришимо хліб, варимо обід: хочемо трохи розігрітися, бо ми таки добре померзли. До того в час маршу дощ нас “прав” зі всіх сторін, то ж зрозуміло, кожний тулився до вогню, трясся від холоду, зуб скакав, а багаття через намоклі патики не дуже-то височіло загравою. Сяк-так трохи обсушившись, поїли гарячої “зупи”, тобто води, повеселишали. Хотіли залишитися коло жаріючого вогню подрімати, але це щойно ввечора, то час таки в дорогу. Насилу вилазимо з яруги на поля, вони розмоклі, грузькі. До взуття безнастанно чіпляється липка земля. Її вже багато, ноги стають тяжкі, мало рухливі. Це нам завдає додаткових клопотів, сповільнює марш. У час переходів просто на полі, по-колгоспному, надібуємо сівалку. В ній ще не висіяне зерно – пшениця. Робітник де сів, там її і залишив на дощі. Набираємо трохи в кишені, завтра будемо варити, але зараз таки похопилися, воно, можливо, є протрунене синім каменем. З наших кишень розсіваємо по всьому полі, нехай воно краще собі росте.

Не пам'ятаю вже, чи це було тої самої ночі, чи може трохи пізніше. Дощ не перестає падати. Ми промокли до нитки. Наближається ранок. Перед нами ріка, правда, вона невелика, але без броду чи кладки її перейти отак в першому ліпшому місці не вдається. Подалися розшукати броду, але його не знайшли. Та і як знайти, коли близько ні села, ні полів не видно, тільки широкі сіножаті, кущі вільшини і дрімучий ліс. Покрутившись отак трохи в переконанні, що таки до ранку переходу не знайдемо, зблизилися до лісу, зайшли в гущак, розложили багаття, дещо підсушилися і тут залишилися на днювання.

Взагалі в тих околицях нам не везе. З якихось причин трудно нам дістати харчів, хоча, правду сказати, терен густо заселений, багатий, села великі. Мається враження, так нам виглядає, люди ставляться до нас з резервою, підозріло, не довіряють нам. Байдуже реагують, хто ми такі. Хліба не завжди здогадуються виділити, а розвідку дістаємо від них просто “на мус”. Через оту неприхильність довго в хатах не задержуємося, бо щоб, чого доброго, на випадок всипи, не закінчилося чимось поганим. До того ж витрачаємо дуже багато часу і енергії, обходимо ті великі скупчення осель заздалегідь, щоб, бува, не застав нас тут день. На організацію харчів у нас просто нема часу. Переконаємо себе, що всі ці недомагання тільки тимчасові, як увійдемо в інший терен, все поступово злягідниться, направиться. Ще на полях знаходимо бараболю, печемо буряки. Коли вони цукрові, то для зголоднілих не такі-то вони вже погані, ба, коли добре спечені, відзначаються навіть добрими смаковими властивостями. Але у виборі асортименту попадають нам на “зуб” також і кормові. О ті то недобрі, вони ликаві, гіркі, наївшися їх, в горлі пече. Тими буряками, бараболю всі кишені наші пообривалися, тільки на мізерному рубці вони теліпаються.

Десь на початку вечора, коли ще можна спостерігати на відповідну віддаль, виходимо з лісу, в якому досхочу “накрутилися”, на його край і звідти обсервуємо відкриті поля, широкі луки, ліс, село. Одна невелика його частина знаходиться на рівнині ближче другого комплексу лісу, друга велика – в заглибленій низині, з якої видно заледве верхи хат. Село не є широке, воно довге, гадюкою в'ється далеко в широкі поля, кінця йому не видно. Спостерігаючи з захопленням панораму у вечірньому смерканні, пригадуємо Люблицькі безкраї сіножаті, широкі стави, підлісні глибокі пасовиська. Різниця хіба тільки в тому, що тут бачимо, правда, не все село, в той час коли з табору на Рожанці зимою 1945 року села Люблиця ми зовсім не бачили.

Стоїмо замасковані якраз напроти одної хати, яку обсервуємо. Вона велика, мурована, зі світлою верандою посередині, огорожена. Порівнюючи її до звичайних хат, яких вже не раз мали нагоду спостерігати, ця, думаємо, напевно буде “власністю” якогось комуністичного вельможі. Вирішуємо до неї не заходити. Тут широкий, відкритий терен, поганий підхід, до того ж ті задрипані комуністичні вожді ставляться до нас крайньо вороже, відмовляють нам харчів, шарпаються. Респектують хіба що нашу зброю, яка в обличчі загрози для них стає небезпечною. З тих причин воліємо податися дещо направо, там ближче ліса починається село. Вигідніше буде зайти до двох окремих хат, які мають добрий підхід з поля;

з-над дороги видніє навіть трохи кущів. Воліємо мати до діла з людьми простими, щирими, які, незважаючи на свої недостатки, завжди готові допомогти куском хліба чи подати розвідку, поінформувати про небезпеку. Між ними є і такі, які, побачивши нас голодних, виснажених, брудних, стараються бути ввічливими, добрими, співчутливими. Для нас це, звичайно, багато значить.

Як тепер виявилось, знаходимося десь в районі Прієвідзи. Як заявляють господарі хати, шосе, яке ми недавно переходили, це шосе Мартін – Банська Бистриця. Порівнюючи з попередніми селами, тут про таких, як ми, дещо чули. Хоча вістки досить скупі, все-таки відчувається, що тими околицями хтось з наших раніше переходив. Люди щирі, ввічливі, вгощають нас чим тільки можуть. Так дослівно питаються, чого ми втікаємо від “русів”. Кажемо. Погоджуються з нами, від себе заявляють, що комуністична теорія добра, але практика то ні. Цікавить їх, чи маємо когось знайомого на Ракуску, чи може йдемо так на пас-блінт. Пояснюємо їм справу, однак вони не орієнтуються в наших планах, воліють вказати на місто Прієвідза, туди не слід іти, кажуть, бо там може бути армада, тобто військо. Щодо шосе Прієвідза – Жиліна, то там вони ніколи війська не зустрічали. Радять нам іти в напрямі такого-то села – називали, але час вже зробив своє – там, мовляв, спокійно, там тільки по селах четнікі. Аж шкода розставитися з такими людьми. Але нас кличе даль, мета. Прощаємося, дякуємо і відходимо, до того ж обіцяємо додержуватися напрямку, який вони нам вказали.

Того вечора довго маршували полями, сіножатями, коли нарешті перейшли шосе Прієвідза – Жиліна, на яке так нетерпливо очікували. Тут недалеко за розлогими деревами, густими кущами, попід ліс обходимо якесь широке село. Це вже далеко до північ. Ніч темна, кругом тихо-тихо, як у домовині. В напрямі села теж тихо, навіть чуливі на все собаки – і тих не чути. Село преспокійно спить. Від коли покинули попереднє село, в якому дещо повечеряли, ми ще не задержувалися на відпочинок. Заходимо в принагідні кущі, які розкинулися поодинокі недалеко лісу, сідаємо поміж них, пошепки говоримо, відпочиваємо. Котрийсь обернувся плечима до нас, зашився в куш і пристрасно курить в кулак, на боки тільки дим випускає. Застановляємося над висловами наших добрих словаків, які з захопленням нам говорили, що наш Бенеш випустив таке таємне повідомлення для всіх словаків з вимогою, щоб ми вам сприяли, в міру можливості допомагали чим тільки могли. Почуте нас дещо заскочило. Звичайно, в правдивість вістки ми не хотіли повірити. Переконаємо себе в тому, що це, напевно, кимось впуццена буйда. Але задля чемності мовчимо, слухаємо, а щоб не псувати доброго настрою людям, вдаємо, що зі всім цим погоджуємося.

Вже над самим ранком знаходимося над широкими плантаціями виноградників. Незважаючи на їхнє дбайливе розташування, вони нам перешкоджають у марші, перетинають нам напрям. З тої причини мусимо їх обходити. А це витрата дорогого часу. Вийшовши з їхніх лабіринтів, виходимо на пагорбок, обсервуємо кругом себе. Ніде тут лісу не видно. Приспішуємо марш, сходимо в долину, переходимо поля, дорогу, на якій лежить багато цементних, широких діаметром труб. На вимогу “Бея” про-

бую залізти в одну й перевірити, чи вигідно тут залишатися на день. Для певності “Бей” з “Шереметою” на кінцях перевіряють “конспірацію”. Але з наших намагань нічого не вийшло: нас у трубі можна зауважити здалека. Зараз таки за дорогою, на луках в осокорах перейшли з поспіхом потік, шукати броду у нас нема часу. В ньому добре замочилися, обліпилися болотом. Тепер поспішаємо полями, на яких часом надибуємо виноградник. Ним не дуже радіємо, бо і тут мусимо його обходити. А лісу як не видно, так і не видно. Це вже нас поважно насторожує. Але виходимо з одного виноградника, щоб його остаточно обійти, коли глянь – кущі, невеликі, низькі, більше скидаються на чагарник, ніж на високі кущі. Коли б мали тут задержатися, напевно, почуватимемося краще, ніж на чистому полі, хоча вони і не вигідні. Вже вдоволені, мораль підскочила, зближаємося до них. Але що це? Однометрової ширини придорожній чагарник, дорога, внизу поля і шойно ген далеко-далеко видніє так нам потрібний ліс. Тепер не думаємо вже ні про що, форсовано маршуємо, піт заливає нам очі, в горлі просохло. День вже настає, а ліс ще далеко. Але маємо щастя, вже за дня без пригод добиваємося до його країв, села не зауважили, ніхто нас не запримітив. На вимогу конспірації в лісі скручуємо дещо направо, бо як тепер виявилося, має він форму загостреного клина, через якого виднося на другу сторону. Було би, отже, небезпечно залишатися тут на днювання. Відходимо вглиб, заквартируємо в гущаку.

Якось непомітно надходять холодні ночі. Трапився вже приморозок. Ходимо понад Ваг і ніяк не знаходимо броду, на якому можна би зробити переправу на другу сторону. Ріка велика, глибока, береги високі, аж страшно. В пошуках підійшли під місто Нове Место-над-Вагом, але і тут нічого для себе вигідного не знайшли. З “пробоем” форсувати міст не відважуємося. Там, напевно, стоїть застава з кулеметом. Нормально, це місто. Хоча не раді, все одно повертаємо на полудне. Хочемо за всяку ціну знайти кілька хат, які природно повинні би бути розташовані на березі ріки. Там, напевно, для своїх щоденних потреб практично люди користуються примітивним “промислом”, з якого ми би цілком легко могли скористатися. З такими втішними думками обходимо від сторони лісу якесь довге, освітлене село. За селом виходимо на дорогу в полі. Вона трохи розбита, в ненайліпшому стані, але даємо собі раду: маршуємо крайком, обминаючи вибоїни, в яких немало води. В певному моменті дорога скручує в сторону хат на поля до ріки. Вже її напрям нас окрилює: може якраз нам тут повезе, запитуємо себе. Але ні, за якимись невисокими деревами прямує до лісу. Немає ради – ідемо туди. Скоро констатуємо, що вона біжить паралельно з Вагом. Це нас заохочує до дальших зусиль. Це вже пізня ніч. В лісі тихо-тихо, здається, вітер – і той завмер. Маршуємо поволі, бо сильно виснажені. Нараз “Бей” зупинився, розвів руками – знак встати. Нашу увагу приковує прогалина попереду нас. Виразно бачимо Ваг, його стрімкі береги, брід. Дещо з другої сторони – хату. Вона майже вся втиснулася в кущі, одинокий тільки її білий кут світить до нас. Стоїмо якийсь час, обсервуємо, наслушуємо: ні шарудінь, ні гавкання собаки не чути. По якомусь часі обережно посуваємося в напрямі броду. Його береги пологі, вода ви-

рова, чорна, це знак, що вона глибока. Наближаємося ближче хати. Тут недалеко зауважуємо кладку. Своїм напрямом вона прилягає прямо до рогу хати. Два довжелезні кругляки зверху притесані, зсунені до купи, заохочують нас. Мусимо іти тихо, як коти. “Бей” і “Шеремета” вже перейшли, відскочили набік, зайняли становища, чекають нас. Скоро і ми опинилися на другому боці. Присіли, наслушуємо. Перед нами за кілька кроків хата. Вона невелика, не огорожена, від нашої сторони вікна не видно. Стежка біжить з кладки, пробігає попід самісіньку хату. Туди не ідемо, воліємо посуватися кушниками понад Ваг в напрямі полів, там безпечніше. Ми вже далеко на сіножатях. Тут шосе Нове Место-над-Вагом – П’єштани. Відбезпечуємо зброю, обережно пересікаємо дорогу. За якимось селом виходимо на широкі луки, які наче шахівниця поперерізовані рівчаками. З правої сторони видно немало шоп на сіно. Це, мабуть, час отави, бо під ногами густа соковита трава. На тих мокрих луках і рівчаках я загубив замок від кріса.

А було так: перед Вагом на всякий випадок заладовую кріс, примикаючи замок так, як це вказує механізм у більшовицьких кавалерійських коротких крісах. В такій позиції вистарчило злегка вдарити рукою по рукоятці замка, і кріс вже готовий до пострілу. Коли переходили шосе Н. Место-над-Вагом – П’єштани зі зброєю напоготову, замок ще був. Зараз на луках на первинне місце я його не давав. Недалеко нас, з правої сторони, ціла шеренга шоп, в яких може хтось сидіти, обсервуючи шосе, поля над Вагом. Отже, краще мати кріс заладований, бо, думалося, прийдетьсядесь тут вистрілити. Коли я перескакував рівчаки з водою і без, яких тут “що крок”, замок з розгону бив то до ліктя, то до торби і якось там в певному моменті вискочив з кріса й полетів собі геть просто в траву. Коли вже покинули шопи і вийшли на горбок, я до кріса, щоб вийняти набій і дати на місце замок – його вже не було. Зараз про випадок зголошую “Бєєві”. Всі без винятку завертаємо на “путь”, ідемо шукати замок. Перейшли сіножаті, всі рівчаки, дійшли аж до шосе. А замок? Що ви, в траві хочете знайти замок? Та ще серед темної ночі? Повернулися з нічим. Вийшли на горбок, в кущах розложили вогонь, погрілися, покурили, відпочили. Коли друзі затягалися сивим димом свіжої махорки, мою душу огорнула смута. Щойно тепер я усвідомив, що у мене нема зброї. Картаю себе, дурня, за необережність, за недбалство. Свідомість підказує, що від тепер не матиму ані одного пострілу на свій захист. Це просто жах. Як свого часу висловився вдумливий Гайке: “Вояк без зброї – це німечна жертва для кожного нападу”. Як запевнення для розпачливих думок залишилася ще одна рапата граната. Але це мізерний захист. Гранатою тільки раз можна стрільнути і то, незважаючи на “гостре око”, можна часом схибити. Коли б яка-небудь пістоля, хоч би ота з люблинецького бою, “бельгійка”, на душі веселіше було б. А то ні. Тоді треба було віддати для тереновиків. Вони взагалі полюбляли обвішуватися всякими штилетами, портупьями, пістолями.

Друзі хоч піддержують мене на дусі, все-таки радять кріс викинути в кущі, на “сміття”. Дійсно, він тепер не кріс, навіть не патик, а просто якийсь непотріб. А був він колись славним. Здобув я його в 1945 році весною в бою з ВП у селі Люблинець. З побойовища приволік ще дві папашки, але ті були

зобов'язані піти для старшин. Пройшов він на Закерзонні всі бої. Спочатку в першій сотні, згодом в другій. Останньо, на Різдво 1947 року, бравурно вийшов з халепи в селі Дахнів, йдеться тут про польську міліцію з міста Чесанів. У час великих блокад Ярославського краю щасливо висмикується з оточення з-під села Сурмачівка, гордовито виходить на широкі, вільні простори Заходу. Тут успішно переходить частину Польщі, згодом майже всю Словаччину, щоб за Вагом на одній непомітній лісовій гірці остаточно неславно відійти в забуття, трагічно зависнути в кущах на гілляці. Як би там не було, але в останній момент мені стало його таки жаль.

Звичайно, тоді не ставив я собі такого питання, не знаю, отже, і сьогодні, яким критерієм керувався командир “Бей”, коли по хвилині надуми наказав кулеметнику “Гладкому” передати мені свою папашку. “Гладкий” як здисциплінований вояк без слова протесту передав її мені. Весь палаю від сорому, але папашку беру. Та інакше і не могло бути. Всякий наказ для вояка святий. Шкода мені “Гладкого”, тим більше, що не він, а я затратив зброю. Але у вояків виправдувань, сентиментів, дискусій нема. “Гладкий” залишився з одною гранатою і одним запасним кружком набоїв. Він, як колишній дивізійник, має досконалий військовий вишкіл регулярної армії. В бою відважний, непохитний у наступі, тактично пристосований до чоловік боїв із забезпеченим запліллям і необмеженою кількістю амуніції. В партизанській боротьбі він негнучкий, мало еластичний, невинахідливий, розгублений. Але коли засів за кулемет, яким орудував досконало, не легко його було звідти викурити. Внаслідок пекла на землі, під Бродами, від отої жадливої канонади він, бідолаха, таки добре оглух. Може якраз тому “Бей” уважав за відповідне, щоб зброя, автомат, тепер перейшла в руки більш меткі, рухливі, добре пристосовані до партизанської тактики. Цим я не хочу, ба в ім'я пошани навіть не маю права принижувати кулеметника “Гладкого”, який, знаю, не був позбавлений бойових здібностей, заслуг. Це мій тільки особистий здогад. Звичайно, найкраще про це міг би сказати “Бей”. Але він живе загадково “конспіративно” десь в Америці, і не дуже то спішиться дати про себе чути.

Скінчився відпочинок, час іти в дорогу. Гасимо вогнище, маскуємо його на випадок, коли б ворог натрапив на наш слід, щоб не здогадався, скільки нас тут було. Я востаннє поглянув у сторону лугов, на кущі. Жаль стискає горло: там в траві замок, тут на гілляці кріс. Але нема ради, час квапить, треба відходити. Горбок, на якому ми недавно відпочивали, – це крайок звуженого лісу. Його скоро переходимо і знову знаходимося на луках, на полях. Нагнали вони мені страху немало, тож якось просто відрухово зловив за замок папашки, помацав його. Є, заспокоївся. Луги тут невеликі, рівні, без ровів. Чи вони продовження попередніх – ми цього не знаємо. Ззаду дотикають до лісу, спереду тягнуться кудись у далечинь.

Ідучи навскоси, просто на полі виходимо на якусь дорогу. Маршруємо нею доти, поки не досягли каналу. Тут задержуємося, займаємо становища. “Бей” пошепки дає мені наказ іти перевірити міст. Я з радості аж підскочив, ото, думаю, є нагода перед друзями та і перед самим собою стерти тавро нездари. Закладаю на груди папашку, відбезпечую. Ще перед тим порадили мені вкинути камічик на міст поперед себе. Таке, мов-

ляв, практикувалося на Любачівці Бахорівським кущем, і завжди, коли поляки сиділи на засідці, відзивалися серією з кулемета. Я в таке не дуже-то вірив, пояснюючи собі це тим, що коли хтось на щось чатує, логічно є, щоб себе не розконспірувати, сидить тихо. Але... камінчик дзвінко покотився, секунду чекаю. Тихо. Дуло до переду, палець на спусті, іду мостом на повний зріст, коли з-за каналу з кріса хтось “пац” в мою сторону. В мить – і я потягнув за “цингель”, блиснула вогнем папашка, здригаючись кружком. В секунді з половини мосту хильцем відступаю до своїх, за насип. Наслухуємо, кругом тихо, тихо так, наче б нічого і не сталося. Лежу на становищі і цілий час думаю над тим, з яких причин папашка “випустила” тільки один набій, а не цілу серію. Затялася, напевно? Затамовую віддих, обережно відтягну замок. Ні, грає. Як пізніше виявилось, вже давніше “Гладкий”, щоб під час короткої перестрілки не марнувати набоїв, яких тут ні звідки взяти, переставив папашку на поодиначний постріл. На каналі я того не знав, а він перед тим мені цього не сказав.

Не маємо на те ніяких доказів, припускаємо, однак, що четнік, можливо, на мості задрімав. Почувши шарудіння камінця, він полохливо зірвався, вистрілив кудись навмання і втік до села. Неславно зчинили ми тут галас, то на міст вже не йдемо. Сходимо зі шкарпу на дорогу, яка провадить просто на північ, на поля. Ідемо шукати частя в іншому місці. Не подобається нам, що тут на полі, просто на дрантивому мості до нас стріляють. Не знаємо, як далі буде, але коли отак буде продовжуватися всяка перестрілка, канал мусимо взяти з пробоем. Не минуло багато часу, коли несподівано над каналом надибуємо кілька хат. Це невеликі хутори. Розташовані вони тут досить згущено, компактно. Дорогу, яка прямує в центр між хати, лишаємо справа, самі попід загорожу полем прямуємо ближче каналу. Це вже далеко за північ. Довкола цілковита тиша. За якимись драпаками, будівлею вилазимо на шкарп каналу, обсервуємо його. Нічого особливого: шкарп, вода з правої сторони будівлі, а кладки чи моста не видно. Продовжуємо маршувати далі, коли зирк – ніби поруччя. Зраділи. Може якраз нам тут повезе? Обережно підходимо ближче. Справді, кладка чи місток з поруччям для пішоходів. Відбезпечуємо зброю, хильцем підсуваємося туди. Одні пристали, зайняли становища, щоб на випадок наявного ворога обстрілювати противну сторону каналу, дати їм можливість пробиватися. Перші вже на половині кладки, ідуть хильцем тихо, майже на пальцях, вже їй перейшли, за ними скоро переходять і останні. Кожний з полегшою віддихнув, ми на другому боці каналу. Хоч потомлені, виснажені довгим маршом, тут не відпочиваємо. Найперше воліємо відбитися подальше від каналу, тому форсуємо коротку сіножать, входимо в ліс, залазимо в болото, а вилізши з нього, щойно на його краю відпочиваємо.

Ніч темна, хоч пальця в око встромляй. Маршуємо навпростець полями цілий час на південний захід, хочемо вирівняти наш маршрут, бо внаслідок перших невдалих спроб на каналі ми забагато відбилися на північний схід. Переходимо коло того села⁴⁹, яке четнік так завзято боронив. Воно

⁴⁹ Незважаючи на мапу, яку за посередництвом д. С. Голяша придбав мені д. М. Бохно, воно в ході років таки призабулося.

велике, наполовину роздвоєне, тягнеться кінцями кудись в темні поля. В одному куті доторкаємося до його хат, але щоб не входити між них, обходимо їх невеликими луками. Цілу ніч з перервами маршуємо. Дивує нас, що не надibuємо тут хоч малих клаптиків лісу: поля і тільки поля, сіножаті, якісь карликові тушки, невеликі річки, яких вільно з ноги перескакуємо. Ця монотонність і легкість для маршу, як виявилось згодом, була тишею перед бурею. Починає світати, день настає в ранковому тумані, попереду себе зауважуємо чорну заслону, переконуємо себе, що там, напевно, буде ліс. Примножуємо енергії, прямуємо туди, але незважаючи на наші зусилля, ранок таки захоплює нас на чистих полях. Глянули кругом себе і остовпіли – хоч би тобі яка-небудь похила верба, і тої немає. Виходу нема, мусимо продовжувати марш серед білого дня.

Ще не досягли шосе, як несподівано з правої сторони, на віддалі двох кілометрів появилася вантажна машина. Швидким темпом зближається до нас. Вона велика, з драбинястим задом без брезенту, на якій битком набито народу. Військо чи цивільні робітники – не відомо. Іде з Нового Места-над -Вагом в напрямі Трнави. Кожний здригнувся. Ого, це вже нас зауважено, дорогу нам перетинають. Не знаю як кому, але по мені в ту хвилину пройло холодне тремтіння. Згадав батьків, сестер, братів, В'язівницю. О, там на полях, від більшовицьких снайперів впало багато наших друзів. Котрийсь ірод навіть стрельнув у мене, роздер задню полу більшовицького плаща, на щастя, мене навіть не поранив. Вантажіка цілий час їде, і ми не зупиняємося, маршуємо спокійно без паніки, все за порядком: “гусаком”, минаємо скиби, борозни, так, наче б не нас це торкалося, а когось іншого. Зрівнявшись з нами, вантажівка не зупинилася, а полетіла далі шляхом. Якось трохи нам на серці відлягло. Але ми ще на полі, в хвилині форсуємо марш, хочемо ще за “погоди” вскочити в село між хати, там, можливо, можна би кудись зникнути. Доходимо до шосе, переходимо його і незабаром входимо в село. Це те саме село, яке видавалося лісом. Переходимо якесь подвір'я, дорогу, за дорогою ріку кладкою, яка положена високо над течією. Це мало б вказувати на те, що ріка в час весняних паводків високо підносить своє плесо. Аж дивно стає – білий день, село, а людей не видно. За рікою перескакуємо кілька рівчаків, а там вже входимо на чисто скошене сіножаті. Звідті прямою на Біновці, на Горні Орешани, а недоходячи до шосе Сеніца – Трнава, під гострим кутом скручуємо прямо на північ, там зауважуємо ліс. Злегка зачепивши праве крило Малих Карпат, між Сеніцею і Брезова под Брадлом, серед білісінького дня, в годині 10 ранку входимо в Білі Карпати. Полишивши дорогу прямо, входимо на подвір'я якогось словака. Зустрівши нас, він якось зніяковів, не знає на яку ногу стати, хоча здогадувався, хто ми. Скоро ми його заспокоюємо, а він з того всього запропонував нам іти з ним до льохи попробувати цьогорічного вина. Йому не відмовляємо, ідемо. Наша згода робить йому велику приємність. Він в гонорі, бо ми перші, і не звичайні собі люди, пробуватимемо його вино. Дійсно, в льосі є кілька бочок того вина. Набирає він його якось шанобливо, поважно, довгою склянкою руркою з відповідною булькою на кінці. Пробує його перше сам, це доказ, що воно чисте, відтак нам цідить кожному в рот плід щедрої

землі, примовляє, ми то цмокаємо, хвалимо, а його з радості аж підносить. Покидаємо, дякуємо йому за вино, а вийшовши з обійстя у виноградники, за ними попадаємо просто на лісничівку.

Лісничівка – велика будівля, з досконалими гарними будинками старого стилю. Вона, як це притаманно кожній з них, однією частиною розташована в лісі, другою висунена на відкриті поля. За два-три кроки кущі, ліс, тож на лісничівку заходимо. Зараз таки недалеко коло будівлі на подвір'ї зустрічаємо лісничого. Він, мабуть, зауважив нас вже давно, ще тоді, коли ми переходили виноградники, але не сподівався нас у себе, тому-то він був дещо заскочений нашою тут присутністю. Лісничий – дядько середнього росту, рухливий, енергійний, інтелегентний, тип старої школи. Він знає, хто ми. Комунізм, каже, тільки в теорії добрий. Як син панівної нації, відноситься до нас, вояків УПА, звисока, з погордою. Питається, куди йдемо. Кажемо, хоча ми свято переконані, що він знає докладно наш напрям. Злагіднюючи дещо напружену ситуацію, ставимо йому питання в той спосіб: чи не може нам щось вділити з харчів на дорогу. Він глянув на нас з-під нахмуреного лоба, кажучи, що хліба він не має, тютюну теж. Така відповідь “Бееві” видалася підозрілою, він забажав заглянути до хати, пересвідчитися, чи він справді нічого не має. Вже подався в довгий коридор, який, як заявив лісничий, провадить до кухні. Але цьому “наступові” спротивився “Шеремета”, відраджував і я. Раз він не хоче обдарувати нас, голодних, виснажених, добровільно харчами, то краще буде, якщо він їх затримає для себе. Наша аргументація його, звичайно, не переконувала. Поведінка лісничого дуже “Бея” розгнівала, це перший раз за цілий наш довгий рейд чех відмовив нам дати хліба, а також і тютюну. Потім у лісі він не перестав завдавати докорів “Шереметі” за те, що той пхається не в свої діла. Я вже давно перестав цікавитися тими дрібницями, став біля невеличкої сосни, спер голову на сучок, крутив нею і нерадо слухав дискусій. Довго це не тривало, “Бей” підійшов, заїхав мені по макітрі, голова з сучка злетіла і сучок зломився. Це за те, мовляв, що я, крутячи головою на сучку, заперечував все те, що він говорив. Поведінка “Бея” мене не вивела з рівноваги. Я його розумів. Чех нас обдурил. “Шеремета” також у тому щось був винен, ну а за ті недоліки мусів хтось прийняти на себе немочі людські.

Гарні тут ліси: високі стрункі сосни, широкі розлогі дуби з різноманітним підшиттям, з травою по коліна. Точнісінько як ті, коли я відвідував у 1946 році пораненого брата в Люблинецькій шпитальці. Правда, різниця таки є, в Люблинецьких лісах тоді була весна, трава зелена молода, коли тут на Словаччині кінець літа, трава достигла, з твердим жовтим стовбурцем, що нагадує нам вже пізню холодну осінь. Ми вже добре помучені, до краю виснажені, ідемо повільно нога в ногу і ледве посуваємося вперед. Не дивниці, отже, останній раз як відпочивали, було цедесьвночі, просто на полі, а сьогодні це вже по обіді. Через неприхильність чеха лісничого дещо змінюємо наш напрям: замість іти на захід, ідемо просто на північ, губимо, так би мовити, за собою слід. Лісничівка вже далеко позаду нас, тож по якомусь часі сходимо з дороги, залазимо в якісь густі кущі і тут як на команду де хто стояв, там і “впав”, тільки алярмовий залишився на стійці.

Через різні перипетії, яких ми зазнали сьогодні, наше спання продовжилось до пізнього вечора. Вже за ночі вирушили в дорогу. Розіспані й невідпочили, голодні. Через надмірну темряву в лісі марш нам ніяк не клеївся. Часто сходимо з дороги, пристаємо, придивляємося просто тому, що не бачимо, кудюю нам далі йти. Інколи припиняємо марш, наслушуємо, може десь почуємо близько село, скрутили б вбік і вийшли на поля, там легше йти. Але наші намагання були даремні – тиша, чарівна нічна тиша, ані вітерець не дмухне. Йшли ми отак цілу ніч і щойно над ранком показалися ці омріяні нам поля. Роздивилися добре, відпочили, бо поспішати нам тепер нікуди, ранок ось-ось, а невідомо, чи по дорозі надibaємо ліс, назад повернулися до нього і тут залишилися на днювання.

Десь після полудня розбудили нас поодинокі густі постріли. Чутно постріл за пострілом і то недалеко нас. Що, облава якась чи що? Кожний поспіхом схопився за зброю, заладував її, перевірів гранату, зайняв становище. Ліс, в якому квартируємо, невисокий, густий з високою травою. Думаємо, якщо прийдуть, то тільки з тої сторони, звідки ми зранку прийшли. Звертаємо туди нашу зброю, сидимо і очікуємо. Стріли продовжуються щораз то ближче нас. Нараз на нашій витоптаній стежині появилася собака, біжить нею, рознює наші сліди. А коли зустрівся поглядом з нами, зупинився, придивився до нас, до нашої зброї і переконавшись, що все тут в порядку, без галасу повернувся тою стежиною і побіг, звідки прибів. Після нього до нас більше ніхто не навідувався. Стріли і голос віддалилися, втихали, це було звичайне полювання, яке закінчувалося. Але і ми вже не спали до самого вечора, пересиділи в поготівлі.

Починає збиратися вже на смеркання. Голодні і невиспані, вирушаємо в дорогу з надією, що може сьогодні нам пощастить щось zorganizувати з харчів. А їх потрібно, у нас вже нема ані окуршинки. Довго лісом не маршували, коли несподівано вийшли на рогатку, біля якої по правій стороні під лісом зауважуємо два господарства. Западають сутінки, тож у хатах вже світиться. Заходимо, вітаємося. Люди здивовані. Хто ми – не знають. Пояснюємо – вони про таке не чули. Наділяють нас кількома куснями хліба, дають трохи тютюну, орієнтують нас в терені, вказують напрям до найближчого села. На запит чому сьогодні вдень так стріляли, відповіли, що було це полювання в лісі на птицю і звірину. Прощаємося, дякуємо і відходимо, хочемо ще ввечора добитися до недалекого села, zorganizувати трохи харчів на дорогу, бо те, що маємо, рішучо є замало.

Виходимо з хати просто на дорогу, перетинаємо вузький просмик лісу, широкі поля і вже без перешкод попадаємо в середину великого села. Тут потік, місточок, хати розміщені при дорозі густо, типу місько-сільського. Вже сама будова нас насторожує – містечко яке чи що? Незважаючи на їх достатки, успіху тут не маємо. Чехи ставляться до нас неприхильно, вороже. “Чого швендяєтеся по нашому краю – преч звідти”, – в одній хаті сказали нам. В іншій, де люди були більш розумні, вділили нам дві булки, а ще в іншій нічого не дали. Не мали чи може не хотіли дати – хто там знає. Правда, хліба тут не випікають, здають зерно до кооперативи, а звідти дістають вже готове печиво.

Але ми не здаємося. Не всі люди погані, між ними мусять бути і добрі, тільки би їх відшукати. Одного вечора заходимо в село, а було це вже на Моравії, ближче ріки Морави. На широке подвір'я одного господарства входимо прямо з дороги. В ньому будинки високі, муровані, в хаті світяться. Стукаємо, вітаємося. Дітлахи побачили нас – з переляку кудись повтікали, лишився тільки чех посередині хати. Він дядько високий, такий здоровий, плечима сонце підпирає, на наше прохання відгукнувся щедро, ще і тютюну на дорогу нам дав. Ми, захочені таким ставленням справи, з тою самою метою заскочили ще до інших хат села, одні нас зрозуміли, інші ні. Недаром словаки так запопадливо нас попереджали перед пепіками. Ми тоді їм не дуже-то вірили. Тепер переконалися.

Зміркувавши над тим усім, констатуємо, що наші відвідини по селах недоцільні. Не тільки, бо дають нам мізерні результати: булка-дві, кусок “бабки”, але що найгірше – при зустрічі з людьми нас пронизують безліч непривітних очей. Через це вирішуємо більше не тратити дорогоцінного часу, до села заходимо тільки в конечній потребі. Харчувалися бараболею, яку ще знаходили на полі, або на подвір'ї господарів. Одного разу замість бараболі чи буряка цукрового зорганізували на одному подвір'ї чеха вгодвану гуску. Зауважив її “Бей” під шопою в клітці та ї каже до мене: “Полізь витягни її звідти, бо в хаті все одно нам нічого не дадуть”. Довго це не тривало, гуску за шийку, під пахву і вйо, вона навіть не мала часу гигнути. В лісі припеклась і добра була, тільки бракувало до неї трохи солі. Вчинено беззаконня? Безумовно, але що поробиш, голод – то великий пан, в засобах не перебирає, не одну людину допроваджує до не дуже-то чесного діла. Говоримо так, смакуючи гуску, яку чех добре відгодував.

Щораз то тяжче нам маршувати. Білі Карпати вже за нами. Тепер знаходимося в моравській низовині, терен не відповідний, самі якісь болота, їдке холодне повітря і постійний голод. До того, як ніколи мусимо бути обережні, бо є ознаки, що чехи виявляють до нас свою підступність. До села заходимо рідко, хіба щоб зорієнтуватися в терені, де ми знаходимося. До тих всіх невигод тепер долучається ще і ріка Морави. Прибули ми над її береги десь серед ночі. Вдивляємося в неї і очам своїм не віримо – Морави така широка, що аж на той бік берега не видно. Повноводна, вся в гребенястий хвилі, аж страшно. Походили беріжком – місцями він регульований, пожурилися, а тоді домовилися. “Шеремета” з нас найбільший ростом, то полізе перший у воду, перевірить можливість переходу, і якщо це виявиться можливим, вслід за ним підемо і ми. Тут жарти набік, він цю справу бере серйозно, розбирається, зв'язує мізерію штанами в клубок, завішує з крісом на шийку і як мати народила – хлюп в холодну воду Морави. Далеко не зайшов, вода до горла вже дістає, манатками підноситься. Він їх на криса встромив, руки підняв вище голови і круть назад до берега, задиханий, схвильований. Вода з нього скапує, як з курки, від холоду трясеться, аж підскакує. Виправа не вдалася. Морави нам нагнала страху. Її перейти отак будь-де неможливо. На міст? Спокуслива це справа, але ми переконані, що там стоять застави. Таке знаємо із зустрічі селян. Що тут робити? Вирішуємо іти понад Мораву супроти її течії, бо як заявив “Бей”–

булавний, ближче гирла ріка завжди плиткіша. А в тім по дорозі завжди матимемо можливість надибати хату або човен і переплисти на протилежну сторону. Ідемо годину, дві, цілу ніч, а Морава мілкішою не стає, ба що більше – попадаємо в мочарі, багна, з яких заледве вилазимо на підсохлі поля. За увесь час нашого маршру на березі Морави ми не зустріли ні хатини, ні човна, ні навіть примітивного ліска – все тут лоза, очерет, перемішаний з вільшиною, і надмірна їдка вогкість. Потомлені, забруднені, відпочиваємо на “острівці”, на сухій траві. Надійшов ранок, з місця залазимо в оситняг і тут за кілька метрів від Морави залишаємося на днювання.

Не знаю, як там було зраня, я тоді спав, а за призначенням алярмового тримав хтось інший. Моя стійка припала десь уже по обіді, ближче вечора. Стою замаскований в кущі, обсервую і наслухую. Ніби тихо: ріка Морава – з нашої стійки часом її видно – монотонно котить хвилею свої глибокі води, інколи вдаряє об береги, виблискує, злегка шумить. Ближче поля чути, як перекликаються куріпки, глухо відбивається на фоні ріки не завжди зрозумілий стукотливий відгомін – свист поїзда. Останній десь далеко. При заході сонця синь неба затягнулася червоною павутиною, думається, яка то буде завтра погода – вітер чи дощ? Отак я при обсервації і задумі – аж раптом якось несподівано недалеко з високої трави випурхнув фазан. Розпростер широкі крила з довгим скривленим хвостом, покричав, покудкудакав, і як скоро вискочив, так сокро і присів на недалекій галявині. Я з цікавості натягнувся, встав навшпиньки, слідкував за ним, за його рухом, дивився особливо в ту сторону, де він так низько летів і не зачепив ні трави, ні кущів. Я тепер з певністю міг ствердити, що це ніяка не прогалина чи полоса, а звичайна рідко уживана, як це інколи буває, примітивна вузька доріжка. Ото, думаю собі, бракує тут ще мисливців або просто перехожого цивіля, і тоді маеш, бабо, празник. Кущів тут, як кіт наплакав, заледве кілька метрів в промірі, і якщо б нас відкрили – пиши пропало. Але незважаючи на наші побоявання, нам таки пощастило день пересидіти спокійно.

Щоб не бути об'єктом посторонніх очей, вирушаємо з надморавського куточка на чисті поля досить пізно. Мусимо поводитися суворо конспіративно, невидимо, бо як зауважуємо, багато осіб має тут вогнепальну зброю, ставляться до нас ворожо. І поки не перейдемо ріки Морави, не сміємо бути ніким тут запримічені. Вже в сутінках виходимо на поля. Задля зручності в марші віддаляємося дещо на сіножаті, але ріку цілий час тримаємо на оці. В одному місці при дорозі натрапляємо на невелике озерце чи що, воно все в лататті, жаби тут кумкають, деркотять так, наче б палицею хто по штахетах потягав. Швиденько його обійшли, вийшли на дорогу і маршрували нею, аж поки на луках не залізли в болото. Щойно вилізли з нього, відпочили, зблизилися до ріки, бо це вже за північ, час зустріти село чи може на березі якусь хатину. Однак, це були лише наші мрії, до самісінького ранку маршрували, але ні села, ні хуторів не зустрічали. Зневірені, виснажені, втрачаємо всяку надію на перехід ріки. Починаємо сповільнювати марш, плануємо відбитися від Морави і підсуватися ближче до лісу, який зауважуємо від нас праворуч. Не вийшло нам з Моравою, вдоволені, що матимемо недалеко ліс, коли зирк – що це, на дні ріки Морави людно, як на ярмарку. Води

там небагато, заледве по камінню сльозить, народ звивається, ловить рибу. Нас якби окрилило. Десь поставлено загату, спинено русло. Ідемо туди і то поспішаємо, бо на дворі майже світає. Зброя напоготові, заладована й відбезпечена, кожної хвилини готова блиснути вогнем. Хоча, як припускаємо, це цивілі, все-таки ліпше бути обережним, недовірливим до тих, які так завзято поборюють нас. З трудом злазимо з берега – він тут досить стрімкий – в ріку, перескакуємо з каменя на камінь, зближаємося до гущі народу. А його тут нівроку, та і риба виплюскує щораз. Нас з недовірою підозріло спостерігають і напевно дехто з них здогадується, хто ми такі, але вдають, що нас не бачать, нами не цікавляться. Гонять рибу, ловлять її, присвічують ліхтариками. Хоча ми докладно знаємо, що це за ріка, все одно “Бей” для роби і нам для певності дитка чеха, як вона називається і чи не заборонено ловити рибу? Не знаємо, від чого чех тремтить, від переляку чи може від холоду – він стоїть у воді майже по коліна – нам переконливо заявляє, що це є ріка Морава, а щодо риби, то це зроблено спеціально на те, щоб дати людям можливість наловити її для власних потреб. Комуністичний пролетар чи браконьєри – ми, очевидно, цього не знаємо. Знаємо лише, що переходимо поперечно велику страшну ріку по камінні, і навіть не дуже то замочуємося.

Покидаємо її береги, стоїмо вже на другому боці і з дива не виходимо, як я то так нам вдалося легко перейти її. Просто чудо якесь. Споглядаємо на поля, на ліс. Він ще далеко, з місця зауважуємо, що змушені будемо іти навкоси форсованим маршом. Хоч нам не дуже-то зручно: з черевиків вицьвіркує вода, ноги замочені, а часу на плач не маємо, щоб присісти розбутися, викрутити онучі. Щойно за ранньої днини дісталися ми край ліса. Заходимо дещо вглиб, зупиняємося в якійсь вижолобині, бо вітер посилив свою дію, стало холодно, а нам потрібний затишок: розложити вогонь, посушитися, відпочити. Хоча маємо в плані згодом змінити місце постою, бо воно нам тут на день не підходить: високий рідкий ліс, без належного густого підшиття, та й взагалі зупинилися ми тут тимчасово.

Сьогодні моя стійка випала першою. Стою кілька метрів від вогнища, яке так щільно оточили друзі, одні дрімають, “Бей” сидить оподалік, сучком ватру підгортає і пристрасно курить. Він брудний, худий, як і ми усі, не голений, борода чорна, як смола, виглядає на правдивого циганчука. Я це обсервую, наслухую і часом мене завидки беруть, але зараз такі переконую себе, що і мені не найгірше: онучі сухі, ногам у черевиках м’яко і тепло, а стійка не вічна, прийде час, і я спатиму. Хоча “Бей” передбачив перенесення табору в краще місце, проте сам приліг плечима до вогню і задрімав. Я закинув папашку на груди, відбезпечив, відступив кілька кроків вище на схил, прислухувався і був на нього невдоволений за те, що той замість перекинути табір в безпечне місце, спить. Тут недалеко видно поля, і вразі, коли б нас застукали ззаду, не матимемо навіть куди відступити. Коли зирк отак на кущі, на поля – передо мною на повний зріст із-за горбка появився в цивільному чех. Я його зауважив скоріше, тож наставив на нього папашку і вічікував. Коли він уздрів вогнище і мене з готовою папашкою, в секунді щось з переляку несамовито закричав, кріса вкинув на землю, руки підніс і так з піднесеними руками втік. Я в моменті вскочив до табору, з поспіхом

побудив усіх, сам відбіг на попереднє місце, а ну ж він не сам, зайняв становище, і вичікував того моменту, коли наші вхоплять за зброю. Довго це не тривало. А зі сторони чеха тихо, навіть не знаємо, де він так у хвилині зник. Забираємо все своє і відходимо в ту сторону лісу, звідки ми зранку прийшли. Хочемо зорієнтуватися, подивитися, що там робиться. А на полях – не жарти. Там наліво на п'ятсот-шістсот метрів майже напроти нас іде в сторону лісу щонайменше одна чота чеського війська в повному бойовому виряді. Ідуть “гусаком”, густо. Бачимо їх, як на долоні. “Бей” з радості затер руками, але скоро собі усвідомив, що він не “вдома” з чотою, кулемета тут не має і не може так, як би хотів, нагнати їм страху. Побачивши докладний напрям чехів, скручуємо на північ, щоб подальше відбитися від того місця, де ми вранці отаборилися. Ідемо лісовими дорогами обережно цілий час то на північ, то на захід, і так аж до обіду. Нарешті зайшли в молоду соснину, тут розмістилися і залишилися на відпочинок. Як пізніше розказували друзі, до самого вечора не було чути ніяких стрілів чи вибухів в напрямі нашого старого табору. В якому керунку пішло чеське військо – ми не знаємо. Догадуємося тільки, що, напевно, його накликали на нас моравські рибалки-браконьєри, а також хтось мусів зауважити дим з нашого вогнища. Не диво, одже, що ще й цивіль наліз просто на наш табір.

Після моравської погоні вирушили ми з місця постою дуже пізно. Лісом довго не йшли. На полях вже зяб, підготовано під озимину. Ідеться нам не дуже добре: ноги грузнуть у свіжо виораний ґрунт, збиваємо скибу. За якимось селом натрапили на розлогу стару яблуню. Не жаліємо, нарвали собі яблук чимало. Правда, вони не надто культурні, дрібні, тверді, здичавілої форми, а на смак кислі-кислі. В нормальних умовах не хотілось би на них дивитися, але тут при фізичному виснаженні вони нам смакують, освіжають. Зараз такі тої ночі вже над ранком переходимо аж дві ріки. Одна неглибока, але друга – завдала нам чимало клопоту, поки знайшли кладку. А знайшли її просто під одною хатою. Вже над ранком зупинилися в досить нездалому лісі, де навіть не можемо скритися перед непрошеним оком. Увечері заходимо до того самого села, над яким день перебували. В Словаччині, де б ми не прийшли, словаки ставилися до нас ввічливо, допомагали нам чим тільки могли. Не було ні одного випадку, щоб хтось з них відмовив нам в потребі. До того всі вони знали або здогадувалися, хто ми такі. Тут, в Чехії, не так. По-перше, хліба вони не випікають, його не мають, споживають готові білі булки і ріжки, й ніяк не здогадаються поділитися з нами. По-друге, чехи з місця поставилися до нас вороже, зокрема, їх відповідна верства. З позиції домінанто-державницької гордині ігнорують нас, наші прохання, і коли б це було можливе, готові нас схопити і віддати владі на розправу. Але цей наступ не був такий тривкий, як на перший погляд можна було сподіватися. Був такий випадок, коли наша зброя доторкнулася – бойовничий чех став смиренным, смиренным, аж розпливався. Але світ не без добрих людей, помилково думати, що весь люд відносився до нас вороже. Були випадки, де нас на правду щиро пригощали, ще і на дорогу дали харчів.

Ліс під Брно – не ліс, а паршивенькі якісь кущі. Вони невисокі густі і всі в колючках. Куріпки тут ходять, перекликуються, і добре до нас не до-

ходять. Стою за широким кущем на алярмовому і обсервую. Властиво, нічого тут не обсервую – наслухую: густі кущі непролазні, навіть на кілька метрів нічого не видно. Невдовольняє мене, що хтось в таборі сильно хропе. Стараюся той “гук” дещо злагіднити легким стусанцем в підшвою подертого черевика, бо не дай Боже тут перехожого або мисливця, не на сміх матимемо проблему. Зупинилися в тих безлісих краях в останніх годинах ранку, бо щось кращого по дорозі не зустрічали. Не знаємо, одже, що за тими кількаметровими кущами знаходиться. Як можна підслухати, недалеко в північно-західному напрямі відбувається досить великий рух: чути мотори, вигуки, стукіт. Що воно – не знаємо. Можливо, недалеко шосе, містечко чи велике село.

Вже надвечір, коли щойно збиралося на смеркання, збудив мене алярмовий з окликом до відмаршу. Кожний приготується, перевіряє зброю, застібає пас і тихо хильцем за “Беєм” підсуваємося на край кущів. Тут настороженим оком можемо ще заобсервувати дещо околицю, обсажене деревами шосе, широке розтягнене село, наліво поля, а за селом ген далеко величезну пляму безконечного лісу. Поглянувши на рівні поля, ми вдоволені з того, що зможемо вночі спокійно маршувати рівниною і долати нелегкі нічні відстані. До того ж буде можливість заскочити до крайніх хат села, які видніють справа недалеко за шосе. Ще хвилинку вичікуємо, бо ж виднося.

Тільки-но запали сутінки, виходимо з кущів просто на поля, згодом перескакуємо шосе Брно – Годонін, те шосе, яке вдень було таке рухливе, неспокійне, а тепер глухе, завмерле. Але не дивлячись на спокій, мотоцикл за нами таки стрілою перелетів. Добре, що нас не зауважив, ми вже були майже в селі. Хати тут різної форми, невисокі, без огорожі, в рідких деревах, з пискливими собаками. Порівнюючи до тих чехів, яких ми вже по дорозі зустрічали, ці виявилися щирішими, приємнішими. Відчувається, що вони готові кожної хвилини в потребі допомогти, хоч не забувають про те, що їхнє ставлення до нас не повинно виявитися аж надто щиро, довірливо. Тут від них ми якраз довідалися, що десь там, коло міста Веселінад-Моравою недавно одного ранку, коли люди ловили рибу в ріці Мораві, переходило кількох. Чи то не ми – питаються. Заперечуємо, хай краще не знають. Як тепер виявлюся, знаходимося недалеко від міста Брно, на його південно-східній частині в напрямі міста Мікулов, або як вони казали – в напрямі на Ракуско. Прощаємося з ними на правду по-щиро, дякуємо їм за все і відходимо. В їх очах так і видно те вдоволення з того, що могли нам хоч трохи допомогти. Ми ще довго згадували їх, особливо, коли нам не щастило так легко по дальших селах, де треба було все-таки придбати якісь харчі, бо ж на полях осінь, ні бараболі, ні буряка вже немає.

Не знаю, котрий вже раз квартируємо в мальовничому ліску з кількома драпаками, що, як правило, розмістилися на його краю, головою від сторони полів. Всередині він рідкий, чистий, світиться на всі кінці, і якщо б хтось випадково тут увійшов, перше, кого би зауважив, це нас. І неширокий він, як котрийсь висловився – заєць сміло на одній нозі міг би його перескочити. Мається враження, що ціла південна околиця міста

Брно отака. Одного вечора виходимо з такого мізерного ліска, в якому не знайшлося навіть лихої гіллячки, щоб себе захистити від непрошеного ока, просто на вузькі луки, на ріку. Після ріки Морави вона нам нагнала чималого страху: плесо розлоге, широке, повноводна, рівна, з берегами, аж волосся на голові дибки стає. У кожного майнула думка, чи перейдемо її, чи може загинемо тут на котромусь з її мостів. Але згодом, перевірявши течію, стверджуємо, що вона глибока не є. Однак тут на місці не наважуємося форсувати: ще тільки вечоріє, недалеко село, то може нас хтось зауважити. Коли б які-небудь куші, можна би ризикувати, та їх тут нема. З цієї причини скручуємо дещо направо, там недалеко за селом без труднощів переходимо її якимось містком, дорога якого побігла в бік села на поля. За рікою, через сіножаті зближаємося до перших хат. Незважаючи на собаку, який в'ється, гарцює на припоні – до хати заходимо. Люди дещо здивовані, побачивши нас озброєних, брудних, виснажених. Як це в нас водиться, часу не тратимо, з місця питаємо, чи не можуть нам вділити трохи харчів на дорогу. Дещо боязко, перелякані, але до наших вимог ставляться з розумінням. Ми мов діти, раді, що маємо хліб, якого вже давно не бачили. Раді також з того, що в людей проявилася доброта, якої тут на цьому терені нам бракувало. Зауважуємо, що люди не беруть під увагу та трагічно офіційних повідомлень про нас, так як це, наприклад, було перед рікою Моравою. Ставляться до нас дещо лагідніше, гуманніше, з нахилом допомогти в потребі, і не виявляють тієї ворожнечі чи задержуватості. Сердечно з ними прощаємося, дякуємо за щедрі дари і відходимо в поля у напрямку, як сказав син господаря хати, Брно – Бреслав – Братіслава.

Не пам'ятаю вже, в яких ще околицях в одному селі звечора навінувся нам на очі якийсь українець. Почув ніби від чехів, що тут такі в селі перебувають, прийшов нам на зустріч. Випитував, хто ми такі, куди йдемо, хто командир. Домовились ми собі за зустріч скраю лісу, але він на умовлене місце не прийшов, хоча ми на нього чекали довго. Не знаю, зле чи добре, але я його з місця натаврував більшовицьким сексотом, агентом, який напевно діє з доручення, на території Чехо-Словаччини шпигує за вояками УПА і не від того, щоб котрогось заманити в пастку чи повідомити про напрям. Звичайно, приводів до цього не було, але вже ота його винюхувальна цікавість була підозрілою, хоча, як підказувала нам пам'ять того часу, він міг бути з армії Петлюри. Це він нам сказав, що границя недалеко до американської зони, що нас увело в блуд. Справді, границя була недалеко, але це була границя чесько-австрійська. Про совіцьку зону Австрії він нам нічого не сказав, хоча, напевно, докладно знав про останні події. Через його фальшиву інформацію ми могли б потрапити більшовикам у руки. Хоча наш українець не з'явився, ми однак вдоволені: в селі дістали розвідку про околицю, про напрям, в якому ідемо, трохи хліба, тютюну. Якщо скромно поводитися, а воно так буде, матимемо харчів щонайменше на два дні. А це важливо. Таким чином зможемо більше присвятитися нічним маршам, які так важкі нам до виконання.

Щойно почало смеркати, ідемо дорогою попід клин якогось лісу просто на захід. Справа ліс, зліва поля, за якими розтягнулося село. Вважаємо,

що повинні ми його обходити справа. Це правдоподібно так буде, бо село закінчується якраз у тому місці, де ліс поступово віддаляється все даліше на північ. На підставі розвідки і нашої карти сьогодні зараз таки звечора повинні би перейти шосе Брно – Братіслава, хоч не знаємо докладно в якому місці, і скільки до неї треба нам буде маршувати, щоб її остаточно досягти. Наша мапа не спеціалька, а загальна, тож трудно на ній з докладністю орієнтуватися. Мабуть, так треба було сподіватися, перейшли ми це шосе, а за ним залізницю не звечора, як-то на підставі інформації ми сподівалися, а вже десь далеко за північ. До того над ранком обходили якесь село дуже довго, і вже були побоювання, щоб нам тут не забракло ночі і лісу. Дійсно, в тих околицях лісу мало, і це заставляє нас постійно бути обережними. Здається, завжди пам'ятати му ті рідкі кущі з безстанними смугами за селом, якими ми ще довго маршували, щоб нарешті добитися до високого лісу. Досягнувши його, мали проблему з тими гілляками, яких тут на лік трудно знайти. А вони нам потрібні, бо ліс хоча й великий, якісь химерні сосни, проте він чистий, без кущів, навіть трава тут не росте. Не перший раз струшували сосну і так день перебували.

Що за краса – тисячі мерехтливих, яскравих вогників посилає в темряву вечора щедро освітлене місто. Не знаємо, як далеко знаходимося від нього, але коли отак глянути “простим” оком, здається нам, що ми дуже близько. За висловом командира “Бея”, мало б це бути місто Брно, хоча ніхто в тому не був певний, як і сам “Бей”. Поступово зближаємося ще. Справа в цьому, що хоча стараємося, та все якось не можемо успішно перейти ріку Дію в тому місці, де ми знаходимося. Це наше ходження змушує нас податися дещо на північ, і шойно там, коло одного села, вільно переходимо залізничним мостом на другу сторону. Це ще не пізно, шойно звечора, враження захоплююче: міст високий, весь висить у повітрі над широкою затокою, води там як в гавані якій, аж страшно. Мальовниче село зліва і справа в долині споглядає на нас верхами своїх будівель, а ген далеко праворуч відпружуюча панорама яскравого відблиску. Міст залізний, побудований виключно для поїздів, там для пішоходів місця нема. Ідемо тихо на пальцях і так, щоб не встромити ноги в якусь діру, яких тут чимало, та і взагалі не накликати собі біди. В селі ще рух, гавкають собаки, світяться. Вдоволені, що так легко перейшли Дію, але не надовго, бо ще такі тої ночі форсуємо ріку Жіглаву. Вона глибока, у високих берегах, вода стійка і тиха. Її вдалося нам перейти непомітно нешироким мостом також коло одного села, за нею шосе Брно – Мікулов, і там вже на полях беремо напрям на місто Зноймо. Якось-то кожний з нас вдоволений, піднесений на дусі, бо як-не-як, сьогодні нам таки пощастило. До того ще і терен досить можливий: рівнина, самі поля, ідеться нам добре, хоча дещо голодні й втомлені. По якомусь часі після перепочинку зауважуємо, що за Жіглавою ліси зустрічаються частіше, і не такі вже малі, як, наприклад, за рікою Моравою. Це зумовлено, мабуть, тим, що рівнина поступово переходить в якесь ніби підгір'я. Тут рідше розташовані села, і невеликі вони. Для нас таке географічне розташування дуже вигідне – безпечніше можна зайти до хат і, очевидно, тут на провінції люди відносяться до нас більш зрозуміло, ввічливо.

Ще далеко перед шосе на Зноймо переходимо ріку Дію, яка нам попередньо завдала немало клопоту, тепер вона тут просто річка невелика і неглибока. В підлісних хуторах, до яких ми зайшли ввечора, чежи нам сказали, що недалеко переходить чесько-австрійський кордон. Яка радість, нарешті скоро будемо в Австрії, а там вже якось буде. Справді, ми його перейшли над ранком коло одного старого млина дерев'яним містком через невеликий, але рвучкий потік. Докладніше сьогодні вже собі не пригадую, чи стояв там пограничний стовп. Мені здається, що стояв на другій стороні містка по лівій стороні. Тут якраз за ним ми отаборилися на днювання. Перший день в Австрії пересиділи спокійно. Ввечорі заходимо до якогось мальовничого села між лісами і тут від австрійців довідуємося, що ми знаходимося у советській зоні Австрії. Від такої звістки нас як би хто окропом обілляв. Три місяці з гачком фізично виснажливих, ризикованих переходів, зневір і сподівань пішло на те, щоб тут у далеких краях знову наткнутися на босячню. Просто не хочеться вірити. Але австрійці з їх притаманною докладністю таки нас переконали визнати реальний факт. Щастя, що не вийшли з лісу ввечора без зброї, як на підставі інформації якогось українця ми планували. Напевно, були б попалися.

“А де ж знаходиться американська зона?”, – питаємо. Люди допитуються, радяться між собою, але докладно не знають, де саме, в якому місці. Думають, однак, що десь коло Дунаю або ще дальше. Молодиці, які при вході побачили нас, з переляку шмигнули кудись до другої кімнати, вітром за ними тільки затягнуло. В хаті залишилася стара баба, немовля в колисці, прив'язаній шнурком до балька, коло немовляти стоїть старий дід і колише його. Питаємо старого, чого вони повтікали. Він нерівним старечим голосом відповів, що рускі солдати напастували жінок, тому вони бояться. Хоча ми старого запевнили, що ми не є рускі солдати, а українські партизани, все одно баби з кімнати не вилазили і до кінця не показувалися. Старі пригостили нас капустою і холодною бараболею. Господар старий вже, руки йому трясуться, врізав тоненьку скибину хліба, подав кожному в руки, як дітям, і був вдоволений з того, що нам прислужився. “Може хтось моїм синам, – каже, – колись так подав кусок хліба чи кухоль води. Обидва загинули на східному фронті”. Старий на хвилинку замовк, скривився, прослезився і нахилився до коліски, бо там мале чогось заплакало. Прощаємося, дякуємо їм і відходимо. На дорогу дають нам ще трохи хліба, тютюну і бажають нам щасливої райзи. Хоч старий радив нам обминати велику чорну пляму ліса справа, ми якось увійшли в нього, заблудили і, бачучи свою безвихідь, вирішили припинити всякі зайві марші, зійшли з дороги і тут серед ночі залишилися на днювання.

День гарний, погідний, кожний вже виспався доволі, тож вирішуємо маршрувати лісом ще за дня. Причиною такого раннього вимаршу є ще й те, що ми дуже померзли. Мороз і вітер крижаний піддуває нас зі всіх сторін у лісі, в якому немає ні куща, ні трави. До того мусимо якось з нього вийти ще за дня, бо вночі матимемо тут проблему. Але нам не ідеться так, як то ми собі бажали: дороги тут покручені, часто сліпі, малі горбки не дозволяють тримати належний напрям ні кудись надійно вийти з нього. Було так, що

однією такою лісовою дорогою вийшли на якусь невелику прогалину, з чого ми були вже раді. Але тепер виявилось, що ми на мочарі у великій траві, а далі продовжується цей сам “наш” ліс. Невдоволені, звертаємо направо, ідемо навмання за компасом. Тут в Австрії в деяких лісах така можливість є. Знову перед нами світліша прогалина. Підходимо ближче, спостерігаємо зруб зрізаної сосни. Пні, які вивисшуються на зріст людини, вказують на те, що шмірак і тут проявив свій хист, вставив свою культуру. Дорога розбита, вириті глибокі ями, ніяк не можемо пройти. В долині бистра ріка водами котить, а дьоготь смердить тут на всі кінці. Скоро звиваємо звідти, щойно по обіді, чого доброго можна ще стрінуги більшовиків.

По великих трудах, вже над смерком вилізли нарешті з нього на підлісні луки. Широко вони тут, правим кінцем допирають до села, в якому гадують в’єтсья невелика ріка. Сьогодні маємо велику потребу зайти до нього. “Шеремета” нам захворів, простудився, трясеться аж підскакує – Морави вилазить йому боком. Прикро нам дивитися на його муку. Але що поробиш, чим йому можна допомогти, коли навіть “когутика” не маємо. Заходимо до якогось бавора, хата якого з недоброю собакою просто на полі, вяснюємо справу. Властиво “Бей” і “Шеремета” навипередки змагаються, я із своїм “дер, ді, дас” мовчу, кулеметник “Гладкий” зовсім не обзивається. Люди якісь розумні, зразу здогадалися, що тут хтось хворий. Домагають, ставлять муст (з винограду або яблук сік) на піч, переварюють, додають цукру, заохочують “Шеремету” пити гарячий і до дна. Він трохи крутиться, але п’є. Це, кажуть, одинокий лік, який йому може допомогти в його біді. Просимо щось на дорогу – не відмовляють, дають, ще вказують напрям, в якому ми повинні добиватися до кордону. Дякуємо людям за щирі допомогу, за чудотворний лік, прощаємося і відходимо. В марші “Шеремета” ослаб, піт заливає йому очі, тяжко їти. Щоб якось полегшити йому ходу, вирішили звільнити його від зайвого тягару. “Бей” наказав мені взяти від нього криса і торбу, але “Шеремета” торбу дав, а криса ні.

Мапи вже не маємо. Ідемо виключно за компасом. Від людей довідуємося, що американська зона десь на полудне, але де і як далеко, того ніхто не знає. Щораз стає холодніше, не раз бувають гострі приморозки, політає сніг, часом навіть добре лапатий. Поважно впадаємо в апатію, бере верх нехтія. До того сили нас покидають, ми виголоднілі, фізично вичерпані, харчів не маємо, і тяжко їх дістати. Нарікали колись на пепіків, але порівнюючи з австрійцями, це був рай. Заходимо в якесь село, стукаємо в двері однієї хати, старий австрієць відкрив віконце, питає хто там є і чого хочемо. Кажемо і просимо хліба. Довго ми чекали на тих дві тоненьких скибки. Немає ради, ідемо до другої хати. Так само питається, скільки нас є. Додаємо трохи конспірації, а також, щоб дістати більше хліба, кажемо, що нас є дванадцять. Нічого не допомогло, дві тоненькі скибки хліба також на дванадцять осіб. З того маємо деяку потіху, підозріваємо “Шеремету” в неправильній вимові. Внаслідок таких відвідин ми вже кілька днів поважно голодуємо. Навіть бараболі не можемо зорганізувати. Заходимо ввечері до хати, в якій світиться. Ткацький верстат стоїть посередині хати, тут тчуть полотно. Просимо хліба або щось з’їсти. Старші люди не дочувають,

не розуміють, що говоримо, беруть нас за російських солдатів, які, як вичуваємо, квартирують десь тут недалеко. Молодиця використовує ситуацію, непомітно висунулася дверима на подвір'я і там через вікно заглядає, обсервує нас і наші рухи в хаті. Кажемо, що нема чого тут задержуватися, тратити час. Покидаємо їх, подвір'ям відходимо на загороди в напрямі темних полів, там просто на нашому шляху надбудемо посілість якогось бавора. Вже пізно, до хати не заходимо, входимо на подвір'я, організуємо тут у невеликій клуні мале поросся і з тим відходимо до лісу. Хотіли ще взяти бараболі, але ми її не знайшли. В лісі здобич припікаємо, частину з'їдаємо, солі не маємо. Дещо відпочивши, гасимо вогнище і вже поза північ вирушаємо далі в дорогу.

Ідемо лісом цілий час на полудне. З останньої розвідки знаємо, що американці повинні би знаходитися десь у тому напрямі. Починає трусити снігом. На широких лугах нас пронизує вітром, стає холодно. Приспішуємо марш, ідемо добрим кроком. Над ранком просто на полях переходимо невелику ріку, за нею кілька хат. Вони розташовані ближче лісу і досить розкинені. Здогадуємося, що маємо до діла з баворами тої околиці. Увечорі думаємо зайти до двох перших, найближчих до лісу, розвідати про околицю, кордон. І взагалі треба нам знати, в якому напрямі даліше маршувати. Ну і, звичайно, якщо попадемо на вирозумілих, співчутливих добрих людей, зорганізуємо щось з харчів. Через надмірно пронизливий вітер, який безнастанно крутить сніжинами, б'є в лице, навіть не відпочиваємо, що, звичайно, нам би належалося, відходимо чимшвидше в ліс і тут, не відходячи далеко вглиб, залишаємося на днювання.

Минув той час, коли можна було сидіти годину, дві на краю лісу і спокійно вичікувати вечора чи обсервувати околицю. Сьогодні, правда, вечір западає скорше, але і холод дошкаляє, і непривітно сидіти чи стояти отак на одному місці без діла. Тим більше, що ми не пристосовані до зими. В нас мундир дреліховий, подертий, взуття знищене. З цього приводу не чекаємо цілковитих сутінків, зближаємося до першої хати, яку мали на оці ще тоді, коли входили в ліс на днювання. Стукаємо, вітаємося. В хаті чоловік, жінка і двоє малих дітей. Розговорюємося, кажемо, хто ми, і просимо щось з'їсти. Вечеря якраз готова, тож запрошують нас сідати. Стіл посередині хати з масивного дуба довгий, не менше ніж на десять-дванадцять осіб, з такими ж масивними лавками обабіч. Хата чиста, привітна, з яскравим електричним світлом вказує на те, що тут живуть чесні, дбайливі господарі. Господиня хати ставить невеликі мищини, наливає гарячого розсолу з обвареного вудженого м'яса, моляться, хрестяться. Ми теж. Вони не католики. До якої секти належали – я вже сьогодні не пам'ятаю. Після благословення господар крає кожному тоненьку скибку чорного хліба, подає до рук і просить їсти. Ми переглянулися, бо не знаємо, хто має починати першим. У часі розмови пропонує нам залишитися в нього на завтрашній день, відпочити, допомогти йому в роботі, а тоді зі свіжими силами вирушити в подальшу дорогу. Не перечимо, думка навівана добротою, але кажемо, що мусимо іти, бо така наша мета. З'їли небагато – і за це дякувати Богу. Господар, напевно, і цього пожалів, бо коли ми відходили, його привітність з обличчя цілком зникла.

Вечір западає досить скоро. Перетинаємо невеликий сосновий ліс, мабуть, господарський, виходимо спочатку на луги, на поля. Перед нами кілька хат, за ними справа ціле велике освітлене село. Між хатами можна би використати просмик та йти просто на полудне, але цього не робимо, бо не знаємо, що, властиво, знаходиться попереду. Анг'ажуємося на поля, обходимо хати зліва. Але не довго використовуємо їх рівнину. Вже над мальовничою сіножаттю перетинає нам дорогу широка ріка, чи як сказав “Бей”, затока. Вода нерухома, стояча, у високих кущах зауважуємо прив'язаний ланцюгом до рослої вільхи човен. Здогадуємося, що десь тут недалеко знаходиться більша ріка, можливо, загадковий, оспіваний в піснях “наш” Дунай, якого так нетерпеливо чекаємо. Хоча цей останній, за вказівками бавора, мали б ми переходити не скорше, як за два-три дні. Ланцюг з берега ми дістали, самого човна відчепити не можемо: він прив'язаний до дерева і замкнений на колодку. Щоб відістати його звідти, треба обов'язково зрізати досить грубу вільху. Але як? У нас ніякої такої техніки немає. Довго не думаємо, з місця повертаємо на поля, ідемо просто в напрямі хат з метою зорганізувати в бавора сокиру або пилу. Недоходячи до хати, зауважуємо недалеко стайню, в якій світиться, заходимо. Тут при світлі електрики зустрічаємо вже старшого літами чоловіка, який доїть корів. “Бей” підходить до нього, вітається, каже, хто ми, засягає розвідку про околицю, про ріку і просить, чи не міг би він нам позичити сокири або пили. Він спочатку мовчить, застановляється, незрозуміло щось під носом бурмотить, але в кінці погоджується під умовою, якщо ми пилу принесемо назад. На його вимогу “Бей” дає свою згоду, запевняє його.

Через поганий доступ з берега зрізати вільху нелегко. Щойно, коли “Бей” опинився в човні, йому вдалося стягти ланцюг. Додержуючись домовленості, “Бей” посилає мене з пилою до бавора. Це неблизько. Поспішаю полями навпростець. В стайні вже не світиться, обережно ставлю пилу до стіни, а сам гайда до своїх. Прийшов на місце, а тут ні човна, ні зв'язку. Мене в хвилині охопив страх. Посилювався він ще й тому, що я не знав, в яку сторону вони поплили. Стараюся затамувати віддих, прислухатися, може почую шарудіння котрогось в лататті, або плюскіт весла – тихо. Час іде, треба щось вирішувати. Логіка підказує йти в протилежну сторону від бавора, від села, тобто, на схід, бо там за невиразним кивком руки бавора мав би знаходитися окутаний таємницею Дунай. Берег порослий густими кущами, драпаками, і не завжди ним сприятливо можна йти паралельно до ріки. А віддалятися грозить небезпекою, можна загубитися. Довелося мені йти досить довго. Часто приставав, наслухував, сичав і далі йшов, коли нарешті їх таки наздогнав. А вони що – посідали собі в човен, наповнилися романтикою і йдуть на Дунай, як на весілля. “То що не могли зачекати?”, – питаю. На це мені ніхто не відповів, тільки “Бей” під'їхав ближче берега, зупинився. Я сів у човен і був вдоволений з того, що нарешті опинився поміж своїми.

Довго затокою не плили. Скоро виїжджаємо на широке плесо Дунаю. Страшно очам дивитися. Незважаючи на його ширину і величину, вода тут тиха, спокійна. Це нас трохи дивує, зокрема “Бея”. Але пливемо. Без трудно переплили на протилежну сторону, на всякий випадок човен витягає-

мо наполовину з води на берег і вдоволені вилазимо на високий шкарп, щоб продовжувати марш. Коли глянь – Господи, перед нами правдиве море. Дунай великий, широкий, хвилею воду несе, аж страшно робиться, коли подумаємо, що мусимо його переплисти на другу сторону в такому малому човнику. З місця повертаємося чимскоріше на долину до човна, боїмося, щоб його вода не забрала. З великим трудом і напруженням сил перетягаємо його через шкарп на іншу сторону, легко спускаємо, сідаємо і помаленьку на поперек з боязню і трепетом пливемо. При кермі “Бей”. Він як той, що народився десь над рікою і знає це діло, веслує легко і справно, а нам каже сидіти тихо, як муха в лайні, бо в противному разі підемо всі на дно Дунаю. Після таких категоричних слів кожний прищулився, закаменів на місці, перестав навіть голосно дихати. Дійсно, човен з нами пірнув у воду по самі вінця, і якщо б тут стався якийсь необережний рух, можемо всі потопитися. Довго ми плили навскіс, помаленьку придержували човен і завжди так, щоб не вдаряло об нього хвилею. “Бей” виявився тут справжнім знавцем справи, перевіз нас, селепків, на другу сторону без втрат і був вдоволений з того, а ми не менше були горді за свого командира.

За Дунаєм терен дещо міняється. Непомітно починаємо входити в гори. Стає щораз холодніше, паде сніг на переміну з дощем. Інколи, на короткий час, зрадливо із-за чорної хмари усміхається сонце. Воно, як-то співається в пісні, “світить та не гріє, ще й холодно віє”. Щораз тяжче маршувати, тримати напрям. Ідемо дорогою крутою раз в долину, то знову догори і не в нашому напрямі, але тут в горах іншого виходу не маємо. Зараз таки звечора заходимо на широке подвір'я одного бавора. Хата недалеко, тож стукаємо, заходимо. Ще сьогодні, 1991 року, пишучи ці рядки, пам'ятаю її. Велика простора кімната з електричним світлом виглядає довшою ніж ширшою. З лівої сторони біля стіни велика залізна кухня з зігнутою трубою, над якою на мотузці сушаться пеленки. Посередині на шнурках висить колиска з немовлям – це вже другий раз таке зустрічаємо, коло якої стоїть вже старший чоловік, пахає довгу вигнуту люльку, колише. А ще перед колискою довгий стіл з масивними лавками обабіч. Жінки – одна старша, друга молодша – коли нас побачили, в хвилині зникли в бічних дверях сусідньої кімнати. Як завжди, вітаємося і кажемо, хто ми є, та просимо щось з'їсти. Старий спочатку трохи розгубився, ставиться до нас з недовірою, але коли довідався, хто ми такі, заспокоївся. Викликав жінку з кімнати і вже вдвох пропонують нам капусту, але вона ще на кухні, ще не готова. Нічого, кажемо, їстимемо, яка є. Ставлять на стіл, старий крає тонкі скибки чорного хліба – як котрийсь сказав, тоненькі, як папірець – дає кожному до рук – традиція тут така, чи що – запрошує їсти. Розговорюється, каже: “Мій син також був вояком, воював на східному фронті, де і загинув”. Старий на хвилинку замовк, зосередив свій зір кудись в кут хати і таки на добре прослезився. Спостерігаючи його, нелегко було нам дивитися на душевний біль вже похилої віком людини. Завершуємо вечерю, з дозволу забираємо зі стола недокінчений хліб, прощаємося і відходимо. Старий добровільно зголосився, іде з нами показати дорогу. За обійстям далеко за лугами і полями під великим лісом зупинився, показуючи рукою,

каже до нас: “Бачите той другий берег?” – “Так бачимо”, – відповідаємо. “Це вже американська зона, – каже. – До нього мусите йти так-то і так просто, і завжди мати його на оці”. Він ще нам пояснював, якою дорогою ми повинні йти, куди скрутити і де переходити кордон, але це вже сьогодні не тримається пам’яти. Серденно дякуємо йому за труд, за доброту, тепер вже прощаємося на добре і відходимо, він до теплої хати, а ми в чорний холодний ліс. Це була остання хата в советській зоні Австрії, до якої ми зайшли, а також остання тепла вечера в добрих австрійців.

Незабаром після вказівок доброго австрійця швиденько відшукуємо дорогу і входимо в ліс. Ніч темна, холодна, паде сніг. Його на дорозі вже чимало. Він мокрий, слизький, перешкоджає нам у марші. Ліс високий, стрункий, сама груба сосна, при подуві вітру верхів’ям злегка шумить. Пригадуються нам Білі Карпати. Там справді за всю нашу хресну дорогу зустрічали найгірші ліси. Зауважуємо тут також досить густі крони, що на рівнині було майже рідкістю. За весь час нашого маршу сніг не перестає падати. Ми вже добре промокли. Дорога в’ється вужем, часом на скелястому повороті досить вузька, відчуваємо, що підносимося щораз то вище в гори. На роздоріжжі орієнтуємося за компасом, беремо бажаний напрям й так ідемо аж до ранку. Тут таки за невеликим потоком лишаємося на днювання та безнастанно мріємо про “другий берег”.

Ранок застає нас досить високо в горах. Сніг паде і паде. Сидимо у високому сосновому лісі, підшитому всячиною, палимо вогонь, гріємось, сушимо онучі. Лишилося їх небагато, саме дрантя. Всі рубці пообривані. Ними підв’язуємо подерті черевки. Шкода пальців. Вони в марші понапухали, мокрі, червоні, як буряки, при постої мерзнуть. Але і шкода онуч. Тепер заведе півноги можемо ними завинути. Дехто, скрутившись у клубок, спить. Надходить день, жар, який ще зрана давав нам трохи тепла, тепер погас. Холод нам дощуляє, спати не можемо і накинути на себе не маємо що, а сніг з дощем як падав, так і паде. До того ще і вітер нам дощуляє. А він тут в горах досить пронизливий. Через те ще за дня вибираємося в дорогу.

Два дні і дві ночі, майже безперестанку, голодні і виснажені маршуємо гірським лісистим хребтом, поки нарешті зустріли одну хату під лісом. Вже над ранком непомітно вилазимо на горище з надією заритися в сіно, трохи погрітися, передімати, відпочити. А на горищі ні стеблинки, дірами вітер тихенько свище, часом цікаво завиває – ще холодніше, ніж у лісі. Є тут дві великі коров’ячі шкіри, залазимо, натягаємо на себе і так дзиг’онимо. Вичікуємо того моменту, коли в хаті вставатимуть, щоб мати змогу до неї зайти, розвідати про околицю, про американців, або в разі потреби зникнути в лісі, який тут неподалік. Хоча помучені, до краю виснажені, ніхто поза хвилевою дрімотою не спить, дуже холодно. Надворі вже починає благословитися на світанок. Хтось на подвір’ю ходить, риплять двері, чути стукіт, рух. Підлазимо ближче до дошок, через дірку зауважуємо, що в хаті вже повставали. Щоб не злякати людей, злазимо зі стриху досить обережно. Зближаємося під хату, стукаємо, заходимо, вітаємося і як завжди кажемо, хто ми є, і просимо щось з’їсти. Побачивши нас таких брудних, обдертих, зі зброєю в руках, люди налякались, здивовані, але скоро себе

опановують, задержують цілковитий спокій. Якраз лагодяться до снідання, запрошують нас до столу. Бавор не зовсім зрозумів, хто ми такі, тож ще раз пояснюємо йому. Господиня хати за той час подала гарячий розсіл з обвареного вудняного м'яса – це вже не перший раз таке їмо. Господар вривав кожному краєць чорного черствого хліба, подав до рук, встав, молиться, поблагословив їжу, перехрестився, ми теж, запрошує їсти. Скоро ми це змотали. А голодні – чорта б з'їли, але не сміємо питати, соромно якось. Дякуємо за все, бавора просимо, щоб він пішов з нами та показав, в якому напрямі ці американці знаходяться. Довго ми не йшли, за обійстям на горі бавор зупинився, коротко пояснює нам, показуючи рукою: “Підете просто туди в долину до дороги до тартаку, а поминувши його, скоро натрапите на будку, в якій і будуть американці”. – “А де рускі?”, – питаємо. Він люлькою показав на яр в долині та на невелику дорогу: “Ось тут, – каже, – недалеко за дорогою це вже руска зона”. Коли взяти під увагу наш напрям, то це було з лівої сторони. Та це зовсім близько. Котромусь так і вирвалось: “Най ти шляк трафить, ще трішки – і були б знова попали в советський рай”. “А до американців далеко?”, – питаємо. Він віддаль з місця окреслив, але на скільки, я вже не пам'ятаю. Як сьогодні це бачу ці околиці, далеко, здається, не було.

Дякуємо симпатичному баворові – в нього така невідступна люлька на довгому цибуху – прощаємось і з неменшим трепетом сходимо з гір на долини. Полями прямуємо до дороги, завжди тримаючи напрям на тартак⁵⁰. Його з гори було видно, але тепер, коли ми увійшли в невелику вижолобину, в якій з успіхом перейшли ще орні поля і кусок невеликого лісу, він нам на якийсь час зник з виду. Скоро переходимо ще гору, сходимо в долину, на дорогу. Дивно якось почуваємося. Це ж ранок, білий день. А тут на долах великий рух: їдуть авта, десь гудуть мотори, люди поспішають до праці, хто пішки, хто ровером, хто чекає на автобус. Заскочені нашою тут присутністю, дивляться на нас, як на диво яке. Одні пасивно мовчки до нас приглядаються, другі щось незрозуміло говорять. Переходимо коло тартаку. Він справді при дорозі. Робота в ньому кипить: одні несуть бруски, другі пхають з обрізками вагонетку, третій стоїть з довгою тичиною, тримає її якось так шанобливо, наче яку свічку. Самі полонені. Якої національності – ми не знаємо. Недалеко коло них озброєний вартовий австрієць, на рамені кріс німецької армії, мундир темний, здається, чорний, на нас скося споглядає, не рухається, стоїть на місці, як укопаний. Ми від нього заледве на кілька кроків. Не задержуючись, обсервуємо його, маршуємо битою дорогою у вказаному напрямі. А полонені збіглися ближче дороги, з натовпу вимахують руками, знаряддям, кричать: “Камрат, камрат!”, – щось говорять. Але в цій буремній стихії хоча їхні слова і долітають до нас, то все-таки годі їх зрозуміти.

Згідно з заявою бавора дійсно дорога за тартаком крутить дещо наліво. Тож ідемо туди. Якийсь австрієць їхав ровером, мабуть, до роботи, за-

⁵⁰ У 1990 році я спеціально вирвався на вакації до Австрії, побував над рікою Еннс і в її околицях, “досліджував” багато тартаків, але цього з 1947 року мені не вдалося розпізнати.

дивився на нас, замість їхати просто – з'їхав з дороги, поїхав просто в рів. Кумедно якось то виглядало. Хоча не до сміху нам було, все одно дісталось йому від нас, офірно. Коли глянь – дійсно недалеко за закрутом будка. Невелика, розмальована, стоїть на краю дороги ближче до підніжжя невисокої скелі, яка вся світиться вапном. Коло неї вартовий, зауваживши нас, в моменті кудись задівся, мабуть, зник в будці. Не зупиняємося, продовжуємо марш спокійно, без хвилювання. Ми вже тут. Тепер перед нами з'явився не один, а двох американців. Нас задержують, щось говорять, але ми не розуміємо. Один з них, ростом малий, зайшов ззаду, постягав нам з рамена нашу зброю, забрав гранати, показав рукою, щоб ми зійшли з дороги і стали біля будки. Скоро, майже в хвилині, звідкись появилась військова вантажівка, закинули брезент, посадили на лавках під ескортом – старшина американець мав тільки пістолі – відвезли нас на станицю. В час їзди американець, який сидів біля нас, викрутив пальники з наших советських рапатових гранат, їх по одній покидав в ріку Еннс, а пальники заховав до кишені.

Сьогодні вже не пригадую, як довго ми їхали. Мені, однак, здається, що зараз таки, вкоротці опинилися внизу. А їхав той американець-шофер, як би ся сказив. Дорога в горах неширока, видовбана в скелях, біжить круто над урвищами, вистарчило “секунду” схибити, щоб полетіти стрімголов у ріку Еннс. А вона в тому місці глибоко внизу синьою лентою, з охоплюючою панорамою котить свої бурхливі води між скелями, високо з гір спливає вузьким руслом на доли.

Прибули на станицю якраз тоді, коли приготувлялося снідання. Війська тут чимало, а авт, здається, ще більше. Весь цей військовий транспорт рядом поставлено, як до шнурка. Привели нас в їдальню, в горлі тут лоскоче від всяких запахів, а вояки позбігалися, дивляться здивовано на нас, щось вигукують типово по-американськи, ніби вітають нас. На їхній “ентузіязм” мало реагуємо, нам, коли ми вже в американців, одна в голові думка – щось би тепер з'їсти. Через їдальню нас тільки перепроводили, показали воякам. На перший поверх у велику залю відвели щойно згодом. Тут дали нам їсти, але нам тої “манни” не було досить. Додали. Деся несподівано з'явився американський поляк. Слабо говорить по-польськи, але можемо з ним договоритися. На наше прохання приніс нам ще хліба. Ставить питання, проти кого воювали, хто командир, яким способом дісталися до Австрії, як довго йшли. На кінець повідомив, що ми ще сьогодні від'їдемо у Пассав до тюрми. “Чому до тюрми?”, – питаємо. Так, каже, до тюрми, бо ми перейшли нелегально кордон, але зараз похапцем додав, що це тільки формальність, довго там не будемо.

Дійсно, скоро нас заладували до авта і повезли у Пассав. Перед тюрмою якийсь високий американський урядовець ще раз випитав нас коротко про все, сказав залишити йому наш компас, мапу і ще може що, дав пачку цигарок і сказав відіслати нас до тюрми, бо так велить закон. Услід нам ще докинув, що такі, як ми, вже тут є. Ми зрозуміли, що він таких, як ми, до тюрми вже запроторив. Зустрінемось, буде радість. Але їх тут не було. У нас витворилося таке враження, що хоч американець і високий урядовець – правди не сказав.

Тюрма, довжелезний коридор. Попереду ключник. Спочатку він нас веде до лазні. Тут наказує розбиратися, скидати з себе все наше лахміття на одну купу. Його підбирають, кидають в котел, впускають пару – дезінфекція, нас відпроваджує до бічної кімнати під гарячий душ. Після років невигод, поневірянь, приємно хоча на хвилинку знайтися під струменем теплої води. Позбувшись наших невідступних друзів – вошей, вбравшись у чисте тепле білля, ми як би на світ народилися. Після всіх тих профілактичних церемоній нас таки остаточно замкнули до цюпи.

Келія наша невелика, чотири тюремні ліжка двоверхові, мале над землею в ґратах віконце, темно, не виднося, хоч за вікном стоїть білий, ясний день. Потомлені, та ще по купелі, ми скоро заснули глибоким, твердим сном. Спали цілий день, цілу ніч, а пробудилися щойно на другий день надвечір, коли на Божому світі вже було темно. Охоронець, як нам казав, старався нас будити кілька разів, коли подавали їжу, але все без успіху. Вже був у клопоті. В тюрмі ми не перебули і тижня. Скоро нас звідти забрали, при відході видали посвідки, американець – урядовець в цивільному, відвіз нас своїм автом – було мале, тіснувато нам було – десь до Лінцу. Тут нас передав якимсь українцям, а ті зв'язком перекинули нас до Зальцбурґу до ДП-і табору Лексенфельд. Зараз таки тої самої ночі зі зв'язковими перейшли широку ріку Зальцах, границю між Австрією і Німеччиною. Раннім ранком, бо щойно починало світати, ми як робітники сіли на поїзд і подалися в Мюнхен. Після партизанських стежок, безнастанних маршів, спання на гілляках було приємно сидіти у вагоні на м'якому сидженні, спостерігати, як безпереривно зникали у вікні широкі поля, села, ліси. Хоча радість у нас велика, та все-таки не зникає напруження, підкріплене хвилюванням – ми без документів. У нас тільки залізничні квитки, вразі якоїсь контролі цілком певно можемо попасти в халепу, з якої вирватись, мабуть, і святий Боже не допоможе. На щастя, все обійшлося нам добре. Прибули на зв'язок у Мюнхені, зв'язковий нас передав невідомим людям. На цьому наша одіссея закінчилася.

Везін-Шалет, Франція. 1991 р.

Вд. 97а («Месники-3», сотня «Балая»)
Любачівського куреня (27-ий ТВ «Бастіон» ВО-6 «Сян» УПА-Захід)

Володимир Чорна́ в таборі для
переміщених осіб в Австрії
1947–1948 роки

Українські хлопці на
французькій землі

Володимир Чорна з майбутньою дружиною Анною. 1951 р.

Володимир Чорна з майбутньою дружиною Анною. 1952 р.

Афіші різних культурних заходів української громади, що їх виготовив Володимир Чорна

Хор церкви Св. Ольги, диригентом якого був Володимир Чорна́.
В першому ряді третій справа – Володимир Чорна́, в другому ряді четверта
справа – дружина Анна і поряд з нею дочка Наталка. Липень 1973 р.

Володимир Чорна́ диригує хором української громади

Українська громада біля пам'ятника Тарасу Шевченку.
Зліва на передньому плані – Володимир Чорна́

Світовий з'їзд-зустріч вояків УПА в Нью-Йорку. Вересень, 1987 р.
Перший зліва – Володимир Чорна́, другий – Зинвій Соколюк (проректор-
декан факультету права Українського Вільного Університету в Мюнхені),
третій – Іван Філь – Степан Гула-“Шеремета”

Хор "Кобзар", активним учасником якого був Володимир Чорна́ (стоїть біля українського прапора). Шевченківське свято, 1989 р.

Володимир Чорна́ разом зі сім'єю – дочка Наталя, дружина Анна та єдиний улюблений внук Роман. 1995 р.

ПОКАЖЧИК

97, вд. *Див.* УПА-Захід, вд. 97
(«Месники-1») Любачівського куреня
ТВ-27 «Бастіон» ВО-6 «Сян»
97а, вд. *Див.* УПА-Захід, вд. 97а («Месники-3»,
сотня «Балая») Любачівського куреня
ТВ-27 «Бастіон» ВО-6 «Сян»
97б, вд. *Див.* УПА-Захід, вд. 97б
(«Месники-5») Любачівського куреня
ТВ-27 «Бастіон» ВО-6 «Сян»

А

Абетеса 14
Австрійська, армія 56
Австрійці 93, 94, 98, 99
Австрія 8, 76, 78, 90, 91, 93, 94, 98-102
Амберг, м. (Німеччина) 39
Америка 81
Американці 8, 95, 98-101
Армія Крайова (АК) 7
Армія Людова 43
Артишко Семен («Сабаль») 74

Б

«Байда», стр. 31, 50
«Байкар», чот. жанд. 47
«Балай», чот., сот. *Див.* Булас Теодор
«Балая», сотня, *Див.* УПА-Захід, вд. 97а
(«Месники-3», сотня «Балая») Любачів-
ського куреня ТВ-27 «Бастіон» ВО-6 «Сян»
Банська Бистриця, м. (Словачина) 78
«Бастіон» ТВ-27. *Див.* УПА-Захід,
ТВ-27 «Бастіон» ВО-6 «Сян»
Бахорівський, куц 82
Башня Горішня, с. Любачівського пов. 17
Башня Долішня, с. Любачівського пов. 7,
11, 12, 15, 19-21, 26, 27, 56
«Бей», зброяр 38
«Бей», чот., бул. *Див.* Білан Василь
Бенеш, Едвард 78
«Береза», ланк. 62
«Береза», стр. 37, 39
«Берези», ланка 55
Берлін, м. (Німеччина) 19, 28
«Бич», чот. *Див.* Чорній Василь
«Бича», чота 73
Білан Василь («Бей») 8, 65, 66, 78-81,
84, 86-90, 92, 94, 96, 97
«Білий», рой. 74
Білі Карпати, г. 83, 86, 98
Більшовики 7, 14-16, 18-20, 22, 26, 27, 30-33,
49, 53-55, 59-61, 67, 91, 94. *Див.* також
Червона армія (ЧА, червоноармійці)
Біновце (Bíňovce), м. (Словачина) 83
«Біс», сот. 54
«Біса», сотня 26, 27, 29, 32, 33, 47, 52-
54, 65, 69-71
«Бобер», пвх. 26, 67

Богданівка, хут. (Любачівщина) 22
«Богун», кул. *Див.* Чорна (Черна) Йосип
Боднар Іван («Гамалія») 30, 35
«Бойко», бунч., сот. *Див.* Ухань Михайло
Борівець, с. Любачівського пов. 30
Борівські, поля 18
Борова Гора, с. Любачівського пов. 12,
26, 27, 29
«Босий», сот. пвх. 26
Бохно Михайло («Крутянець») 82
Братіслава, м. (Словачина) 91, 92
Брезова под Брадлом, м. (Словачина) 83
Бреслав, м. (Чехія) 91
Бригідки, львівська тюрма 26
«Бриль», сот. *Див.* Гамела Ярослав
«Бриля», сотня 65
Брно, м. (Чехія) 89-92
Броди, м. Львівської обл. 20, 23, 81
Брусно (Нове, Старе), с. Любачівського
пов. 16
Булас Теодор («Балай») 52, 65, 74, 75
«Бурлака», кул. 32
«Буряк» 16
Буща, ліс 23

В

Ваврикович Степан («Вах») 30-33, 66, 67
Ваг, р. 79, 80, 81
Вальницький Іван («Війт») 36, 57
Ванкевич Іван («Верба») 39-42
«Вартовий», чот. *Див.* Сімко Володимир
Варшава, м. (Польща) 36
Василенко Петро («Волош», «Гетьманець») 53
«Вах», рой. *Див.* Ваврикович Степан
«Ваха», рій 32, 66
Везін-Шалет (Vésines Chalette), м.
(Франція) 9, 101
Велика Лука, с. Тернопільського р-ну
Тернопільської обл. 8
«Верба», кул. *Див.* Ванкевич Іван
Веселі-над-Моравою, м. (Чехія) 90
«Видра», стр. 32, 51
«Вишня», сот. інт. *Див.* Гой Іван
Військо Польське (ВП) 30, 31, 38, 40,
41, 48, 50, 52, 53, 55, 58, 61, 62, 65,
67, 70, 71, 80
«Війт», саніт. *Див.* Вальницький Іван
Вілька Горинецька, с. Любачівського пов. 45
«Вільха», стр. 19, 33
«Вітер», д-р. *Див.* Семчук Мирон
«Вітер», кул. 39, 40
Волинь 33, 47
Волянки 14, 33, 47
«Волош». *Див.* Василенко Петро
Воля Горинецька, с. Любачівського пов. 52
Воля Молодицька, с. Любачівського пов. 30,
33, 43, 45, 48, 51, 53, 60, 61, 69, 70, 73

Воля Олещицька, с. Любачівського пов. 43
«Ворона» 51
Вужинські, з с. Тимці 25
В'язівницькі, поля 50
В'язівниця, с. Ярославського пов. 13,
35, 40, 44, 48, 51, 52, 70, 83

Г

«Гад» («Гак»), к-т ПЖ. *Див.* Симко Володимир
Гайке, Вольф-Дітріх 80
«Гайовий», госп. *Див.* Грицко Іван
«Галайда», рой. 22
Галаса Василь («Орлан») 69
Галичина 11
«Галичина», дивізія 11, 21, 59
«Гамалія», бунч. *Див.* Боднар Іван
Гамела Ярослав («Бриль») 65
Ганка, господиня 25
«Гетьманець». *Див.* Василенко Петро
Гітлер, Адольф 32
«Гладкий», кул. 81, 82, 94
Годонін, м. (Чехія) 90
«Голуб», чот. *Див.* Хіта Микола
«Гопак», кухар. *Див.* Гуль Степан
Гораєць, с. Любачівського пов. 17, 21-25,
27, 29, 38, 47, 68
Гораєцькі, ліси 26, 36, 37
Горечий Володимир («Скала») 74
Горинець, с. Любачівського пов. 45
Горні Орешани, м. (Словаччина) 83
Границя, пол. пляцувка 12
«Гречка», чот. швець 55
Грибова Гора, місц. 65, 66
Гримаки (Гримаківські), хутори 11-13,
15, 22, 23, 69
Гримаківські, мочари 15
Грицко Іван («Гайовий») 63
Грушів, с. Яворівського р-ну Львівської обл. 47
Грушка, с. Томашівського пов. 53
Гук Мирон («Сталь») 53
Гуль Степан («Гопак») 35, 36, 51
«Гусак», чот. інт. 21
Гута Рожанецька, с. Любачівського пов. 30

Г

Гештапо 12
«Генко», чот. пвх., бунч. *Див.* Стецишин Євген
Гой Іван («Вишня») 30, 33, 34, 37, 57,
58, 67-69, 71
Голяш Степан («Мар») 82
Гула Степан (Філь Іван, «Шеремета») 79, 80, 84, 86, 94, 105

Д

Дахнів, с. Любачівського пов. 13, 17, 44,
45, 62, 72, 81
Дахнівські, поля 56, 72
Деревня, с. Жовківського р-ну Львівської
обл. 8
«Деркач», сот. пвх. 53

Дзьоба Дмитро («Сталь», «Сурмач») 53, 68
Диків (Новий, Старий), с. Любачівського
пов. 33, 34, 45, 51, 61, 63, 70, 72, 73
Диківський, куш 44, 62, 63
«Директор». *Див.* Ханас Степан
Діброва, с. Любачівського пов. 16, 21
Дібча, с. Ярославського пов. 55
Дія, р. 92, 93
Дніпро, р. 28
Добра, с. Ярославського пов. 17, 53, 54
Добрівський, ліс 13
«Довбуш», ланк. 73
Долини, прис. с. Жуків Любачівського пов. 38
Дорошівський, ліс 13
Дорошівські, поля 15
«Дуб», кул. 37, 42, 50, 51
«Дуб», рой. 17, 20, 23-25, 47
Дубинки, рогатка 22
Дубрівський, ліс 15, 21, 22, 25
Дубрівські, поля 15
Дубрівські, хутори (Любачівщина) 19
Дунай, р. 93, 96, 97

Е

Емгєбісти 47
«Еней», сот. пвх. 47, 52
Енкаведисти 67, 69. *Див.* також НКВС
Еннс, р. 99, 100

Є

Євця Б., зв'язкова 18

Ж

Жапалів, с. Ярославського пов. 43, 45, 52
Жари (Жарівські), прис. (хут.) с. Новий
Люблинець Любачівського пов. 34,
47, 51, 52
Жиліна (Žilina), м. (Словаччина) 78
Жіглава, р. 92
Жовківщина 8
Жук Семен («Муха») 45, 50, 51
Жуків, с. Любачівського пов. 29, 30, 38, 40
Жуківські, поля 42
Жураківські, плавні 22, 56

З

Забіла, с. Любачівського пов. 33, 34,
43, 61, 72
Задорожний Осип («Зенко») 51, 59, 64,
66, 68-70, 72, 73
«Закарпатський». *Див.* Ухань Михайло
Закерзоння 8, 9, 13, 27, 47, 49, 53, 59, 81
«Залізний», кул. 44, 51
«Залізняк», сот., кур. *Див.* Шпонтан Іван
«Залізняка», куринь. *Див.* УПА-Захід,
Любачівський («Месники») куринь
ТВ-27 «Бастіон» ВО-6 «Сян»
Залісся, с. Любачівського пов. 45
Зальцах, р. 101
Зальцбург, м. (Австрія) 8, 101

Замх, с. Білгорайського пов. 30-32, 37, 38
Заставне, с. Ярославського пов. 31, 44, 60
Захід 8, 10, 27, 76, 81
Західна Україна. *Див.* Україна, Західна
«Зелений», рой. 36, 46, 54
«Зенка», рій 61, 64, 66, 71, 72
«Зенко», рой., чот. *Див.* Задорожний Осип
Зноймо, м. (Чехія) 92, 93
«Зоряний», інт. 47
ЗУЗ 13

I

Іван, сусід 14, 15
Івано-Франківщина 8
«Іскра», пров. 13, 16, 18
Італія 56

K

Казані, прис. (хут.) с. Мівків
Любачівського пов. 62, 65
«Калинович», чот, сот. *Див.* Мазур Григорій
«Калиновича», сотня 31, 51, 59
«Калиновича», чота 49, 66, 67, 73, 74
Калмики 12
«Камінь», *Див.* Кудрик Григорій
Канада 10
Кардлюк Михайло («Коваль») 47
«Карпа», рій 27, 59, 61
«Карпо», рой. 28, 52
Качмарі, прис. с. Забіла Любачівського
пов. 43, 46, 61, 65
Качор, з с. Воля Молодицька 69
КБВ 42
«Кінь», стр. 67
«Кобзар», хор 106
Кобильниця, с. Любачівського пов. 70
«Коваленко», охор. *Див.* Колосівський Теодор
«Коваль», рой., чот. *Див.* Кардлюк Михайло
Ковпак Сидір 11, 13, 30
Ковпаківці 7, 11
«Когут», жанд. 24, 27, 40, 45, 46, 50, 51
«Кожух» 31, 74, 75
«Козак», рой. 17, 47, 68, 69, 70
«Козака», рій 16, 20
Козаки, прис. (хут.) с. Суха Воля
Любачівського пов. 32, 34
Колосівський Теодор («Коваленко») 61,
64, 69, 74
Копань, хут. (Ярославпина) 43, 49, 50, 68
Коркїйруа (Corquilleroy), муніципалітет
(Франція) 9
Коровиця (Голодівська, Лісова, Сама), с.
Любачівського пов. 59
Кособуди, прис. с. Жуків Любачівського
пов. 33, 34, 51
Краковець, смт. Яворівського р-ну
Львівської обл. 64
«Краян», чот. 30, 32, 33, 41, 45, 52
«Краяна», чота 32, 33, 38, 39, 42, 43, 45,
48, 49, 58, 63, 70, 71, 74

Кривенські, хутори (Любачівщина) 15, 22
«Крим». *Див.* Радейко Микола
Крисько С. 14, 15, 56
«Крук», чот, сот. 12, 16, 17, 19-22, 24, 25, 27-
30, 33-35, 37-40, 42, 45-48, 52, 63, 65, 72
«Крука», чота 16, 34, 43-45, 47-49, 51,
52, 61, 63, 70, 71
«Крутянець». *Див.* Бохно Михайло
Кудрик Григорій («Камінь») 64

L

Лебедівські, хутори (Любачівщина) 42
«Лев» («Левко»), к-т ПЖ. *Див.* Левчишин Іван
«Левко», стр. 33
«Левцьо», стр. 57, 58, 71
Левчишин Іван («Левко», «Лев») 33-37,
52, 54, 57, 65, 67-73
«Лейба», стр. 52, 61
Лексенфельд, табір Ді-Пі (Австрія) 101
Лемеха Іван («Чайка») 55, 68
Лехмани, прис. (хут.) с. Добра
Ярославського пов. 48, 53, 54, 55, 61
Лехманівський, куц 53
Лижник Ілько («Литвин») 51
«Линок», рой. 17, 25
«Липа», стр. 35, 39, 40
Лис М. 25
«Лис», рой. 28, 29
«Лисиця», к-т ПЖ. *Див.* Шостак Михайло
Лисячий кут 13
«Литвин», саніт. *Див.* Лижник Ілько
Лівча, с. Любачівського пов. 12, 23, 24,
29, 40, 47, 62, 64, 69
Лінц, м. (Австрія) 101
«Лісовик», підп. в-ня 53
Ліщинський З., лікар 10, 73
«Лоза», стр. 21, 24, 51
Луньо Євген 10
«Лупій», стр., кухар 48, 67, 68
Львів, м. 46
Львівська, обл. 65
Львівщина 74
Любачів, м. (Польща) 11, 12, 25, 46, 66, 72, 73
Любачів, пов. *Див.* Любачівський, пов.
Любачівка, р. 43, 44, 48, 50, 82
Любачівська, земля. *Див.* Любачівщина
Любачівський, курінь. *Див.* УПА-Захід,
Любачівський («Месники») курінь
ТВ-27 «Бастіон» ВО-6 «Сян»
Любачівський, повіт 12, 17, 27, 52, 73
Любачівщина 7, 10, 12, 16, 29-31, 35, 39,
40, 44, 45, 47, 52-54, 59, 60, 62, 69
Люблинець (Старий, Новий), с.
Любачівського пов. 29, 30, 34, 36,
38-40, 51, 57, 65, 77, 80
Люблинець Новий, с. Любачівського
пов. 36, 53
Люблинець Старий, с. Любачівського
пов. 36, 38, 42
Люблинецький, куц 30-33, 42

Люблинецький, ліс 24, 30, 31, 33, 52, 74, 84
Люблинецькі, поля (сіножаті, вигони) 33,
35, 37, 42, 53, 77
Люблинецькі, стави 38
Люблинчани 37, 38, 39, 58
Люрі, замок (Франція) 8
«Люшні», ланка 22
Лянтурн Роман 9, 10, 106
Лярібуз'є, табір (Франція) 8

М

«Маєвий». *Див.* Чорна Володимир с. Михайла
Мазур Григорій («Калинович») 58, 73-75
«Мак», сан. 67, 68
«Малий». *Див.* Чорна Володимир с. Михайла
Малі Карпати, г. 83
Мальці, с. Любачівського пов. 12, 16,
19-22, 27
Мальцівський, ліс 21
Мальцівські, хутори (Любачівщина) 17
«Мар». *Див.* Голяш Степан
Мартін, м. (Словачина) 78
Мацелко Михайло («Мономах») 44, 59, 60
Мачуги, с. Ярославського пов. 43
Мельники, прис. с. Люблинець Новий
Любачівського пов. 34, 38, 42
«Месники», курінь. *Див.* УПА-Захід,
Любачівський («Месники») курінь
ТВ-27 «Бастіон» ВО-6 «Сян»
«Месники-1» (вд. 97), сотня. *Див.*
УПА-Захід, вд. 97 («Месники-1»)
Любачівського куреня ТВ-27
«Бастіон» ВО-6 «Сян»
«Месники-3» (вд. 97а), сотня. *Див.*
УПА-Захід, вд. 97а («Месники-3»,
сотня «Балая») Любачівського куреня
ТВ-27 «Бастіон» ВО-6 «Сян»
«Месники-5» (вд. 97б). *Див.* УПА-Захід,
вд. 97б («Месники-5») Любачівського
куреня ТВ-27 «Бастіон» ВО-6 «Сян»
«Микитка», рой. 27, 29
«Микитки», рій 27
«Мило», охор. *Див.* Піпка Олекса
«Мирона», чота 29
Мівків (Мілків), с. Любачівського пов.
33, 34, 43, 45, 48, 51-53, 56-58,
60-65, 68, 71-73
Мівківська, лісничівка 45, 47-49, 53, 63,
64, 70, 72, 73
Мівківські, поля 46
Мікулов, м. (Чехія) 90, 92
«Місько», рой. 62-64
Міштал Степан («Мур») 39, 40, 41, 64, 73
Млини, с. Ярославського пов. 50, 70
МО. *Див.* Польська міліція
Молодич с. Ярославського пов. 33, 48,
58, 60, 61, 70, 71
Монастир, с. Любачівського пов. 24, 71
«Мономах», сот. саніт. *Див.* Мацелко
Михайло

Морава, р. 86, 87, 90-92, 94
Моравія, регіон (Чехія) 56, 86
Моравська, низовина 86
«Моряк», чот. 74
«Моряка», чота 53, 75
Москалі. *Див.* Росіяни
«Мотики», ланка 22
Мочари, прис. с. Верхрата Любачівського
пов. 11
Мриглоди, с. Томашівського пов. 53
«Мур», кул. *Див.* Міштал Степан
«Муха», рой. *Див.* Жук Семен
«Мухи», рій 44, 49
Мюнхен, м. (Німеччина) 101

Н

Наполеон, Бонапарт 66
Немирів, смт. Яворівського р-ну
Львівської обл. 47
Німецька армія (Вермахт) 12, 13, 28
Німеччина 39, 101
Німців, с. Любачівського пов. 29, 33,
42, 44, 46, 51, 52
Німцівські, поля 53
Німці 12, 14-16, 30, 45
НКВС 8. *Див.* також Енкаведисти
Нова Гребля, с. Любачівського пов. 13,
30, 65-67, 71
Нове Место-над-Вагом, м. (Словачина)
79, 80, 83
Нове Село, с. Любачівського пов. 12,
13, 16, 17, 22, 24-26, 35, 56, 57, 68
Новий Люблинець, с. Любачівського
пов. 47, 75
Новосільський, ліс 11, 12, 22, 25, 26, 58
Новосільські, стави 23
Нью-Йорк, м. (США) 105

О

«Огірко», стан. 12
«Окунь», рой. 22, 23
«Окуня», рій 24
Олекса Т., з с. Тимці 14-16
Олешичі, с. Любачівського пов. 33, 34,
43, 45, 58, 62, 65, 66, 73
Олешиччина 13
Онишки, прис. с. Старе Село Любачів-
ського пов. 39
Онищак, селянин 19
Онищаки (Онищаківські), прис. (хут.) с.
Тимці Любачівського пов. 19, 20, 47
«Орел», сот. розв. 74
«Орлан», пров. *Див.* Галаса Василь
Орлеан, м. (Франція) 8
«Орлик», бунч. *Див.* Стецишин Євген
«Орчик», стр. 47
«Орчика», ланка 16
«Осика», ланк. 20
ОУН, СБ 13, 16, 17, 18

П

Паливода Петро («Шпрота») 30, 58, 59, 61, 65, 72
«Паливода», рой. 65
«Палій», куц. пров. *Див.* Подільчак Ярослав
«Палій», сот. пвх. *Див.* Ханас Степан
«Палія», куц. 56
Пассав, м. (Німеччина) 64, 100
Пепіки. *Див.* Чехи
Перемишль, м. (Польща) 73
Перемищина 30, 52, 58, 64, 69
«Перемоги», сотня 13
Пержили, прис. с. Молодич
Ярославського пов. 43, 61-63, 65
Петлюра Симон 91
«Петренко» 28, 29
П'ештани (Piešťany), м. (Словаччина) 80
ПЖ. *Див.* УПА, ПЖ
Пирка Василь («Сталевий») 64, 69
Пискорі, прис. с. Молодич Ярославського
пов. 33, 44, 48, 53, 55, 60, 69
Пискорівська, лісничівка 53
Пискорівсько-молодицькі, поля 58
«Підкова», чот., сот. *Див.* Ширба Василь
«Підкови», чота 52, 55, 58, 59, 61, 62,
63, 66, 71
Піпка Олекса («Мило») 64, 71, 74
Плазів, с. Любачівського пов. 29
Подемщина, с. Любачівського пов. 15,
16, 21, 25
Подільчак Ярослав («Палій») 27, 29, 37
Подольчаки (Подольчаківські), хутір
(Любачівщина) 18, 22
Полтавщина 47, 53
Польська міліція (МО) 15, 22, 24, 25, 29,
38, 43-49, 56, 63, 75, 81
Польське військо (ВП) 21
Польське населення. *Див.* Поляки
Польща 15, 17, 47, 58, 81
Поляки 15, 16, 31, 33, 48-50, 54, 55,
60-63, 66, 67, 73, 82, 100
Прієвідза (Prievidza), м. (Словаччина) 78
«Птах», рой. 34, 40, 41, 44, 59
«Птаха», рій 44
П'ява, р. 15, 56

Р

Рава-Руська, м. Жовківського р-ну
Львівської обл. 11, 62
Равщина 28, 33, 52-54, 64, 71
Радава, с. Ярославського пов. 44, 43,
49, 50, 59
Радейко Микола («Крим») 53
Райхав (тепер Підлісся), с. Любачівського
пов. 12
Ракуско. *Див.* Австрія
Рожанецькі, луги 30
Рожанецькі, хутори (Любачівщина) 30,
34, 38, 52, 77
«Ромко» («Ромцьо»), кул. 30, 32

Росіяни 65, 78, 99

Руда Рожанецька, с. Любачівського пов.
30, 31, 38, 52
Рудка, с. Любачівського пов. 12
Рускі. *Див.* Росіяни
Ряшів (Жешув), м. (Польща) 71, 73

С

«Сабаль», рой. *Див.* Артишко Семен
«Сагайдачний», стр. 52
Салашівські (Салаші), хутори 27
СБ ОУН. *Див.* ОУН, СБ
Свидниця, р. 11, 26
«Семенів Зенон». *Див.* Соколюк Зиновій
Семчук Мирон («Вітер») 64, 67
Сеніца, м. (Словаччина) 83
Сибір 27
Симівські, горбки 26
Симко Володимир («Гак», «Вартовий»),
к-р 17, 47, 72, 73
Синява (Сінява), с. Ярославського пов.
54, 55, 58, 60
Синявка, с. Любачівського пов. 12, 21, 17
Синявські, ліси 33, 35, 42, 43, 47, 48, 51,
53-55, 57, 60, 61, 65, 69, 70, 73
«Сірого», куц. 17
Січові Стрільці. *Див.* УСС
«Скала», бунч. *Див.* Горечий Володимир
СКВ 11, 12, 27
«Скиба», стр. 51, 55
Словаки 78, 83, 86, 89
Словаччина 10, 81, 84, 89
Смеречина, хут. (Любачівщина) 12
«Смик», чот. інт. 61, 62, 68, 69
«Смілий», стр. 61
Соболь Анна. *Див.* Чорна Анна
«Сокіл», кул. 16, 17, 20, 23
«Сокіл», стр. 45
Соколюк Зиновій («Зенон Семенів») 105
«Сталевий», охор. *Див.* Пирка Василь
Сталін Іосіф 32
«Сталь», пров. *Див.* Дзьоба Дмитро
«Сталь». *Див.* Гук Мирон
Старе Село, с. Любачівського пов. 35,
39, 43, 45, 52, 73
Шашкевич, підпор. ВП 41, 42
Стежки, с. (хут.) Ярославського пов. 26,
34, 44, 48, 53, 58, 59, 60, 61, 71
Стендаль, фр. письм. 14
«Степовий», бунч. *Див.* Тилявський Мирослав
Стецишин Євген («Генко», «Орлик») 26,
61, 67, 68, 71, 74, 75
«Сурмач», окр. пров. *Див.* Дзьоба Дмитро
Сурмачівка, с. Ярославського пов. 43, 52, 81
Східняки. *Див.* Українці, східні
США 10
Сян, р. 49
«Сян», ВО-6. *Див.* УПА-Захід, ВО-6 «Сян»

Т

Танва, р. 53
Тарабан Микола («Туча») 8, 33, 45, 48, 49, 52, 74
Терешки, хут. (Любачівщина) 67
Тернопільська, обл. 8, 69, 75
Тиллявський Мирослав («Степовий») 46, 62, 68, 71-73
Тимко, дядько 25
Тимці, прис. с. Башня Долішня Любачівського пов. 7, 12, 13, 15-19, 21, 22, 26, 27, 47
Типилівські, сіножати 32
Типилівські, хутори 26, 30, 31, 42
Томси, с. Любачівського пов. 67
Третій Райх 13
Трнава, м. (Словаччина) 83
Труші, хут. (Любачівщина). 12, 20, 22
«Туча», чот., сот. *Див.* Тарабан Микола «Тучі», чота 30, 34, 43, 45, 48, 49, 70, 73

У

УБ 47
Угнів, м. Сокальського р-ну Львівської обл. 62
Угнівщина 28, 52, 64, 69
Україна 8, 9, 11, 13, 27, 47, 56-59, 61, 62, 64, 67, 69, 72, 75
Україна, Західна 11
Український Вільний Університ (УВУ) 105
Українці 7, 8, 11, 12, 19, 21, 44, 47, 50, 54, 58, 61, 91, 93, 101
Українці, східні 53
Улазів, с. Любачівського пов. 33, 34, 42, 52, 71
Улазівські, поля 34
«Умань», сот. *Див.* Ухань Михайло
УПА 7-13, 15, 17, 19, 22, 24-27, 29, 32, 35, 36, 42, 44-47, 56, 57, 65, 69, 74, 75, 84, 91
УПА, ПЖ 17, 19, 21, 33, 54, 65, 67, 68, 70-73
УПА-Захід 8, 64, 102
УПА-Захід, вд. 97 («Месники-1») Любачівського куреня ТВ-27 «Бастіон» ВО-6 «Сян» 8, 9
УПА-Захід, вд. 97а («Месники-3», сотня «Балая») Любачівського куреня ТВ-27 «Бастіон» ВО-6 «Сян» 8, 47, 51, 52, 65, 66, 72, 73, 102
УПА-Захід, вд. 97б («Месники-5») Любачівського куреня ТВ-27 «Бастіон» ВО-6 «Сян» 50
УПА-Захід, ВО-6 «Сян» 8, 64, 102
УПА-Захід, Любачівський («Месники») курінь ТВ-27 «Бастіон» ВО-6 «Сян» 8, 30, 56, 59, 102
УПА-Захід, ТВ-27 «Бастіон» ВО-6 «Сян» 8, 64, 102
Упівці. *Див.* УПА
УСС (Січові Стрільці) 7, 15, 56
УССД 8
Ухань Михайло («Бойко»), «Умань», «Закарпатський») 71-74
Ушківці (Ушківські), хут. (Любачівщина) 31, 33, 61, 72, 73

Ф

Філі, хут. (Любачівщина) 30, 34
Філь Іван. *Див.* Гула Степан
Фонтенбло, муніципалітет (Франція) 8
Форботек С., підпор. ВП 41, 42
Фрайфельд (тепер с. Ковалівка), кол. Любачівського пов. 30, 38
Франко Іван 13
Франція 8, 101
Французи 56
Футори, с. Любачівського пов. 47, 50
Футуринські, ліси 33, 34, 44, 45, 46, 51, 53, 56

Х

Ханас Степан («Директор», «Ярий», «Палій») 27, 29, 35, 36
«Хвиля», ланк. 24
Хіта Іван («Хут») 50
Хіта Микола («Голуб») 47, 50
Холмщина 11, 64
«Хома», жанд. 16-25, 47
Хотилуб, с. Любачівського пов. 11, 12, 23, 26
Храпи, с. Ярославського пов. 43, 48, 53, 55, 57, 58, 60, 68, 71
Храпська, лісничівка 48-53, 58-60, 68
«Хут», жанд. *Див.* Хіта Іван

Ц

«Цегла», стр. 39
Цитуля, с. Ярославського пов. 48, 65
Цівків, с. Любачівського пов. 33, 43, 45, 51, 53, 55, 57, 58, 60, 61, 70, 73

Ч

«Чайка», рай. госп. *Див.* Лемеха Іван
Чайківський Андрій 14
«Чапля», ланк. 24
Червінки, прис.с. Башня Долішня Любачівського пов. 13, 16, 20, 21
Червінські, хутори (Любачівщина) 15, 19
Червона армія (ЧА, червоноармійці) 14, 18, 19, 21, 28. *Див.* також Більшовики
Червона Воля, с. Ярославського пов. 55, 60
«Черевик», к-р гр. 13
«Черемха» 68
«Черемшина» 73
Чернявка (Чернявечкі, Чернявські хут.), прис. с. Бігалі Любачівського пов. 19, 20
Чесанів, м. Любачівського пов. 12, 22, 23, 26, 29, 38, 72, 81
Чеське військо 89
Четніки 78, 82
Чехи 84-86, 88, 89-91, 93, 94
Чехія 10, 56, 89
Чехо-Словаччина 91
Чорна Анна (Соболь Анна) 8-10, 103, 104, 106
Чорна Анна, д. Михайла 8
Чорна Василь, с. Михайла 8, 10, 25
Чорна Володимир с. Михайла («Малий», «Маєвий») 7-10, 17, 19, 21, 27, 40, 45, 47, 61-63, 68, 69, 102-106

Чорна Єва, д. Михайла 8
Чорна Іван 56, 69
Чорна Іван, с. Михайла 7, 8, 10, 15, 22
Чорна (Черна) Йосип («Богун») 37
Чорна Марія 7
Чорна Марія, д. Михайла 8, 25, 26
Чорна Микола, с. Михайла 8
Чорна Михайло 7
Чорна Наталя д. Василя.
Див. Янишевська Наталя Василівна
Чорна (Лянтурн) Наталя, д. Володимира
9, 10, 104, 106
Чорна Олекса, с. Михайла 8
Чорна Роман, с. Михайла 8, 15
Чорна Семен 7, 15
Чорній Василь («Бич») 52, 70
«Чуприна», стр. 66

Ш
Шаварі, хут. (Любачівщина) 13
Шалетт-сюр-Луен (Châlette-sur-Loing),
м. (Франція) 8, 101
Шевченко Тарас 13, 105
«Шеремета». *Див.* Гула Степан (Філь Іван)
Шиманський Іван («Шум») 8, 12, 30-39, 42-
44, 48, 50-52, 54-58, 65, 67-69, 71, 74, 75
Шостак Михайло («Лисиця») 73
Шпонтан Іван («Залізник») 12, 26, 27,
30, 32, 37-39, 48, 49, 51, 53-55, 57,
62-65, 69, 71-74

«Шпрота», ланк., рой. *Див.* Паливода Петро
«Шпроти», рій 62, 64, 67
«Шум», сот. *Див.* Шиманський Іван
«Шума», сотня 27, 29, 30, 32, 33, 48, 51-
53, 56, 59, 63, 66, 69-71, 74

Щ

Щербаківські, сіножаті 13
Щиглі (Щиглівські), хутори (Любачівщина)
23, 24, 26
Щирба Василь («Підкова») 26, 35, 52,
54, 56-59, 61-67, 69, 74

Я

Яворів. м. Львівської обл. 7, 11, 65
Янишевська Наталя Василівна 10
Янівські, ліси 13
«Яр», хот., сот. *Див.* Ярмола Василь
«Яра», чота, вд. 31-34, 36, 38, 43, 45-49,
51, 54, 56-58, 61, 62, 64-68, 70-72
«Ярий». *Див.* Ханас Степан
Ярмола Василь («Яр») 33, 34, 36, 45, 52,
57, 58, 61, 64, 72
Ярослав, м. (Польща) 7, 11, 66
Ярославський, пов. 31
Ярославщина (Ярославський край) 17,
26, 30, 33-35, 40, 49-51, 53, 54, 65,
69, 75, 81

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ТА АБРЕВІАТУР

АК – Армія Крайова [Польща]
ВО – воєнна округа [УПА]
ВП – Військо Польське
д. – друг
ДП (Ді-Пі, DP) – (displaced persons) табір
для переміщених осіб
ЗУЗ – Західні Українські Землі
КБВ (KBW) – (Korpus Bezpieczeństwa
Wewnętrzного) Корпус Внутрішньої
Безпеки [комуністичної Польщі]
КВШ – командир військового штабу [УПА]
м. – місто, містечко
МГ-42 – (maschinen gewehr) німецький
кулемет модифікації 1942 р.
МО – міліція обивательська
[в комуністичній Польщі]
МП – (maschinen pistole) німецький автомат
НКВС – Народний комісаріат внутрішніх
справ [в СРСР]
ОКВ УПА США і Канади – Об'єднання
колишніх вояків УПА США і Канади
ОУН – Організація Українських Націоналістів
п. – пан, пані
ПЖ – польова жандармерія [УПА]
підпор. – підпоручник

ППС – (пістолет-пулемёт Судаєва) рад.
пістолет-кулемет системи Судаєва
пров. – провідник
р. – рік
РКМ (RKM) – (ręczny karabin maszynowy)
ручний автоматичний карабін
рр. – роки
с. – село
СБ – Служба Безпеки [ОУН]
СБО КБВ (SBO KBW) – (Samodzielny
Batalion Operacyjny Korpusu
Bezpieczeństwa Wewnętrzного)
Самостійний Операційний Батальйон
Корпусу Внутрішньої Безпеки
[комуністичної Польщі]
СКВ – Самооборонні Кушові Відділи
т.д. – так далі
ТВ – тактичний відтинок [УПА]
УБ (UB) – (Urząd Bezpieczeństwa)
Управління [громадської] безпеки
[в комуністичній Польщі]
УПА – Українська Повстанська Армія
УСС – Українські Січові Стрільці
УССД – Українська Самостійна Соборна
Держава

ПЕРЕЛІК ФОТОГРАФІЙ ТА ІЛЮСТРАЦІЙ

1.	Вд. 97а («Месники-3», сотня «Балая») Любачівського куреня (27-ий ТВ «Бастіон» ВО-6 «Сян» УПА-Захід)	102
2.	Володимир Чорна́ в таборі для переміщених осіб в Австрії 1947–1948 роки	102
3.	Українські хлопці на французькій землі	102
4.	Володимир Чорна́ з майбутньою дружиною Анною. 1951 р.	103
5.	Володимир Чорна́ з майбутньою дружиною Анною. 1952 р.	103
6.	Афіші різних культурних заходів української громади, що їх виготовив Володимир Чорна́	103
7.	Хор церкви Св. Ольги, диригентом якого був Володимир Чорна́. В першому ряді третій справа – Володимир Чорна́, в другому ряді четверта справа – дружина Анна і поряд з нею дочка Наталка. Липень 1973 р.	104
8.	Володимир Чорна́ диригує хором української громади.	104
9.	Українська громада біля пам'ятника Тарасу Шевченку. Зліва на передньому плані – Володимир Чорна́	105
10.	Світовий з'їзд-зустріч вояків УПА в Нью-Йорку. Вересень, 1987 р. Перший зліва – Володимир Чорна́, другий – Зиновій Соколюк (проректор-декан факультету права Українського Вільного Університету в Мюнхені), третій – Іван Філь – Степан Гула-“Шеремета”.	105
11.	Хор “Кобзар”, активним учасником якого був Володимир Чорна́ (стоїть біля українського прапора). Шевченківське свято, 1989 р.	106
12.	Володимир Чорна́ разом з сім'єю – дочка Наталя, дружина Анна та єдиний улюблений внук Роман. 1995 р.	106

ЗМІСТ

Життя як достойний приклад для молоді	7
Частина I. “У сотні”	11
Частина II. “Дорога на Захід”	76
Фотоілюстрації	102
Показчик	107
Список скорочень та абrevіатур	113
Перелік фотографій та ілюстрацій.	114

ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ

Літопис УПА – це серійне книжкове видання. Його завдання – опублікувати, з дотриманням джерельної точності, документи й матеріали до історії УПА, а також стимулювати й видавати праці про діяльність УПА та історію України того періоду взагалі. Кожний том або група томів Літопису присвячені окремим темам і мають назву. Частина томів охоплює історію УПА за певний період на більших територіях, як, наприклад, на Волині, в Галичині, на українських землях під Польщею тощо. Кожна з цих територій може мати два – три, а то й більше томів. Додаткова серія книжок буде присвячена загальним темам, або збірникам спогадів, праць, або може бути книжкою одного автора на якусь тему. Збірники появляються не періодично, а в залежності від підготовки й опрацювання наступного тому. Нумерація книжок Літопису може йти інакше, ніж за оголошенням територіальним планом чи хронологією подій. Документи передруковуються з дотриманням джерельної точності, зі збереженням загальної форми оригіналу. Конечні виправлення чи відтворення пошкоджених місць відзначаються квадратними дужками або – де потрібно – пояснені в примітках. Так само відзначаються додані редакцією слова, пояснення чи заголовки в тексті. Інші підпільні матеріали – мемуари, меморандуми, публіцистика тощо – передруковуються без пропусків, проте мовні й правописні виправлення детально не відзначаються, хіба в особливих випадках. Як правило, передруки беруться з оригіналів, але при відсутності оригіналу до уваги береться найвірогідніша копія чи передрук. В усіх випадках точно подається джерело, а у випадку передрукованих архівних матеріалів – теж місце збереження даного матеріалу. Кожний том має довідник осіб та місцевостей і словник неясних слів, скорочень та маловживаних чи незрозумілих слів.

LITOPYS UPA –CHRONICLE OF THE UKRAINIAN INSURGENT ARMY

Litopys UPA is a series of books, produced with the aim of publishing source documents and materials relating to the history of the UPA, as well as stimulating and publishing works about the activities of the UPA and, in a more general way, the history of Ukraine of that period. Each volume or group of volumes of Litopys UPA is devoted to a specific theme and has a separate title. Some of the volumes deal with the history of the UPA in a given period of time or in a given region – for example, in Volyn', in Halychyna, in the regions of Ukraine held by Poland and so on. Two, three, or even more volumes may be devoted to general themes, to collections of memories, or to single books by individual authors dealing with particular questions. The appearance of Litopys UPA is not periodic, and depends on the pace at which successive volumes are compiled and prepared for print. The volumes may appear in an order other than that indicated above, based on a territorial and chronological principle. In reprinting documents, we adhere strictly to their sources and preserve the general form, language and orthography of the originals. Places in the text where corrections have had to be made, or where the original documents have been damaged or had to be reconstituted, are designated with square brackets, or, if necessary, provided with explanatory footnotes. Words, explanations, or titles inside the texts that have been added by the editors are indicated in a similar manner. Other underground materials – memories, memoranda, works of publicists and the like – are also reprinted without omissions, but only in exceptional cases are linguistic and orthographic corrections indicated. Reprints are based on original texts. In cases where the original text is not available, the reprint is based on the most reliable copy of reprint. The sources of all materials used are clearly indicated and in the case of reprinted archival material, their present locations are also given. Each volume is provided with an index of names of persons and places and a glossary listing names that may not be clear, abbreviations and rarely used or incomprehensible words.

ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ **Серійне книжкове видання документів, матеріалів і наукових праць** **до історії Української Повстанської Армії**

Досі появились такі томи Літопису УПА основної серії:

Том 1. Волинь і Полісся: німецька окупація; книга 1: Початки УПА; документи і матеріали. Містить політичні й організаційні документи та матеріали до історії УПА на Волині та Поліссі. Третє, виправлене вид., 1989 р., 256 с.

Том 2. Волинь і Полісся: німецька окупація. Книга 2. Містить підпільні документи і матеріали про бойові дії УПА на Волині й Поліссі. Друге, виправлене видання, 1985 р., 256 с.

Том 3–4. Чорний Ліс: видання команди Станиславівського тактичного відтинка УПА, 1947–1950 роки. Книга 1 і 2. Містять меморіяли, біографічні нариси й документи про дії відділів УПА Станиславівського ТВ УПА, оповідання, новели й вірші.

Том 3. Книга 1: 1947–1948. Друге, виправлене видання, 1987 р., 272 с.

Том 4. Книга 2: 1948–1950 (продовження). Друге, виправлене видання, 1989 р., 288 с.

Том 5. Волинь і Полісся: німецька окупація; книга 3: спомини учасників. Містить спогади, рецензії та підпільні матеріали про дії УПА, повідомлення про догвор про ненапад між ГК УПА й угорською армією. 1983 р., 312 с.

Том 6. УПА в світлі німецьких документів, 1942–1945; книга 1: 1942 – липень 1944. Містить аналізи, меморандуми, повідомлення, звіти, а також переклади українських документів для центральних політичних, військових і поліційних установ. 1983 р., 256 с.

Том 7. УПА в світлі німецьких документів; 1942–1945; книга 2: серпень 1944–1945. 1983 р., 272 с.

Том 8. Українська Головна Визвольна Рада; документи, офіційні публікації, матеріали; книга 1: 1944–1945. Містить основні документи Першого Великого Збору УГВР, передрук органу Президії УГВР *Вісник* (ч. 4 (7), серпень 1945), статті та матеріали з 1944–45 рр., які стосуються цілоти визвольного руху. 1980 р., 320 с.

Том 9. Українська Головна Визвольна Рада; книга 2: 1946–1948. Містить видання УГВР *Самостійність* і *Бюро інформацій УГВР* та інші матеріали. 1982 р., 520 с.

Том 10. Українська Головна Визвольна Рада; книга 3: 1949–1952. Містить документи, офіційні повідомлення, публікації й матеріали УГВР в Україні, між ними *Бюро інформацій УГВР*, вип. 4, 6 і 9. 1984 р., 424 с.

Том 11. Тернопільщина: список впадших героїв української революції в боротьбі з московсько-більшовицьким окупантом за час від 13 березня 1944 до 31 грудня 1948 року. Підпільне видання містить біографії 725 осіб, які загинули на території Тернопільської округи та подає нові дані про смерть 100 невідомих повстанців. 1985 р., 248 с.

Том 12. Третя подільська воєнна округа УПА (“Лисоня”). Містить видані командою ВО описи боїв відділів від 11.1943 до 08.1945 р., збірник підпільних пісень “*Повстанський стяг*” виданий з нагоди п’ятиріччя УПА в 1947 р. 1989 р., 352 с.

Том 13. Перемищина – Перемиський курінь; книга 1: Денник відділу “Бурлаки” (В. Щигельського). Містить денник цього відділу (“Ударники”-4, 94а) від 10.1946 р. До 24.10.1947 р., ведений бунчужним “Буркуном”, з епілогом Б. Гука (“Скали”), списки вояків, господарські документи. 1986 р., 370 с.

Том 14. Перемищина – Перемиський курінь; книга 2: Денники й документи. Містить денники сотенного “Криляча” (Я. Коцьолка) з 1944 і 1947 років, які продовжив сот. “Бурлака” (В. Щигельський), денник сотні “Криляча” (ведений бунчужним “Орестом”) і документи обох сотень. 1987 р., 262 с.

Том 15. Костянтин Гіммельрайх: Спогади командира відділу особливого призначення “УПА-Схід”. Автор-княнин – оповідає про свої переживання від 1941 р. до рейду на Захід в 1945 р. (мобілізація до ЧА, німецький полон, окупований Київ, участь у підпіллі ОУНм, старшинська школа, мандрі по Поділлі й к-р вд. особливого призначення УПА-Схід). 1987 р., 266 с.

Том 16. Підпільні журнали закерзонської України, 1945–1947. Містить передруки підпільних журналів: “Тижневі вісті”, “Лісовик”, “Інформативні вісті”, “Інформатор” і “Перемога”. Всі числа журналів супроводяться англomовним резюме. 1987 р., 608 с.

Том 17. Англomовні видання українського підпілля, 1946–1947. Містить передруки підпільних видань: “Нові Лідіце”, “Виселення єпископа Коциловського”, “Вибори в СРСР”, “Нова голодова катастрофа в Україні”, “Фашистське страшило”, “До братніх чеського і словацького народів”. 1988 р., 192 с.

Том 18. Карпатська група УПА “Говерля”; книга 1: Документи, звіти та офіційні публікації. Містить передрук підпільного видання командування групи *Шлях перемоги*, звіти команд ТВ УПА й звіти к-рів відділів та підвідділів 24 ТВ УПА “Маківка”. 1990 р., 328 с.

Том 19. Карпатська група УПА “Говерля”; книга 2: Спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру. Охоплює нариси і спомини друковані у підпіллі та написані старшинами і вояками УПА після переходу на еміграцію. 1992 р., 357 с.

Том 20. Покажчик до “Літопису УПА”; книга 1: 1–19 томів. Містить покажчики псевдонімів, прізвищ, географічних назв, інституцій, алфавітні списки авторів та надрукованих матеріалів й інші дані про перших 19 томів “Літопису УПА”. 1994 р., 528 с.

Том 21. УПА в світлі німецьких документів, 1941–1943; Книга 3: червень 1941 – травень 1943. Містить звіти, меморандуми, а також переклади українських документів для центральних політичних і поліцейських установ. 1991 р., 271 с.

Том 22. УПА в світлі польських документів; книга 1: Військовий Суд Оперативної Групи “Вісла”. Містить вироки, звіти та кореспонденцію Військового суду Оперативної групи “Вісла” за період 06–09.1947 р. 1992 р., 627 с.

Том 23. Медична опіка в УПА: документи, матеріали і спогади. Поміщено спомини санітарів, медиків, лікарів й інших працівників санітарної служби й підпільні документи й біографії працівників УЧХ. 1992 р., 480 с.

Том 24. Ідея і Чин: орган Проводу ОУН, 1942–1946. Політично-інформативний журнал Проводу ОУН містить інформації про боротьбу УПА, німецьку та російську окупаційну політику, розвиток політичної думки. 1995 р., 592 с.

Том 25. Пісні УПА. Збірка пісень, тематично пов’язаних з боротьбою УПА. Містить тексти пісень, їх мелодію і варіанти (понад 600), а також дані про саму пісню, її авторів й оспівуваних у піснях героїв чи події. Охоплює не тільки властиві пісні вояків УПА, але й укладені пізніше в тюрмах і концтаборах чи уложені народом. 1997 р., 556 с.

Том 26. Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. Книга 4: Документи і спогади. Містить протокол ВЗ УГВР, доповідь на цьому зборі, листування президента УГВР К. Осмака, переговори з польським підпіллям, Угорщиною й Румунією, слідчу справу М. і П. Дужих, спогади членів УГВР й інших осіб про утворення та діяльність УГВР. 2001 р., 658 с.

Том 27. Роман Петренко. За Україну, за її волю; спогади. Автор-волинцяк – оповідає про свою діяльність від часу війни у 1939 р. до відходу на захід у 1945 р. Спочатку був членом ОУН Сарненської округи (від січня 1942 р. у підпіллі), згодом – шефом господарського відділу ШВО УПА “Заграва”, від літа 1943 р. – ГВШ (потім КВШ УПА-Північ) і від літа 1944 р. – старшиною для особливих доручень при ГСЗС УГВР під керівництвом М. Лебеда. 1997 р., 279 с.

Том 28. Марія Савчин. Тисяча доріг; спомини. Авторка розповідає про свої юначі роки до приходу на еміграцію у 1954 р. З 1945 р. була дружиною В. Галаси (заст. пров. ОУН Закарпатського краю і від 1948 р. – пров. ОУН ПЗУЗ) та перебувала разом з ним на Закарпатті, в Карпатах, на Волині, а також – в тюрмі КГБ у Києві. 1995 р., 600 с.

Том 29. Іван Гарасимів (“Палій”). 3 юнацьких мрій – уряди УПА. Спогади дають картину зі щоденного життя повстанців та їхніх к-рів та про становище населення на цих теренах. Автор розповідає свій бойовий шлях в УПА від осені 1943 до осені 1947 р. в Карпатах (підстаршинську школу) та на Лемківщині (ройовий в сотні У-І (94). 1999 р., 336 с.

Том 30. Степан Хрін (Степан Стебельський). Кризь сміх заліза; спогади. Книга містить спогади С. Стебельського – “Хріна” та І. Конопадського – “Острроверха” – “Спомини чотового УПА Острроверха” про їх діяльність в УПА від 1944–1949 рр. на Лемківщині та Дрогобиччині. 2000 р., 552 с.

Том 31. УПА на Львівщині і Ярославщині. Спогади і документи вояків УПА ТВ “Розточчя”, 1943–1947. Містить спогади “Сої”, “Спартака”, “Зенона Семеніва” та інших членів відділу УПА к-ра “Бриля”, оперативні звіти к-ра “Бриля” та “Гамалії” (“Переяслави І”) та “Переяслави ІІ”). 2000 р., 324 с.

Том 32. Медична опіка в УПА: документи, матеріали і спогади. Книга 2. Частина книги – це спомини санітарів, медсестер, медиків, лікарів та інших працівників санітарної служби й УЧХ. 2001 р., 581 с.

Том 33. Тактичний Відтинок УПА 26-ий “Лемко”: Лемківщина і Перемищина (Документи і матеріали). Містить дані, що стосуються історії відділів в 1944–1947 рр., оперативні звіти, накази інструкції та вказівки, рейди УПА, та документи підстаршинської школи ім. полк. “Коники”. 2001 р., 900 с.

Том 34. Лемківщина і Перемищина – “Холодний Яр”, “Бескид”, “Верховина”: Політичні звіти. Містить організаційний розподіл підпільної мережі Лемківщині і Перемищини, кадрову обсаду підпільної сітки та політичні й інформаційні звіти з терену за роки 1944–1947 рр. 2001 р., 974 с.

Том 35. Показчик до “Літопису УПА”; книга 2: томи 21–34, томи 1–3 Нової Серії та томи 1–3 серії “Бібліотека”. Містить показчики псевдонімів, прізвищ, географічних назв, інституцій, поазбучні списки авторів та надрукованих матеріалів й інші дані про томи “Літопису УПА”, книги “Повстанські могили”. 2002 р., 870 с.

Том 36. “Книга полеглих членів ОУН і вояків УПА Львівщини”. Містить отримані з радянських архівів короткі біографії членів ОУН і УПА, які загинули на Львівщині. 2002 р., 1058 с.

Том 37. Іван Лико. На грані мрії і дійсності: спогади підпільника. 1945–1955. Спогади І. Лика (“Скали”, “Богдана”) – “На грані мрії і дійсності” та М. Терешенка (“Медведя”) – “На грані двох світів” розповідають про пережите ними в підпіллі на Лемківщині та у польських тюрмах. 2002 р., 644 с.

Том 38. Петро Й. Потічний. Архітектура резистансу: кривки і бункри УПА в світлі радянських документів. Містить схеми та описи різних кривок УПА й запліля та перелік з’єднань ЧА та ВВ НКВД, які були залучені до боротьби проти підпілля, зібраних в Архіві ВВ Українського Округу за 1944–1954 рр. 2002 р., 430 с.

Том 39. Тактичний відтинок УПА 28-ий “Данилів”: Холмищина і Підляшшя. Документи і матеріали. Містить звіти Холмського ТВ, хроніки сотень, звіти зі зустрічей з представниками польського ВіН, звіт із зустрічі з англійським кореспондентом у 1945–1948 рр. 2003 р., 1058 с.

Том 40. Тактичний Відтинок УПА 27-ий “Бастіон”: Любачівщина, Ярославщина, Томашівщина. Документи і матеріали. Містить звіти команди ТВ, хроніки відділів куреня “Месники”, звіти й огляди керівництва ІІ Округу ОУН “Батурин”, господарські звіти у 1945–1948 рр. 2004 р., 600 с.

Том 41. Президент УГВР Кирило Осьмак. Містить документи та матеріяли про К. Осьмака, його життя, наукову діяльність і смерть. 2004 р., 880 с.

Том 42. Петро Й. Потічний. Літопис УПА – Історія: Документи і матеріали. Містить дані про діяльності видавництва “Літопис УПА” за 30-й період, біографії членів видавничого комітету й адміністрації, редакторів, авторів, упорядників і фундаторів томів. 2005 р., 658 с.

Томи 43–44. Боротьба з агентурою: Протоколи допитів Служби Безпеки ОУН в Тернопільщині. 1946–1948. Містять протоколи переслухань працівниками СБ ОУН Тернопільської обл. осіб, підозрілих у співпраці з органами державної безпеки СРСР.

Том 43. Книга 1: поміщено 85 протоколів допитів, що охоплюють 13 р-нів Тернопільщини, зокрема: Бережанський, Білобожницький, Борщівський, Бучацький, Великобірківський, Великоглибочоцький, Великодедеркальський, Вишнівецький, Заліщицький, Залозецький, Збаразький і Зборівський р-ни. 2006 р., 1332 с.

Том 44. Книга 2: містить 108 протоколів переслухань СБ ОУН з районів: Золотопотіцький, Золотниківський, Козівський, Козлівський, Коропецький, Кременецький, Ланівецький, Микулинецький, Новосільський, Підволочиський, Підгаецький, Почаївський, Пробіжнянський, Скала-Подільський, Скалатський, Теремовлянський, Товстецький, Чортківський, Шумський та з Рогатинського р-ну Станіславської області. Поміщено Протоколи ТОС-у, Протоколи смерті, список функціонерів МВС і МДБ та список слідчих СБ. 2006 р., 1288 с.

Том 45. Генерал Роман Шухевич – “Тарас Чупринка” Головний Командир УПА. Містить спогади про ген. Р. Шухевича, його життя, підпільну діяльність і смерть. 2006 р., 572 с.

Томи 46. Боротьба з агентурою: Протоколи допитів Служби Безпеки ОУН в Тернопільщині. 1946–1948. Книга 3. Продовження тт. 43–44 та містить протоколи переслухань СБ ОУН з 5 р-нів Тернопільської обл.: Великодедеркальського, Вишнівецького, Збаразького, Золотниківського та Кременецького. 2007 р., 896 с.

Том 47. Підпільна Пошта України. Містить ілюстрації ППУ з філателістичної збірки с. п. Степана Голяша з коротким описом рисунків марок і блоків, а також вступні статті, що привідкривають історію її діяльності. 2009 р., 336 с.

Том 48. УПА в світлі словацьких та чеських документів (1945–1948); книга 1: Рейди УПА в документах війська та апарату безпеки ЧСР (1945–1946). Містить дані про пропагандивні рейди УПА Північно-Східною Словаччиною та заходи чехословацької армії і органів безпеки, чехословацько-радянську-польську співпрацю проти УПА, становище українського населення на Закарзонні та документи про реакцію чехословацького суспільства щодо УПА. 2010 р., 864 с.

Том 49. Тернопільщина: “Вісті з Терену” та “Вістки з Тернопільщини”. 1943–1950; книга 1 (1943–1947). Подано підпільні інформації про діяльність ОУН і УПА та суспільно-політичну ситуацію в Тернопільській обл. і суміжних районах. 2010 р., 832 с.

Том 50. Тернопільщина: “Вістки з Терену” та “Вістки з Тернопільщини”. 1943–1950; книга 2 (1948–1950). Містить подальші документи підпілля ОУН за 1948–1950 рр. щодо суспільно-політичної та економічної ситуації в Тернопільщині. 2010 р., 1240 с.

Том 51. Товариство Колишніх Вояків Української Повстанської Армії в Канаді. Історія в “Обіжниках” (1952–1993). У книзі на основі інформаційних листів, т. зв. “Обіжників”, які виходили протягом 1952–1993 рр., висвітлено історію однієї з українських комбатанських організацій на еміграції – Товариства Колишніх Вояків УПА в Канаді. Торонто – Львів, 2015 р., 536 с.

Том 52. Об'єднання колишніх вояків УПА США і Канади. Історія в документах (1950-2016). Даний документальний збірник є черговим томом про ветеранські (комбатантські) організації колишніх вояків УПА, які заснували видавництво "Літопис УПА", а саме – про Об'єднання колишніх вояків УПА США і Канади (ОКВ УПА США і Канади). Торонто – Львів, 2016 р., 904 с.

Готуються до друку:

– **УПА в світлі словацьких та чеських документів (1945–1948); Книга 2: Рейд УПА у Західну Європу (1947): чехословацький шлях.**

У новій серії, т. зв. Київській, у співпраці з Інститутом української археографії та джерелознавства Національної Академії Наук України Державним комітетом архівів України та Центральним державним архівом громадських об'єднань (ЦДАГО) України появилися такі томи "Літопису УПА":

1. Видання Головного Командування УПА. Містить такі видання: "До зброї", № 16, 1943, "Повстанець", № 1–6, 1944–1945, "Український перець", № 1–3, 1943–1945 та "Бойовий правильник піхоти". Київ-Торонто, 1995 р., 482 с.

2. Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943–1944. Документи і матеріали. Містить документи Головної Команди УПА-Північ та документи ВО "Заграва", "Богун", "Турів" та "Тютюнник". Київ-Торонто. 1999, 724 с.

3. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943–1959. Містить документи ЦК КП(б)У – постанови з'їздів, пленумів політбюро, оргбюро, секретаріату, які супроводжуються інформативними записками, довідками, стенограмами засідань та виступів членів ЦК КП(б)У. Київ-Торонто. 2001, 652 с.

4. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ (1943–1959). Книга 1: (1943–1945). Містить радянські документи за 1943–1945 рр. Київ-Торонто. 2002, 597 с.

5. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ. (1943–1959). Книга 2: 1946–1947. Містить радянські документи за 1946–1947 рр. Київ – Торонто. 2002, 574 с.

6. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ. (1943–1959). Книга 3: 1948. Містить радянські документи за 1948 р. Київ-Торонто, 2003, 523 с.

7. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ. (1943–1959). Книга четверта: 1949–1959. Містить радянські документи за 1949–1959 рр. Київ-Торонто, 2003, 716 с.

8. Волинь, Полісся, Поділля: УПА та Запілля 1944–1946. Документи і матеріали. Містить документи керівництва УПА-Північ і УПА-Південь, КП ОУН ПЗУЗ і НВРО та груп "Заграва", "Богун", "Тютюнник" і з'єднань груп "33" (ПЗК "Москва"), "44" (ПСК "Одеса"). Київ-Торонто. 2006, 1448 с.

9. Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1944–1945. Містить протоколи допитів радянськими спецслужбами: М. Степаняка, Є. Басюка, М. Гайдука, Я. Білинського, А. Галицької, О. Луцького, Ю. Стельмашука, П. і М. Дужих, В. Павлика, О. Польового, Ф. Воробця, Д. Вітовського, В. Левковича. Київ-Торонто, 2007, 912 с.

10. Життя і боротьба генерала “Тараса Чупринки” (1907–1950). Документи і матеріали. Зібрані джерела, які характеризують основні віхи життя і діяльності ген. Романа Шухевича. Київ-Торонто, 2007, 832 с.

11. Мережа ОУН(б) і запілля УПА на території ВО “Заграва”, “Турів”, “Богун” (серпень 1942 – грудень 1943 рр.). Містить 353 документи ОУН(б) і запілля УПА на Волині й Південному Поліссі, які відображають діловодство КП, округ, районів ОУН(б) (08.1942–09.1943), а також округ, надрайонів, районів, кушців, підрайонів і станиць запілля УПА (09–12.1943). Київ-Торонто, 2007, 848 с.

12. Воєнна Округа УПА “Буг” 1943–1952. Документи і матеріали. Книга 1. Містить дані командування ВО і окремих підрозділів, пресові видання, звітно-інформативні документи керівництва ОУН на Львівщині. Київ-Торонто, 2008 р., 800 с.

13. Воєнна Округа УПА “Буг” 1943–1952. Документи і матеріали. Книга 2. Містить дані командування ВО і окремих підрозділів, пресові видання, звітно-інформативні документи керівництва ОУН на Львівщині. Київ-Торонто, 2009 р., 1232 с.

14. УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Невідомі документи. Увійшли джерела УПА-Північ (266 документів) в яких висвітлюється історія керівництва, військових підрозділів, запілля за 1943–1945 рр. Київ – Торонто, 2010 р., 640 с.

15. Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1946–1952. Книга 2. Містить документи з переслухань радянськими органами: М. Павловича, І. Павловича-Бабинця, П. Лиховського, В. Харківа, Г. Голяша, Ю. Матвіїва, С. Коваля. Київ-Торонто, 2011, 840 с.

16. Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944 – 1954 рр. Містить 281 діловий лист керівників УПА та збройного підпілля ОУН (Роман Шухевич, Василь Кук, Микола Козак, Василь Галаса та ін.), які висвітлюють маловідомі, переважно трагічні події національно-визвольної боротьби на Волині та Поліссі у 1944–1954 рр. Київ-Торонто, 2011, 1024 стор.

17. Осип Дяків-“Горновий”. Документи і матеріали. Містить 119 документів (творча спадщина, листування, документи про освіту і навчання, арешт та ув’язнення радянською владою, обставини загибелі; зізнання і спогади осіб, які з ним тісно співпрацювали), присвячених життю та діяльності одного з провідних публіцистів воюючої України, члена Проводу ОУН, заступника Голови ГС УГВР, підполковника-політвиховника УПА Осипа Дяківа-“Горнового”. Київ-Торонто, 2011, 1016 стор.

18. Діяльність ОУН та УПА на території Центрально-Східної та Південної України. Містить підпільні документи і матеріали щодо діяльності ОУН і УПА на території центральних, східних і південних областей України у 1942–1952 рр. Київ-Торонто, 2011, 1160 стор.

19. Підпілля ОУН на Буковині: 1943–1951. Документи і матеріали. Містить звітно-інформаційні документи структур ОУН Буковини, інструкції, пресові видання, деякі матеріали УПА та СБ, а також документи радянських органів держбезпеки. Київ-Торонто, 2012, 784 стор.

20. Воєнна округа УПА “Лисоня”. Документи і матеріали. 1943–1952. Містить документи і матеріали військового штабу та окремих підрозділів ВО УПА “Лисоня”, а також звітно-інформаційні документи підпілля ОУН на Тернопільщині. Київ-Торонто, 2012, 848 стор.

21. Ярослав Старух. Документи та матеріали. Містить творчу спадщину, найважливіші документи, спогади та біографічний нарис, які стосуються життя та діяльності Я. Старуха. Київ-Торонто, 2012, 1008 стор.

22. Станіславівська округа ОУН: документи та матеріали 1945-1951. Збірник включає звітно-інформаційні документи окружного, надрайонних та районних проводів структури ОУН Станіславівщини. Київ-Торонто, 2013, 1380 стор.

23. Золочівська округа ОУН: Документи і матеріали референтури СБ 1944-1951. Книга 1. Збірник містить оригінальні документи референтури СБ Золочівського окружного та підлеглих йому проводів ОУН, які відображають процес роботи цієї структури підпілля в боротьбі з агентурою радянської влади та її каральних органів у регіоні. Київ – Торонто, 2013, 1320 стор.

24. Золочівська округа ОУН: Організаційні документи. 1941-1952. Книга 2. До збірника увійшли оригінальні документи Золочівського окружного та підлеглих йому проводів ОУН, які відтворюють суспільно-політичне та військове становище даного терену у 1941-1952 роках. Висвітлено протистояння структур визвольного руху сталінському тоталітарному режиму. Київ – Торонто, 2014, 1400 стор.

25. Коломийська округа ОУН: документи і матеріали 1945–1952. Збірник включає звітно-інформаційні документи окружного, надрайонних та районних проводів структури ОУН Коломийщини. Київ – Торонто, 2015, 1104 стор.

26. Коломийська округа ОУН: документи і матеріали референтури СБ 1945–1950. До збірника увійшли звітно-інформаційні документи і слідчо-процесуальні матеріали окружної, надрайонних та районних референтур Служби безпеки ОУН Коломийщини, які вели боротьбу з агентурою каральних органів СРСР. Київ – Торонто, 2016, 568 с.

Готуються до друку:

- **Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1946–1952. Книга 3.**

Серія “Літопис УПА” – Бібліотека

1. Юрій Ступницький. Спогади про пережите. Автор-волиняк – оповідає про свою родину та переживання від юнацьких років (кін. 1930-х до сер. 1950-х рр.). Автор є сином начальника штабу УПА полк. Леоніда Ступницького, разом з яким у 1943 р. пішов в УПА, навчався у старшинській школі “Дружинники”. Після арешту в 1944 р. поневірявся по тюрмах і таборах Радянського Союзу. Київ, 2000, 128 с.

2. Володимир В’ятрович. Рейди УПА теренами Чехословаччини. Монографію присвячено маловідомому аспекту історії укр. визвольного руху 1940–1950 рр. Львів, 2001, 208 с.

3. Ярослав Грицай – “Чорнота”, Параскевія Грицай. А рани не гоїлися: Спомини “Чорноти”. Спогади чотового УПА про події, які відбулися у 1943–1945 рр. на Закарзонні, та його поневіряння по більшовицьких тюрмах і концтаборах Сибіру. Мемуари підготовлені до друку дружиною Параскою Грицай (з дому Ротко). Львів, 2001, 332 с.

4. Спогади вояків УПА та учасників збройного підпілля Львівщини і Любачівщини. Містить спогади В. Левковича (“Вороного”), його дружини Ярослави, сот. М. Тарабана (“Тучі”), вояків УПА І. Філя (“Шеремети”), І. Василевського-Путко (“Вуса”), оргмоба К. Міхалика (“Думи”) та зв’язкової К. Когут-Лялюк (“Грізної”), згадку про к-ра Перемиської 6 ВО УПА Я. Чорнія (“Кулю”), авторства Ф. Лопадчака. Львів, 2003, 448 с.

5. Мирослав Горбаль. Довідник-пошукуєць. Реєстр осіб, пов’язаних з визвольною боротьбою на теренах Львівщини (без Дрогобиччини). 1944–1947 (за архівними документами). Подано ідентифікаційні дані про осіб, які були пов’язані з вивольним рухом та джерела цих даних з ДАЛО за 1944–1947 рр. (плани заходів, стенограми нарад, протоколи засідань та допитів, прокурорські аналізи, агентурні справи). Львів, 2003, 416 с.

6. Мирослав Горбаль. Довідник-пошуківець. Реєстр осіб, пов'язаних з визвольною боротьбою на теренах Дрогобищини. 1939–1950 (за архівними документами). Зібрано інформацію про осіб та події, пов'язані з визвольною боротьбою на території Дрогобицької обл. у 1939–50-х рр. на основі документів ДАЛО та інших архівів, а також тематичних видань, публікацій і машинописів. Львів, 2005, 1312 с.

7. Володимир Ковальчук. Діяльність ОУН(б) та запілля УПА на Волині та південному Поліссі (1941–1944 рр.). Досліджено інформативний потенціал джерел з історії діяльності підпілля, формування первісної джерельної бази, особливості фондоутворення, діловодство, класифікацію джерел та особливості діяльності референтур ОУН(б) і запілля УПА. Львів, 2006, 512 с.

8. Онишко Леся. “Нам сонце всміхалось крізь ржаві ґрати”. Катерина Зарицька в українському національно-визвольному русі. На основі документів, спогадів учасників подій досліджено етапи становлення світогляду К. Зарицької, її участь в формуванні УЧХ; діяльність в референтурі пропаганди ОУН та налагодження зв'язків ГК УПА Р. Шухевича; показано її життєвий шлях в тюрмах і таборах СРСР, а потім на волі. Львів, 2007, 928 с.

9. Коханська Галина. З Україною у серці. Спомини. Авторка детально розповідає про тогочасну дійсність, яку їй довелося пережити, про свій вступ в ряди ОУН, проходження вишкোলів, діяльність в Колківській республіці УПА у відділі розвідки, ув'язнення в комуністичних таборах. Львів, 2008, 400 с.

10. Олександр Ішук, Ігор Марчук, проф. Дарія Даревич “Життя і творчість Ніла Хасевича”. Книга розкриває життєвий та творчий шлях видатного художника-графіка, члена УГВР з 1949 р., ілюстратора багатьох видань ОУН і УПА – Ніла Хасевича (“Бей”, “Зот”, “Рибак”) та доповнена повноколірним каталогом праць мистця. Львів, 2011, 432 с.

11. Олександр Ішук. “Молодіжні організації ОУН (1939–1955 рр.).” В монографії на основі комплексного аналізу наукової літератури, опублікованих історичних джерел та архівних матеріалів досліджено участь української молоді у боротьбі за державну незалежність у 1939–1955 рр. Торонто – Львів, 2011, 896 с.

12. Олександр Пагіря. “Між війною та миром: Відносини між ОУН і УПА та збройними силами Угорщини (1939–1945)”. Книга розповідає про військово-політичні відносини між українським підпіллям та УПА й угорською армією у роки Другої світової війни. Торонто – Львів, 2014, 584 стор.

13. Ярослав Антонюк. Український визвольний рух у постатях керівників. Волинська та Брестська області (1930–1955). У книзі зібрано 3141 біографічних довідок про керівників українського визвольного руху Волинської та Брестської областей. Хронологічно вони охоплюють 1930–1955 рр., тобто період збройної боротьби ОУН на цих теренах. Торонто – Львів, 2014, 1072 с.

Серія “Події і люди”

1. Посівнич Микола. Нескорений командир. У книзі описано життєвий шлях ГК УПА Р. Шухевича. Торонто-Львів, Вид. 2-е, доп. 2008, 80 с.

2. Осьмак Наталка. Кирило Осьмак – нескорений Президент УГВР. Дослідження розкриває невідомі сторінки життя і діяльності Президента УГВР К. Осьмака. – Торонто-Львів, 2008, 128 с.

3. Посівнич Микола. Степан Бандера – життя присвячене свободі. У книзі описано життєвий шлях Провідника ОУН та ЗЧ ОУН С. Бандери в 1920–1959 рр. Торонто-Львів, 2008, 112 с.

4/1. Петро Й. Потічний. Моя дорога. Біографічні спомини англійською мовою охоплюють період від народження до часу, коли автор, як юнак-вояк

УПА, прибув зі своїм відділом до Західної Німеччини наприкінці 1947 р. Торонто – Львів, 2008, 124 с.

4/II. Петро Й. Потічний. Моя дорога. Частина 2. Спомини описують життя автора в США (1950–1964), службу в американській морській піхоті під час Корейської війни, здобуття університетської освіти у Філадельфії і Нью-Йорку та завершують переїздом до Канади. Торонто-Львів, 2010, 112 с.

4/III. Петро Й. Потічний. Моя дорога. Частина 3. Спомини описують життя автора в Канаді (1964–2012), його працю в МакМастерському університеті, різні академічні заходи і подорожі та його родину. Торонто – Львів, 2012, 160 стор.

5. “Грім” – полковник УПА Микола Твердохліб. Спогади і матеріали / Упорядник Р. Грицьків. Кризь призму спогадів учасників подій та інших матеріалів зображено життя і діяльність видатного повстанського командира, а також висвітлено визвольну боротьбу 1930-х – 1950-х років у Карпатах. Торонто – Львів, 2008, 128 с.

6. Михайло Романюк. Петро Федун – “Полтава” – провідний ідеолог ОУН та УПА. Висвітлено життя та діяльність одного з керівників визвольного руху, процес формування світоглядних позицій, патріотичних переконань та його творчої спадщини. Торонто-Львів, 2009, 128 с.

7. Українська Головна Визвольна Рада / Упорядники П. Й. Потічний, М. Посівнич. Поміщено статті Р. Шухевича, М. Дужого і А. Камінського, спогади Л. Шанковського, Д. Ребет у яких висвітлено боротьбу і роль УГВР в тогочасних суспільно-політичних процесах. Торонто-Львів, 2009, 136 с.

8. Володимир Іванченко. Квітка у червоному пеклі: життєвий шлях Людмили Фої. Книга присвячена життю Л. Фої – “М. Перелесник” (1923–1950), організатора підпілля ОУН у м. Києві під час Другої світової війни та авторки літературних творів. Торонто – Львів, 2009, 128 с.

9. Олександр Іщук. Життя та доля Михайла Дяченка – “Марка Боєслава”. Книга присвячена життю та долі – письменника, підпільника й одного з керівників Карпатського КП ОУН, автора поетичних творів та оповідань. Торонто – Львів, 2010, 140 с.

10. Олександр Іщук, Володимир Іванченко. Життєвий шлях Галини Голояд – “Марти Гай”. Висвітлено життя та долю однієї з діячок визвольного руху Г. Голояд, подано твори письменниці. Торонто – Львів, 2010, 128 с.

11. Володимир Мороз. Портрет Осипа Дяківа-“Горнового”. Книга присвячена життю та діяльності відомого публіциста, члена Проводу ОУН та заступника Голови ГС УГВР, підполк.-пвх. УПА. Торонто – Львів, 2010, 128 с.

12. Володимир Мороз. Зиновій Тершаковець-“Федір”. Крайовий провідник ОУН Львівщини З. Тершаковець увійшов в історію визвольного руху як засновник та редактор підпільного видання “Літопис УПА”. Торонто – Львів, 2011, 128 с.

13. Микола Андросук-“Вороний”. Записки повстанця / Ред. І. Марчук. Книга спогадів (весна 1943 – весна 1944 р.) подає картину дій повстанців на південній Волині (бої з німецькими підрозділами, військами НКВС, зокрема, на Гурбах, Північний рейд). Торонто – Львів, 2011, 128 с.

14. Олександр Іщук, Наталія Ніколаєва. Ярослав Богдан-“Всеволод Рамзенко”. Подано життєвий шлях та творчу діяльність письменника-підпільника і чільного діяча ОУН Я. Богдана (1915–1953), проаналізовано тематику основних його праць. Торонто-Львів, 2011, 128 с.

15. Дмитро Проданик. Шлях боротьби Василя Сенчака-“Ворона”. Висвітлено життєвий та бойовий шлях В. Сенчака-“Ворона” на посадах районного референта СБ Солотвинщини та надрайонного референта СБ Станиславівщини, а також досліджено “чорну” зраду на Станиславівщині 1951 р. Торонто – Львів, 2011, 128 с.

16. Олександр Ішук, Ігор Марчук. Брати Бусли. Життя за Україну. Книга про відомих діячів ОУН на Волині Олександра та Якова (референт пропаганди Проводу ОУН) Буслив подає інформацію про їхній нелегкий життєвий шлях. Торонто-Львів, 2011, 128 с.

17. Світло душі родини Левицьких / Упорядник Марія Прокопець. У книзі розповідається про долю родини о. Юрія Левицького та Анастасії з Зубрицьких, з 8-ми дітей якої п'ятеро загинуло у боротьбі за волю України. Торонто-Львів, 2011, 128 стор.

18. Ігор Марчук. Ростислав Волошин. У книзі розповідається про життєвий шлях Р. Волошина, одного з перших організаторів ОУН на Волині, згодом керівника Рівненської ОЕ ОУН, члена БП ОУН та головуючого на III НВЗ ОУН і I УЗ УГВР. Торонто-Львів, 2012, 128 стор.

19. Дмитро Проданик. Микола Кричун “Черемшина”. У книзі на основі архівних документів подано життєвий та бойовий шлях Миколи Кричуна – “Черемшини”, “Олексія” на посадах повітового та надрайонного провідника ОУН Вижниччини. Торонто-Львів, 2012, 128 стор.

20. Наталія Ніколаєва. Підпільні друкарні ОУН та їх ліквідація каральними органами СРСР в 1944–1954 рр. В книзі на основі таємних документів ЦК КП(б)У, радянських каральних органів, матеріалів підпілля ОУН та сучасних наукових праць досліджується діяльність підпільних друкарень ОУН в 1944–1954 рр. та процес їх ліквідації органами НКВС-НКДБ-МДБ-МВС-КДБ СРСР. Торонто – Львів. 2012, 132 стор.

21. Василь Ільницький. Провід ОУН Карпатського Краю. Книга присвячена структурі та кадрам Карпатського краю ОУН. На основі різних архівних документів і матеріалів розкриваються структурні трансформації та питання кількісного заповнення керівних органів краю. Торонто-Львів, 2012, 128 стор.

22. Богдан Зек. Олег Штуль у боротьбі за Україну. Представлена книга розповідає про політика, журналіста, громадського діяча Олега Штуля. Торонто-Львів, 2013, 112 стор.

23. Наталія Ніколаєва. Уляна Крюченко – “Оксана”. Книга описує життя та долю Уляни Никифорівни Крюченко (1920–1972), підпільниці ОУН, дружини керівника Проводу ОУН та Головного командира УПА в 1950–1954 рр. Василя Степановича Кука (1913–2007). Торонто-Львів, 2013, 128 стор.

24. Сергій Волянюк. Омелян Польовий – “Остап”. Дана розвідка присвячена життю та діяльності поручника УПА Омеляна Польового, який увійшов в історію українського національно-визвольного руху як один з визначних командирів повстанської армії на Тернопільщині. Торонто-Львів, 2013, 128 с.

25. Василь Мустеца. Василь Кантемір-“Остап”. У книзі на основі архівних документів подано життєвий та бойовий шлях Василя Кантеміра-“Остапа”, “Деркача”, “Дениса” – від рядового повстанця до провідника Кіцманського районного проводу ОУН. Торонто-Львів, 2013, 128 с.

26. Микола Посвічник, Василь Брелюс. Нарис життя Дарії Ребет – “Орля”. Дослідження присвячене життю та діяльності чільної діячки ОУН Дарії Цістик-Ребет (1913–1992). У книзі автори висвітлили її життєвий шлях, дослідили діяльність в ОУН, розкрили її бачення проблем Організації та з'ясувати внесок, який вона зробила у розвиток націоналістичного руху. Торонто-Львів, 2013, 112 с.

27. Ярослав Коретчук, Петро Ганцюк. Командири відділів ТВ 22 УПА “Чорний Ліс”. Книга присвячена командному складу Тактичного Відтинка 22 “Чорний Ліс” Военної Округи IV “Говерля”. На основі різних архівних документів і матеріалів подано біографії командирів сотень і куренів ТВ 22, організаційні і структурні схеми, карти та ілюстративний матеріал. Торонто-Львів, 2013, 112 с.

28. Петро Й. Потічний. Пропагандивний рейд УПА в Західну Європу. Публікація присвячена пропагандивному рейдові УПА у Західну Європу в 1947–

1948 рр. яка розкриває досі невідому інформацію про вояків УПА та членів підпілля що брали участь в цьому поході. В книзі подана ідентифікація повстанців, їх місце походження, суспільний стан, освіта загальна та військова, функції в підпіллі, терен дії, відділ, військовий ступень, чисельність загиблих і полонених в Чехословаччині та інтерновані в американській окупаційній зоні Німеччини. Торонто-Львів, 2013, 160 стор.

29. Українські повстанці в документах радянських молдавських партизанських з'єднань / Упорядник Володимир Ковальчук. У книзі вміщено 76 документів двох молдавських радянських партизанських з'єднань – Першого та Другого – про бої, сутички та контакти з українськими повстанцями на порубіжжі Рівненщини/Тернопільщини/Хмельниччини наприкінці 1943 – на початку 1944 років. Торонто-Львів, 2014, 136 с.

30. Петро Кекіш. Спогади радиста УПА / Упорядник Сергій Волянук. У даній книжці пропонуються спогади учасника збройної боротьби українського підпілля – радиста Петра Кекіша, які охоплюють один із найактивніших періодів з історії повстанської армії (1944–1945 рр.). У них висвітлюється період перебування автора на радіокурсах, діяльність у складі куреня, а згодом у загоні УПА “Остапа” та групі радіозв’язку “Миколи”. Торонто-Львів, 2015, 128 с.

31. Ігор Марчук. Ярослав Переходько. Курінний УПА Степан Трофимчук-“Недоля”. Книга містить біографічний нарис уродженця містечка Тучин Рівненської області Степана Трофимчука. Під псевдом “Недоля” він був активним учасником українського національно-визвольного руху 30–40 рр. ХХ століття, пройшов ґрунтовний військовий вишкіл у легіоні “Роланд”, створював повстанські відділи на Волині та Поліссі. За активну участь у розбудові Української Повстанської Армії С. Трофимчук-“Недоля” був привселюдно страчений НКВС у Рівному на початку 1945 року. Торонто-Львів, 2015, 120 с.

32. Юрій Щур. Життя і боротьба Іларіона Курила-Кримчака. Дослідження присвячене життю та діяльності Іларіона Курила-Кримчака – краєзнавця, публіциста, підпільника й одного з керівників Мелітопольського окружного проводу ОУН. На основі невідомих раніше документів висвітлено його внесок у визвольну боротьбу на території Запорізької області. Торонто-Львів, 2016, 128 с.

33. Володимир Чорна-“Маєвий”. Спогади повстанця з Любачівщини. Автор розповідає про своє перебування у сотні УПА “Месники-1” командира “Шума” – Івана Шиманського, що діяла на теренах Любачівщини. Торонто-Львів, 2016, 128 с.

Готуються до друку:

- Книга про життя і діяльність генерала-політвиховника УПА, члена Бюро Проводу ОУН, відповідального редактора часопису “Ідея і чин” Дмитра Маївського-“Косара”;
- Книга присвячена сотнику УПА, командирі вд. У-2 Перемиського куреня 26 ТВ “Лемко” УПА-Захід Михайлові Дуді-“Громенкові”.

“ЛІТОПИС УПА” В МЕРЕЖІ INTERNET

Заходами Адміністрації видавництва “Літопис УПА” детальну інформацію українською та англійською мовами про видання та споріднені матеріали можна знайти в мережі Internet за адресою:

<http://www.litopysupa.com>

Ця інформація складається з чотирьох груп.

1. Вступ до серій (*Introduction to the Series*), який дає загальні інформації про “Літопис УПА” та цілі видавництва.

2. Інформації про замовлення (*Ordering information*), які дають короткі інформації про кожний том серій та як їх замовляти.

3. Книги “Літопис УПА” (*Litopys UPA volumes*), де про кожний том подано не тільки повну бібліографічну інформацію (титульна сторінка, дата і місце публікації, число ISBN, ціна та редактор книги), але також повний текст вступної статті та резюме матеріалів тому. Текст ілюстрований знімками, які знаходяться в книзі.

4. Споріднені матеріали (*Related Materials*). У цій групі подані публікації інших видавництв, що відносяться до теми УПА та Збройного підпілля в Україні.

Аналогічну інформацію англійською мовою можна знайти також на web сторінці за адресою:

<http://www.infoukes.com/commercial/litopysupa/index.html>

Про подальші інформації можна звертатися на адресу

Адміністрації:

— Роман Кулик — **toronto@litopysupa.com**

або Редакції:

— Петро Й. Потічний — **peter.potichnyj@litopysupa.com**

Адміністрація в Україні — **lviv@litopysupa.com**

Будемо вдячні за відгуки читачів на наше видання.

Пишіть на подані адреси або також на
www.litopysupa.com

ОБ'ЄДНАННЯ КОЛИШНІХ ВОЯКІВ УПА В США Й КАНАДІ
та

ТОВАРИСТВА КОЛИШНІХ ВОЯКІВ УПА
ім. ГЕН. ХОР. ТАРАСА ЧУПРИНКИ В США Й КАНАДІ

ВИДАВНИЧИЙ КОМІТЕТ “ЛІТОПІСУ УПА”

*М. Бошно, І. Василевський-Путко, І. Гомзяк, Параска Грицай,
О. Дольницький, О. Жигар, Б. Ковалик, Христина Котляр,
М. Кошик, Р. Кулик, Катерина Лялюк, М. Луцзяк, П. Мицяк,
Емілія Нагірна-Зінько, А. Потічний, П. Потічний,
М. Рошецький, Н. Солтис, О. Цилюпа,
С. Шпак, Є. Штендера*

Адміністрація:

Р. Кулик, Емілія Нагірна-Зінько, Наталя Солтис

Адреса:

*LITOPYS U.P.A.
P.O. Box 97, Station “С”
Toronto, Ontario, M6J 3M7, Canada
toronto@litopysupa.com*

Адміністрація в Україні:

Ігор Гомзяк, Богдан Столяр

Благодійний Громадський Фонд “Літопис УПА”
ім. Володимира Макара

Микола Посівнич

Адреса: “Літопис УПА”

*вул. В. Винниченка, 2/1, Львів 79008 Україна
тел.(38-032) 275-6879; e-mail: lviv@litopysupa.com*

Для кореспонденції:

“Літопис УПА” а/с 5637, Львів 79067 Україна